

აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლებისა და
კულტურის სამინისტრო

Ministry of Education and Culture of the Autonomous Republic of Abkhazia

“კულტურული მემკვიდრეობა - საფრთხეები და გამოწვევები“

"Cultural Heritage - Threats and Challenges"

(საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები)
(Materials of the international Conference)

გამომცემლობა „მერიდიანი“
თბილისი 2019

Tbilisi
Publication “Meridiani”, 2019

უაკ (UDC) 008(063)
კა 897

აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლებისა და კულტურის სამინისტროს კულტურულ ფასეულობათა დაცვის სამსახურის ორგანიზებით 2019 წლის 27 ნოემბერს გაიმართა საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია სახელწოდებით: - „კულტურული მემკვიდრეობა-საფრთხეები და გამოწვევები“. გამოცემა წარმოადგენს ამ კონფერენციის ფარგლებში შემოსული შრომების კრებულს და განკუთვნილია დარგის სპეციალისტების, სტუდენტებისა და საკითხით დაინტერესებული მკითხველისათვის, ის ასევე შესაძლებელია გამოყენებულ იქნას როგორც დამხმარე ლიტერატურა უმაღლეს საგანმანათლებლო დაწესებულებებში.

მოსხენებში გამოყენებული წყაროების მართებულებაზე, გამოთქმულ მოსაზრებებსა და დასკვნებზე პასუხისმგებელი არიან ავტორები.

International scientific conference titled: “Cultural heritage-threats and challenges” was held on November 27th , 2019 organized by the Division of Protection of Cultural Property of the Ministry of Education and Culture of the Autonomous Republic of Abkhazia . The publication is represented by the collection of works received within the conference and is dedicated to specialists, students and readers interested by the subject, it is also used as supporting literature for higher educational institutions.

The authors are responsible for the correctness of the sources used in reports, expressed opinions and conclusions.

რედაქტორები: ირაკლი გელენავა, ნონა ქარაია, გიორგი პატაშური.

Editors: Irakli Gelenava, Nona Karaia, Giorgi Patashuri.

კრებულზე მუშაობდნენ: ქეთევან გოგუა, ნინო დოლიძე, ნატო მარშანია, ნინო გულუა, ნინო ბერიძე.

Persons worked on the publication: Ketevan Gogua, Nino Dolidze, Nato Marshania, Nino Gulua, Nino Beridze.

© აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლებისა და კულტურის სამინისტრო
Ministry of Education and Culture of the Autonomous Republic of Abkhazia

© გამომცემლობა „მერიდიანი“, 2019
Publication “Meridiani”, 2019

ISBN 978-9941-25-893-0

ჯემალ გამახარია	
კულტურის ძეგლების განადგურება - აფხაზეთში ქართული მოსახლეობის წინააღმდეგ განხორციელებული ეთნიკური წმენდისა და გენოციდის პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილი	5
Jemal Gamakharia	
Destruction of cultural monuments - part of the policy of ethnic cleansing and genocide against the Georgian population in Abkhazia	6
რუსლან აბაშიძე	
კულტურის როლი საერთაშორისო ურთიერთობებში და საოკუპაციო რეჟიმის პოლიტიკა აფხაზეთში კულტურულ მემკვიდრეობასთან მიმართებაში	8
Ruslan Abashidze	
The role of culture in international relations and occupation policy concerning cultural heritage in Abkhazia	11
როლანდ ნიჟარაძე	
კულტურული მემკვიდრეობის დასაცავად ქართულ-აფხაზური თანამშრომლობის აუცილებლობა ..	13
Roland Nizharadze	
Necessity of Georgian-Abkhazian cooperation for protection of cultural heritage	15
გიორგი პატაშური	
კულტურული მემკვიდრეობა ოკუპირებული აფხაზეთის ტერიტორიაზე	16
Giorgi Patashuri	
Cultural Heritage in the occupied territories of Abkhazia	20
ლია ახალაძე	
ეპიგრაფიკული ძეგლების დაცვის პრობლემები საქართველოში - საფრთხეები და გამონკვევები	21
Lia Akhaladze	
Problems of protection of epigraphic monuments in Georgia - threats and challenges	26
ირაკლი გელენავა	
ენობრივი პოლიტიკა სეპარატიზმის გასაღვივებლად	27
Irakli Gelenava	
Language policy to foster separatism	36
რევაზ ხვისტიანი	
ჩხალთის ანტიფიქსი	37
Revaz Khvistani	
Antefix of Chkhalta	38
ვეფხვია ბაძაგუა	
პირველი მსოფლიო ომი და „აფხაზური ასეული“	39
Vepkhvia Badzagua	
“Abkhazian Hundred” in World War I and its political transformation	43
ნინო დოლიძე	
ჩრდილო-აღმოსავლეთი შავი ზღვისპირეთი, როგორც ერთიანი კოლხური კულტურის ნაწილი (სამაროვნების მასალების მიხედვით)	44
Nino Dolidze	
Kolkhian culture in the territory of modern Abkhazia	50
ელიკ აქუბარდია	
კულტურული მემკვიდრეობა და ტურისტული ინდუსტრია	54
Elik Akubardia	
Cultural heritage and tourism industry	56
ცისკარა ფაჩულია	
ეკონომიკისა და განათლების საკითხები რუსეთის მიერ ოკუპირებულ აფხაზეთში	57
Tsiskara Pachulia	
Economic and educational issues in Russian occupied region of Abkhazia	60
Гурам Мархулия	
Контурная геополитика в оккупированной Абхазии	61
Guram Markhulia	
Contour geopolitics in occupied Abkhazia	66
ედიშერ გვენეტაძე	
ვანის მიქელ-მთავარანგელოზის ეკლესიის ძეგლთა შესწავლის ზოგიერთი საკითხი	67
Edisher Gvenetadze	
EkvtimeTakaishvili and Archangel Michael Church in ancient Vani Studies	73
Марина Изория	
Геополитические Коллизии Вокруг Ближнего Востока	74

Marina Izoria	
Geopolitical Collisions Around Middle East.....	78
თამარ ფარჩუკიძე	
უნივერსალური გზავნილები პეტრიწონისა და გელათის მემკვიდრეობიდან	79
Tamar Parchukidze	
Universal messages from the heritage of Petritsoni and Gelati	83
Кушниренко Владимир Александрович	
Специфика этнорелигиозного и культурного фактора в формировании современной политической реальности в республиках западного региона Северного Кавказа.....	84
Kushnirenko V.O.	
Specific nature of ethno-religious factor in the formation of modern political reality in the republics of the western region of the North Caucasus	89
ზურაბ კვეტენაძე	
რუსეთის გეოპოლიტიკის რამდენიმე ასპექტი XX-XXI საუკუნეების მიჯნაზე.....	90
Zurab Kvenetadze	
Several aspects of Russia's geopolitics at the edge of the 20 th-21 st centuries.....	95
ნინო კაკუბავა	
აფხაზეთის საოკუპაციო რეჟიმის ენობრივი პოლიტიკა და საერთაშორისო თანამეგობრობა.....	96
Nino Kakubava	
Language Policy of the Occupation Regime of Abkhazia and the International Community.....	99
ლილი ხარჩილავა	
კავკასიის როლი და ადგილი რუსეთის ახლო აღმოსავლურ პოლიტიკაში	100
Lili Kharchilava	
The role and place of the Caucasus in Russia's Middle East policy	103
რიმა გელენავა	
კულტურული დიპლომატიის როლი საერთაშორისო ურთიერთობებში.....	104
Rima Gelenava	
The Role of Cultural Diplomacy in International Relations.....	108
გურამ ლეგაშვილი	
დოლისკანის ეკლესიის ქტიტორთა გამორკვევისათვის	109
Guram Legashvili	
For identifying the ktetor of the Doliskana Church.....	117
Андрис Тертатс (Andris Tertats)	
Ромы (цыгане) Психологический обзор экспедиции в Грузию Тбилиси	118
Andris Tertats	
Psychological review of Roma (gypsies) expedition in Georgia, Tbilisi.....	120
Джаби Бахрамов	
Нефтедобыча - Индустриальное наследие Азербайджана	121
Djabi Bakhramov	
Oil production-industrial heritage of Azerbaijan.....	128
Талыбов А. Р., Талыбова Р. Р.	
Об историографии Азербайджанской нефти во второй половине XIX и начала XX вв	129
Talibov Akif-dissertator of the Institute of History (NANA)	
Talibov Rugia –junior scientist of the Institute of History (NANA)	
Regarding historiography of Azerbaijan oil in the second half of the 19th and at the beginning of the 20 the centuries.	133
Гасанов Г.Н.	
Из истории разделения Азербайджанских земель в начале XIX века	134
Gasanov.G	
Gasanov J.	
From the history of the division of lands of Azerbaijan at the beginning of the 19th century.	137
ორგანიზაცია „აფხაზეთის მოამბე“. გიორგი კობახიძე, გიორგი ქვაცაბაია	
დოკუმენტური ფილმი „ბედიის მონასტერი, წარსული და თანამედროვეობა“	138
Organisation “Abkhazetis Moambe” Giorgi Kobakhidze, Giorgi Kvatsabaia	
Documental movie “ Bedia Cathedral, past and present”.....	138

**კულტურის ძეგლების განადგურება - აფხაზეთში ქართული მოსახლეობის წინააღმდეგ
განხორციელებული ეთნიკური წმენდისა და გენოციდის პოლიტიკის
შემადგენელი ნაწილი**

დღევანდელი კონფერენცია ეძღვნება უაღრესად აქტუალურ თემას, ჩვენთვის და მთლიანად ჩვენი ქვეყნისთვის ძალიან მტკივნეულ პრობლემას. საფრთხის ქვეშ არის უნიკალური კულტურის ძეგლები, რომლებიც განთავსებულია აფხაზეთის ტერიტორიაზე, ასევე ცხინვალის რეგიონში. თანაც ეს ტერიტორიები უპყრია ოკუპანტს, რომლისთვისაც არანაირი კანონი - საერთაშორისო, ეროვნული, მორალური, არც ადამიანური - სამწუხაროდ არ არსებობს და ეს კიდევ უფრო მეტ საფრთხეს უქმნის იქ არსებულ ჩვენს კულტურულ მემკვიდრეობას. მე მივაქციე ყურადღება ერთ-ერთი მოხსენების თემას, რომელიც ქ-ნ მა ღია ახალაძემ უნდა წარმოადგინოს - ეს არის „ეპიგრაფიკული ძეგლების დაცვის პრობლემები საქართველოში - საფრთხეები და გამონკვევები.“ არ ვიცი, რას იტყვის ქ-ნი ღია, მაგრამ მიახლოებით მაქვს წარმოდგენა, რა საფრთხეებზე არის საუბარი. საუბარი არის იმაზე, რომ ომამდე აფხაზეთის მუზეუმში დაცული კონკრეტული ძეგლების ნაწილი უკვე დაკარგულია ან განადგურებული. ჩვენ ვიცოდით მათი არსებობის შესახებ. ბევრი დანერვილა და გამოქვეყნებულა სხვადასხვა დროს აღნიშნული ძეგლების თაობაზე, მაგრამ დღეს ისინი არ არსებობენ და არ არსებობენ იმიტომ, რომ ქართული კულტურის ძეგლები არიან, ქართული წარწერებით და მხოლოდ ეს არის მათი „დანაშაული“.

რა თქმა უნდა, მეცნიერებს აქვთ თავიანთი ამოცანა და დღის წესრიგი. ყველაზე კარგად თქვენ იცით რა უნდა აკეთოს მეცნიერებამ, მაგრამ თქვენი რეკომენდაციებიდან გამომდინარე, ჩვენ, ხელისუფლებამ, შესაბამისი ღონისძიებები უნდა განვახორციელოთ. სამწუხაროდ, დღემდე ვერ ხერხდება საერთაშორისო საზოგადოების სრულად ინფორმირება ოკუპირებულ რეგიონებში კულტურის ძეგლების კუთხით არსებული ვითარების შესახებ. აქ უკვე იყო საუბარი და მე აბსოლუტურად ვეთანხმები, ჯერ-ჯერობით ნამდვილად ვერ ვფლობთ სრულყოფილ ინფორმაციას ოკუპირებული ტერიტორიებიდან კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების მდგომარეობის თაობაზე. როგორც თქვენთვის ცნობილია, იქ არავის არ უშვებენ - არც ექსპერტებს, არც მესამე მხარეს, ამიტომ სრულყოფილი ინფორმაცია არ არსებობს, მაგრამ საკმარისად არის ინფორმაცია იმისათვის, რომ განგაშის ზარი შემოვკრათ.

პირველ რიგში, ჩვენ გვინდა, რომ საერთაშორისო ორგანიზაციების ანგარიშებში, რეზოლუციებში, რომლებსაც ლებულობენ ოკუპირებულ ტერიტორიებთან დაკავშირებით, არა მხოლოდ ადამიანის უფლებების დარღვევის საკითხი აისახოს, რაც თავისთავად ძალიან მნიშვნელოვანია, არამედ სხვა პრობლემებიც, კერძოდ, კულტურული ძეგლების მდგომარეობა, ქართული კულტურული მემკვიდრეობის მიზანმიმართული განადგურების ფაქტები. რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია, არსებობს კულტურის ძეგლების განადგურების, საუკეთესო შემთხვევაში მათი გადამაღვის რამდენიმე ფაქტი.

არის სხვა მექანიზმებიც და სხვა ბერკეტებიც ოკუპანტებზე ზემოქმედებისთვის. როგორც უკვე ითქვა, ოკუპანტებისთვის კანონები არ არსებობს, მაგრამ, ცხადია, ჩვენ გვჭირდება უფრო მყარი სამართლებრივი ბაზა კულტურის ძეგლების დასაცავად. შესაბამისი ცვლილებები უნდა შევიდეს ქართულ კანონმდებლობაში - სისხლის სამართლის კოდექსში. საჭიროა ასევე საერთაშორისო სამართლებრივი მექანიზმების ამოქმედება. რატომ არ უნდა გასაჩივრდეს კულტურის ძეგლების განადგურების ფაქტები? რაც ხდება, ეს ხომ კულტურუ-

ლი გენოციდია, ქართული მოსახლეობის წინააღმდეგ განხორციელებული ეთნიკური წმენდისა და გენოციდის პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილია. ჩვენი აზრით, აფხაზეთში ქართული კულტურული მემკვიდრეობის საკითხი საერთაშორისო სასამართლოების განსჯის საგანი შეიძლება გახდეს და გახდება კიდევაც. უმაღლესი საბჭო ამ მიმართულებით უკვე მუშაობს.

საქართველოს პარლამენტში, ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენის კომისიის, განათლებისა და კულტურის საპარლამენტო კომიტეტის გაერთიანებულ სხდომაზე ამა წლის 25 ნოემბერს მოხდა ოკუპირებულ ტერიტორიებზე კულტურის ძეგლების მდგომარეობის საკითხის განხილვა. წარმოდგენილი იყო საკმაოდ საფუძვლიანი მოხსენება. გამომსვლელებმა დახატეს საშინელი სურათი, თუ რა ხდება ოკუპირებულ ტერიტორიაზე. პარლამენტში ბ-ნ რუსლან აბაშიძესთან და სხვა კოლეგებთან ერთად ვიყავით, გამოვთქვით მზადყოფნა გავაკეთოთ ყველაფერი თქვენთან-მეცნიერებთან ერთად, რისი გაკეთებაც ამ ეტაპზე და ამ ვითარებაში არის შესაძლებელი. ბ-ნი რუსლანი, მოგეხსენებათ, ყენევის მოლაპარაკების მონაწილეა და იქ შეიძლება ამ საკითხის ნამოჭრა. ჩვენ თვითონ შეგვიძლია დავსახოთ და განვახორციელოთ გარკვეული ღონისძიებები.

დღევანდელ კონფერენციაზე ბევრი საინტერესო თემა წარმოდგენილი, მათ შორის საინფორმაციო ომი ოკუპირებულ ტერიტორიაზე ქართული კულტურის ძეგლების დასაცავად. ეს ხომ უმნიშვნელოვანესი საკითხია. აი, კიდევ ერთი მიმართულება, რაზეც ჩვენ - აფხაზეთის ხელისუფლებამ - ყურადღება უნდა გავამახვილოთ. საინფორმაციო ომი სათანადო დონეზე ჩვენ ჯერ არ გვინარმოვბია. არადა დროა, ვამხილოთ ოკუპანტები, საქმე ხომ უძველესი ხანის X — XI საუკუნეებისა და უფრო ადრინდელი პერიოდის ძეგლებს ეხება, რომლებსაც მიზანმიმართულად ანადგურებენ მათი ეთნიკური კუთვნილების გამო.

დიდი მადლობა ყურადღებისთვის, გისურვებთ წარმატებებს!

Jemal Gamakharia
Chairman of the Supreme Council
of the Autonomous Republic of Abkhazia

Destruction of cultural monuments - part of the policy of ethnic cleansing and genocide against the Georgian population

Today's conference is dedicated to a very actual topic, a very painful problem for us and for our country as a whole. Unique cultural monuments located on the territory of Abkhazia and in the Tskhinvali region are under threat. At the same time, these territories are occupied by the country which does not obey the law - neither international, national, moral, nor human, and this causes further danger to our cultural heritage there.

I paid attention to one of the topics that Ms. Lia Akhaladze will present - "Problems of protecting epigraphic monuments in Georgia - threats and challenges." I do not know exactly the content of the speech but I guess which threats are going to be discussed. The topic is about monuments preserved in the Abkhazian museum before the war which part of them have been lost or destroyed. We knew about their existence. Much have been written and published about these monuments at various times, but today they do not exist and do not exist because they are monuments of Georgian culture, with Georgian inscriptions.

Scientists have their tasks and agenda. According to your recommendations, we the authorities, should take appropriate actions. Unfortunately, it is still not possible to fully inform the international community about the condition of cultural monuments in the occupied regions. It was mentioned here and I totally agree - we still do not have full information about the condition of cultural heritage sites on the occupied territories. As you know, no one is allowed there - neither experts nor third parties, so there is not complete information, but enough information to be concerned about.

On the joint session of the Parliamentary Committee on Education and Culture and of the Commission on Restoration of Territorial Integrity in the Parliament of Georgia, on November 25, the issue of the condition of cultural monuments on the occupied territories was discussed, and a very thorough report was presented. The speakers described a terrible picture of what is happening on the occupied territory. We have been together with Mr. Ruslan Abashidze and other colleagues in Parliament, and we have expressed our readiness to do everything we can do together with scientists. Mr. Ruslan, as you know, is a participant of the Geneva talks and the issue may be raised there. We can develop and implement certain activities ourselves.

First of all, we want the reports, resolutions of international organizations on the occupied territories to reflect not only the problem of human rights violations, which is very important of course, but also other problems, particularly the condition of cultural sites, the deliberate destruction of the Georgian cultural heritage. Scientists are ready to come up with concrete facts. As far as I know, there are several facts of the destruction of cultural monuments, at best facts of hiding them.

There are other mechanisms and ways to influence the occupants. As it has been mentioned, there are no laws for the occupants, but obviously we need stronger legal base to protect cultural monuments. The relevant amendments should be made in Georgian legislation - the Criminal Code. It is necessary to activate international legal mechanisms. Why shouldn't the facts of the destruction of cultural monuments be appealed? It is cultural genocide, as part of the ethnic cleansing and genocide policy against the Georgian population. In our opinion, the issue of Georgian cultural heritage in Abkhazia will become the subject of discussion of international courts. The Supreme Council is working in this direction.

There are many interesting topics presented at the conference today, including an information war for protection of Georgian cultural monuments on the occupied territory. This is an important issue and another direction that we - authorities of the A/R of Abkhazia - should pay attention to. The information war is not conducted at the proper level yet. It is time to disclose occupants, as we are talking about the monuments of the ancient times - the 10th-11th centuries and earlier, which are deliberately destroyed due to their ethnicity.

Thank you very much for your attention. Good luck.

**კულტურის როლი საერთაშორისო ურთიერთობებში
და საოკუპაციო რეჟიმის პოლიტიკა
აფხაზეთში კულტურულ მემკვიდრეობასთან მიმართებაში**

დღევანდელი კონფერენცია სახელწოდებით: „კულტურული მემკვიდრეობა - საფრთხე-ები და გამოწვევები“ ატარებს ძალიან მნიშვნელოვან დატვირთვას. აღსანიშნავია, დღევანდელი კონფერენციის განსაკუთრებული მნიშვნელობა განპირობებულია მსოფლიოში შექმნილი ვითარებით, რადგან XXI საუკუნეში, დატვირთული და დაჩქარებული პოლიტიკური პროცესების ეპოქაში, განსაკუთრებით გამწვავებულია პოლიტიკური ძალების, დიდი სახელმწიფოების გავლენის სფეროების გადანაწილების პროცესი, რაც, რა თქმა უნდა გადამწყვეტ გავლენას ახდენს არსებულ მსოფლიო „ნესრიგზე“, თუმცა ამ ეტაპზე დეტალებზე საუბრისაგან თავს შევიკავებ, მაგრამ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ამ პროცესებმა წინა პლანზე წამოწია ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელობის კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნებისაკენ მიმართული პოლოტიკის გააქტიურება. თვალნათელია და არ იქნება სიახლე თუ ვიტყვით, რომ კულტურულ მემკვიდრეობას გადამწყვეტი როლი ენიჭება ეროვნულობაზე მსჯელობის საქმეში. ერების ისტორია ხომ ტერიტორიებისა და ამ ტერიტორიაზე ისტორიულად ჩამოყალიბებული კულტურული მემკვიდრეობის დასაცავად წარმოებული ომებისა თუ პოლიტიკური ურთიერთობების ისტორიაა. გამომდინარე აქედან, თამამად შეიძლება ვთქვათ, რომ დღეს ჩვენთვის, როგორც ერისთვის, რომელმაც ისტორიის მანძილზე შექმნა ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელობის კულტურა, საკუთარი კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა და მისი პოპულარიზაცია უმთავრეს საზრუნავს წარმოადგენს და ეს იმ პირობებში, როდესაც ჩვენი კულტურული მემკვიდრეობა უდიდესი საფრთხეებისა და გამოწვევების წინაშე დგას, რასაც განაპირობებს საქართველოს ტერიტორიების ოკუპაცია. არსებული ვითარებიდან გამომდინარე მისასალმებელია, რომ დღევანდელი კონფერენციის თემაც სწორედ ამ უაღრესად აქტუალურ პრობლემას ეძღვნება.

საქართველოში, როგორც მსოფლიო პოლიტიკის მონაწილე ქვეყანაში, კულტურულ მემკვიდრეობასთან დაკავშირებული პრობლემები მწვავედაა გამოხატული. როგორც ავღნიშნეთ, ამ სიმწვავეს ამძაფრებს ჩვენი ტერიტორიების 20%-ზე არსებული რუსული საოკუპაციო რეჟიმი. მე მინდა აფხაზეთში არსებულ მდგომარეობაზე გავამახვილო ყურადღება, ტერიტორიაზე რომელიც თავისი ისტორიის მანძილზე წარმოადგენდა ქართული კულტურის შემადგენელ ნაწილს, ტერიტორიაზე სადაც ჩვენი მონაცემებით 180-ზე მეტი ისტორიულ-არქიტექტურული ნაგებობაა შემორჩენილი, მათგან კი დღეისათვის 141 ნაგებობას აქვს მინიჭებული საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი. საქართველოს კონსტიტუციაში ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ „სახელმწიფო ზრუნავს ეროვნული ფასეულობებისა და თვითმყოფადობის, კულტურული მემკვიდრეობის დაცვაზე, განათლების, მეცნიერებისა და კულტურის განვითარებაზე“ თუმცა კულტურულ მემკვიდრეობაზე შესაბამისი ზრუნვა დღეისათვის ისევ და ისევ საოკუპაციო რეჟიმის არსებობის გამო ვერ ხორციელდება.

ცნობილია, რომ რუსულმა საოკუპაციო რეჟიმმა, ტერიტორიის ოკუპაციისა და ეთნიკური წმენდის განხორციელების შემდგომ, მძლავრი იერში მიიტანა აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ტერიტორიაზე არსებულ ისტორიულ-არქიტექტურულ ნაგებობებზე, კერძოდ ეს შეეხება ტაძრებს. ამ ვანდალური აქტების ძირითად მიზანს წარმოადგენს აფხაზეთის მკვიდრი მოსახლეობის მიერ ისტორიის განმავლობაში შექმნილი კულტურული ფა-

სეულობების განადგურება, ან მინიმუმ ისტორიული იერსახის შეცვლა-დამახინჯება, ასევე ისტორიულად ჩამოყალიბებული სულიერების, რელიგიური აღმსარებლობისა და იერარქიული წესრიგის მოშლა და ახალი წესრიგის თავს მოხვევა-დამკვიდრება.

ოკუპანტებმა და ოკუპირებულ აფხაზეთში მათმა საყრდენმა ძალებმა, არაერთ უნიკალურ ძეგლზე განახორციელეს ვანდალური ზემოქმედება, ესენია: - ბედიის მონასტერი (X ს.), ილორის ეკლესია (XI ს.), დრანდის ეკლესია (VI ს.), წმინდა გიორგის ეკლესია (გალი, ჭუბურხინჯი) (XIX ს.) 2016 წლის შემოდგომაზე სრულიად მოისპო ანაკოფიის ციხის ეკლესიის საკურთხეველთან არსებული კედელი, რომელიც სხვადასხვა ისტორიული ეპოქის რელიეფური ფილებით იყო ნაშენი. აღნიშნული ფრაგმენტები ანაკოფიის ციხე-სიმაგრეში ახალი ათონის ბერებმა მე-19 საუკუნის ბოლოს მოათავსეს. ფრაგმენტები გარშემო მიმდებარე ტერიტორიიდან იყო შეგროვებული. სავარაუდოდ, ყველაზე ძველი ორი ფრაგმენტი ბერძნულ წარწერებს შეიცავდა. ეს კედელი 100 წელზე მეტი ხნის განმავლობაში არსებობდა და მეცნიერებისა თუ ტურისტების დიდ ყურადღებას იქცევდა. აღნიშნული კედელი, როგორც უმნიშვნელოვანესი ისტორიულ-არქეოლოგიური ძეგლი საბჭოთა ათეიზმის ეპოქასაც კი გადაურჩა. ახლა კი ის აღარ არსებობს.

სრულიად განადგურდა ნებელდის ეკლესია (VIII-IX სს. აღდგენილი XIX ს.) ამ ისტორიული ძეგლის დაზიანებაზე ინფორმაცია 2017 წლის 3 იანვარს გაავრცელეს აფხაზეთში წყაროებმა. აღნიშნული ინფორმაციის მიხედვით, აფხაზეთის რეგიონში რუსეთის საოკუპაციო ძალებმა სამხედრო პოლიგონის მომზადების მიზნით განადგურეს გულრიფშის რაიონის სოფელ ნებელდასთან არსებული მრავალფენიანი არქეოლოგიურ-არქიტექტურული ძეგლი - VIII-IX სს. და გვიანი შუა საუკუნეების ნასოფლარი, სამაროვანი, ეკლესიის ნანგრევი და ასევე XX ს-ის შუა ხანების პოლონელთა სასაფლაო.

გვაქვს ინფორმაცია, რომ გადაუდებელ სარესტავრაციო/საკონსერვაციო სამუშაოებს საჭიროებენ - ლიხნის ტაძარი (X ს.), მოქვის ტაძარი (X ს.), ცანდრიფშის ტაძარი (VI ს.), სიმონ კანანელის სახელობის ტაძარი (VII-VIII სს.), ამბარას ეკლესია (VII-VIII სს), კამანის ეკლესია (XI ს.), ნებელდის ციხე (ადრე შუა საუკუნეები), ბაგრატიის ციხე (X-XI სს), ბესლეთის ხიდი (X-XI სს.), აფხაზეთის მთავრების შერვაშიძეების სასახლის ნაშთები (XVI-XVII სს.) და სხვა ასორმოცდაათამდე ისტორიულ-არქიტექტურული ნაგებობა.

აფხაზეთის მთავრობა არსებული რეალობიდან გამომდინარე არ იშურებს ძალებს, რათა აფხაზეთში კულტურული მემკვიდრეობის კუთხით არსებულ კატასტროფულ მდგომარეობაზე მოახდინოს საჭირო ზემოქმედება. აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლებისა და კულტურის სამინისტროში „შექმნილია კულტურულ ფასეულობათა დაცვის სამსახური“, რომელიც თავისი კომპეტენციის ფარგლებში ახორციელებს აფხაზეთის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისა და პოპულარიზაციისაკენ მიმართულ ღონისძიებებს. აღნიშნული პრობლემა არაერთხელ ყოფილა ჟენევის მოლაპარაკებების ფარგლებში მსჯელობის საგანი. თუმცა, როგორც საქართველოს სახალხო დამცველის 2018 წლის ანგარიშშია აღნიშნული: წინა წლების მსგავსად, პრობლემად რჩება კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების დაცვისთვის ეფექტური საკანონმდებლო გარანტიების შექმნა და სახელმწიფოს მხრიდან შესაბამისი ქმედითი ნაბიჯების გადადგმა“ და ეს განსაკუთრებით ოკუპირებულ ტერიტორიებს შეეხება.

პრობლემის მნიშვნელობიდან გამომდინარე ძალზედ სამწუხაროა, რომ დღეს ჩვენ გვინევს ინტენსიური საინფორმაციო ომის წარმართვა, ხოლო ის ცნობები რასაც ამ ბოლო პერიოდში ვიღებთ აფხაზეთიდან კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების მდგომარეობის შესახებ, გარკვეული ელფერის მატარებელია და ვწუხვართ, რომ ეს საკითხი პოლიტიკური ინტერპრეტაციის საგანიც გახდა. ინტერპრეტაციისა, რომელსაც იყენებენ ჩვენი ქვეყნის წინააღმდეგ, ჩვენი საზოგადოების წინააღმდეგ, რადგან, როგორც ვიცით, სწორედ კულტურულ მემკვიდრეობაზე ვანდალური ზემოქმედების შედეგად არის შესაძლებელი ისტორიის საბოლოოდ გაყალბება, ფალსიფიცირება, რისი არაერთი მცდელობის მაგალითი გვაქვს ოკუპირებული ტერიტორიიდან.

საოკუპაციო ძალა, რომელიც მოქმედებს ოკუპირებულ ტერიტორიებზე, ცდილობს, რომ ყველანაირად წაშალოს ძველი ისტორიული კვალი და არა მხოლოდ კვალი, რომელიც უკავშირდება ძეგლებს, არამედ წაშალოს საზოგადოების არსებობის კვალიც. ცხინვალის რეგიონში სოფლები სრულიად იქნა განადგურებული, ანუ წაიშალა იქ მოსახლეობის ცხოვრების ნიშანწყალიც კი მაგ: თამარაშენი, აჩაბეთი, ქურთა და სხვა.

სამწუხაროდ, არსებული რეალობის პირობებში მიგვაჩნია, რომ ჩვენ „საინფორმაციო ომს“ სათანადოდ ვერ წარვმართავთ, რადგან ჩვენ რალაც უფრო მეტი უნდა გავაკეთოთ ამ თვალსაზრისით, თუმცა ვთვლით, რომ ის რესურსი, რომელიც ჩვენ მეტის გაკეთებაში დაგვეხმარება ნამდვილად არსებობს ჩვენს საზოგადოებაში, საქართველოს ხელისუფლებაში, აფხაზეთის ლეგიტიმური ხელისუფლების დაქვემდებარებაში არსებულ სტრუქტურულ ერთეულებში. ასევე ძალიან დიდი რესურსი არსებობს აკადემიურ წრეებში და აუცილებელია, რომ ყველაფერი გაკეთდეს ამ ძალების მჭიდრო თანამშრომლობისათვის, რათა შემუშავდეს ოკუპირებულ ტერიტორიებზე არსებული კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების დასაცავად ძლიერი და ქმედითი მექანიზმები და ეს პროცესი განვახორციელოთ ლეგალურ დონეზე. უნდა გაგრძელდეს ამ ისტორიულ-არქიტექტურულ ნაგებობებისათვის საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსის მინიჭების პროცესი. რეალობა ასეთია, დღეს აფხაზეთში მდებარე ისტორიულ-არქიტექტურულ ნაგებობებზე არ გაგვაჩნია არანაირი დაცვის მექანიზმები, ეს გარემოება კი უნდა იქნას გათვალისწინებული იუნესკოს მიერ. ჩვენი მხრიდან, აფხაზეთის ხელისუფლება მზად ვართ ოკუპირებულ ტერიტორიებზე არსებული კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისთვის გადადგმულ ყოველ ნაბიჯს დავუჭიროთ მხარი და გვერდით დავუდგეთ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. საქართველოს კონსტიტუცია,
2. საქართველოს სახალხო დამცველის ანგარიში საქართველოში ადამიანის უფლებათა და თავისუფლებათა დაცვის მდგომარეობის შესახებ თბ. 2018 წელი
3. კულტურული მემკვიდრეობა აფხაზეთში, თბ. 2015. ISBN 978-9941-073-6
4. კულტურული მემკვიდრეობა კონფლიქტურ რეგიონებში თბ., 2018. ISBN 978-9941-25-561-8

The role of culture in international relations and occupation policy concerning cultural heritage in Abkhazia

. Undoubtedly, today's conference, entitled "Cultural Heritage - Threats and Challenges", has a very significant role. This conference is of particular importance due to the current situation in the world, because in the 21st century, in the era of busy and accelerated political processes, the process of redistribution of the spheres of influence of big countries and political forces is particularly aggravated, which has a decisive influence on the existing "world order". At this stage I will refrain from talking about these details, but it should be emphasized that these processes have highlighted the importance of activating the policy directed at preservation of global cultural heritage. It is obvious, that cultural heritage plays a decisive role in perception of national identity, as history of nations is a history of territories and wars or political relations in defense of cultural heritage formed on these territories. Therefore, we can say that today for us as for a nation which created a culture of global importance, preservation and promotion of this cultural heritage is a primary concern in the circumstances when it faces the largest threats and challenges due to the occupation of Georgia's territories. Based on the current situation, it is encouraging that the theme of this conference is dedicated to this extremely pressing issue.

The problems of cultural heritage in Georgia as a country playing a part in world politics are perceived as acute, especially considering that, 20% of our territories remain under the occupation. I would like to highlight the situation in Abkhazia region, a territory that has been integral part of Georgian culture throughout its history, a territory where, according to our data, more than 180 historical and architectural constructions are preserved, 141 of them have the status of Georgian cultural heritage. The Constitution of Georgia emphasizes that "the state cares for preservation of national values and identity, protection of cultural heritage, development of education, science and culture." However, cultural heritage still lacks adequate care because of the occupation regime.

It is well known that the Russian occupation forces after the occupation of the territory and ethnic cleansing, made harmful interventions on the historical and architectural monuments of the territory of the Autonomous Republic of Abkhazia and were particularly aggressive towards ecclesiastic constructions. The main purpose of these vandal actions is to distort and destroy the cultural values created by the indigenous population of Abkhazia region throughout its history, as well as to disrupt the historically established spirituality, religion and hierarchical order and establish a new one.

Many unique monuments have been vandalized by the occupants and their supporting forces in the occupied region of Abkhazia, including: Bedia Monastery (10th century), Ilori Church (11th century), Dranda Cathedral (6th century), St. George Church (Gali, Chuburkhinji 19th century). In autumn of 2016, the wall at the altar of the Church of Anacopia Fortress was fully demolished, which was constructed of relief tiles dating back to various historical periods, the fragments were placed in the fortress of Anacopia by the monks of New Athos by the end of the 19th century. They were collected from the surrounding area. Supposedly, the oldest two fragments contained Greek inscriptions. This wall existed for more than 100 years and attracted the attention of scientists and tourists, even surviving the period of Soviet atheism due to its importance as a historical and archaeological monument and now it no longer exists.

Tsebelda Church is completely destroyed (8th-9th cc. restored in the 19th c.). Information about the damage of this historic monument was released on January 3, 2017 by Abkhazian sources. According

to the information, the Russian occupation forces in the region of Abkhazia destroyed a multi-layered archaeological-architectural monument of the 8th-9th centuries, settlement of the late medieval period, burial ground, ruins of the church and Polish cemetery of the middle of the 20th century near the village of Tsebelda in Gulripshi district for the purpose of preparing a military polygon.

According to our information, Likhni Temple (10th century), Mokvi Temple (10th century), Tsandripshi Temple (6th century), Simon the Canaanite Temple (7th-8th centuries), Ambara Church (7th-8th centuries), Kamani Church (11th century), Tsebelda Fortress (early medieval period), Bagrati Fortress (10th-11th cc), Besleti Bridge (10th-11th cc), the ruins of the palace of Shervashidze (16th-17th cc.) and other up to one hundred and fifty landmarks are in need of urgent restoration / conservation.

The Government of the Autonomous Republic of Abkhazia is doing everything to exert the necessary impact on the catastrophic state of cultural heritage in Abkhazia. "Division of protection of cultural property" is created under the Ministry of Education and Culture of the Autonomous Republic of Abkhazia which, carries out activities aimed at protection and promotion of the cultural heritage of Abkhazia. This problem has been the subject of numerous discussions during the Geneva talks. However, according to the report of the Public Defender of Georgia of 2018: "As in previous years, creation of effective legislative guaranties for protection of cultural heritage sites and taking appropriate actions by the government still remains a problem," and this is especially true in regard to the occupied territories.

Considering the importance of the problem, it is very unfortunate that today we have to conduct an intensive information war, and the information we have been getting lately about the state of cultural heritage sites in Abkhazia is not encouraging, we regret that this issue has become the subject of political interpretation which is used against our country, our society, because vandalism of cultural heritage can be used to falsify the history. There are many examples of such attempts on the occupied territory.

The occupation forces operating in the occupied territories are trying to erase all historical traces and not only those associated with heritage, but also those reflecting existence of communities. For example, a number of villages in the Tskhinvali Region have been completely destroyed, even the marks of inhabitation were removed in such localities as Tamarasheni, Achabeti, Kurta, etc.

Unfortunately, the existing reality leads us to suppose that we do not conduct the "information war" properly, that we need to do more about it. Though we believe that Georgian society and government, structural units of the Government of the Autonomous Republic of Abkhazia and academic circles have these resources, and we should take all the required steps to support close cooperation of these forces, in order to develop strong and effective mechanisms of protecting the cultural heritage sites existing on the occupied territory and implement this process on the legal level. The process of granting the status of Georgian cultural heritage to these historical and architectural buildings should continue. The truth is that today we do not have any mechanisms enabling to protect historical landmarks in Abkhazia, and this circumstance should be taken into consideration by UNESCO. We, on our part, , the authorities of the Autonomous Republic of Abkhazia are ready to support every step towards protection of cultural heritage on the occupied territories.

List of references

1. The Constitution of Georgia
2. Report of Public Defender of Georgia on the state of human rights and freedoms in Georgia. Tb.2018
3. Cultural Heritage in Abkhazia, Tb. 2015. ISBN 978-9941-073-6
4. Cultural Heritage in conflict regions Tb., 2018. ISBN 978-9941-25-561-8

კულტურული მემკვიდრეობის დასაცავად ქართულ-აფხაზური თანამშრომლობის აუცილებლობა

კულტურულ მემკვიდრეობასთან დაკავშირებული პრობლემები ახალი არ არის ჩვენი ქვეყნისთვის. დღევანდელ კონფერენციას ესწრებიან ისტორიკოსები და დამეთანხმებიან, რომ პრობლემები მოდის საუკუნეებიდან. საუკუნეების განმავლობაში ჩვენი წინაპრები ქმნიდნენ და იცავდნენ კულტურულ მემკვიდრეობას, ზრუნავდნენ მის შენარჩუნებაზე, რათა თაობებისათვის გადაეცათ ისინი როგორც ჭეშმარიტი ისტორიის საფუძვლები, როგორც ისტორიული პირველწყაროები. ჩვენთვის დიდი ტკივილია საქართველოს საზღვრებს მიღმა დარჩენილი ქართული მემკვიდრეობა. ეს ეხება იმ ტერიტორიებს, სადაც XI-XII სს - ში ფართოდ იყო გაშლილი კულტურული მშენებლობა, დულდა ქართული კულტურული ცხოვრება, რომელთა ისტორიულმა მოვლენებმა განსაზღვრეს ამ ქართული ტერიტორიების შემდგომი ბედი. ამაზე დღეს არ შევჩერდები, სამწუხარო ფაქტია რომ XX-XXI საუკუნეების მიჯნაზე ამ ტერიტორიებს მიემატა სამაჩაბლო და აფხაზეთი. მათი სახით ჩვენ დროებით დაკარგული გვაქვს როგორც ტერიტორიები, ასევე ის კულტურული მემკვიდრეობა, რომლებსაც ათეულობით საუკუნეების განმავლობაში ქმნიდნენ ჩვენი სახელოვანი წინაპრები. დიახ, უნიკალური ერი ვართ ჩვენ, რათა შევინარჩუნეთ და დღემდე მოვიტანეთ ჩვენი, აბსოლუტურად თავისებური ხასიათის მატარებელი და თვითმყოფადი საოცარი კულტურა. ეს მაშინ, როდესაც ისტორიას ბევრი ჩვენზე დიდი და ძლიერი იმპერიები ახსოვს და ბევრმა მათგანმა დღევანდელ დღემდე ვერ მოაღწია. მსოფლიოში ბევრია ისეთი სახელმწიფოები, რომლებიც ფლობენ ჩვენზე დიდ ტერიტორიებს და ჩვენზე ძლიერ ეკონომიკას. მათი ისტორიის შექმნა დაიწყო IX-X საუკუნეებში ან კიდევ უფრო გვიან. დიდმა ოკუპანტმა ხომ თავისი ისტორიის ათვლა IX ს-დან დაიწყო, თუმცა დღეს ის ჩვენი ტერიტორიების ოკუპაციითა და ბორდერიზაციით არის დაკავებული.

საოკუპაციო რეჟიმი აფხაზეთის ტერიტორიაზე მრავალმხრივი მიმართულებით ახორციელებს საქმიანობას, რომელმაც უნდა უზრუნველყოს ქართველთა და აფხაზთა შორის არსებული დაპირისპირების თუ არა გაღრმავება, მინიმუმ შენარჩუნება მაინც და ამ მოძმე ხალხის უფრო დაშორიშორება.

რუსული ოკუპაციიდან გამომდინარე, სამწუხაროდ ქართულ მხარეს არ გვაქვს შესაძლებლობა წვდომა გვქონდეს აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებულ უძრავ ძეგლებზე, არადა ვფლობთ უტყუარ ინფორმაციას, რომ ისინი საჭიროებენ გადაუდებელ შესწავლასა და შესაბამის საკონსერვაციო-სარესტავრაციო სამუშაოებს. ამას ემატება ჩვენთვის მეტად სამწუხარო ფაქტები, რომ საოკუპაციო რეჟიმი აგრესიული ფორმით ცდილობს ოკუპირებულ ტერიტორიაზე შემორჩენილ ისტორიულ-არქიტექტურულ ნაგებობებს შეუცვალოს ისტორიული იერსახე, რაც პირველ რიგში გამოიხატება ქართული კვალის ნაშლისაკენ მიმართული ღონისძიებებით. მარტივად მისახვედრია, რომ ამ ქმედებებით ოკუპანტები იიოლებენ უკვე დაწყებულ პროცესს, რომელსაც აფხაზეთის ტერიტორიაზე ისტორიული კვალის ნაშლა და ჭეშმარიტი ისტორიის გაყალბება ჰქვია.

გვაქვს სასიამოვნო ინფორმაცია, რომ აფხაზეთის ე. წ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის (AGU) სტუდენტებმა პატრიოტი ისტორიკოსებისა და რამდენიმე ლექტორის ხელმძღვანელობით ხმა აღიმალღეს და მოსთხოვეს ე. წ. ხელისუფლებას, უზრუნველყოს აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებული კულტურული მემკვიდრეობის დაცულობა. ასევე გვაქვს ინფორმა-

ცია, იმის შესახებ, რომ ოკუპირებულ აფხაზეთში გაიმართა რამდენიმე კონფერენცია სადაც გამომსვლელებმა დაგმეს გახშირებული შავი არქეოლოგიის ფაქტები. მსგავსი ინფორმაციები გვაძლევს საფუძველს ვიფიქროთ, რომ აფხაზეთა შორის გამოჩნდნენ ადამიანები, განსაკუთრებით ახალგაზრდები, რომლებიც მიხვდნენ, რომ ისტორიული ძეგლების დაცვა-შენარჩუნების საქმეში ახალგაზრდებმა პრინციპული სიტყვა უნდა თქვან. მათ უკვე იციან, რომ ისტორიული კვალის ნაშლა, ეს მარტო ქართველების წინააღმდეგ მიმართული ღონისძიება არ არის, არამედ ეს არის საკუთრივ აფხაზეთის, მათი ისტორიის წინააღმდეგ მიმართული ქმედებებიც. აფხაზეთში ორი აბორიგენი ერი ვართ, ქართველები და აფხაზები, შესაბამისად ამ ტერიტორიაზე შექმნილი კულტურული მემკვიდრეობაც ორივეს გვეკუთნის და საკითხისადმი ამგვარი მიდგომა მისასაღმებელია. დარწმუნებული ვარ, რომ პოლიტიკოსებთან, ჩვენს ცენტრალურ ხელისუფლებასთან, აფხაზეთის ლეგიტიმურ ხელისუფლებასთან ერთად, ჩვენი ახალგაზრდებიც თანდათან აღიმაღლებენ ხმას მთელ რიგ საკითხებთან დაკავშირებით. ქართველი ახალგაზრდები, ჩვენი სტუდენტობა დიდი ძალაა, მათ თუ შეუერთდნენ აფხაზი ახალგაზრდები, ანუ თუ მოხერხდა მათი გაერთიანება საერთო ინტერესებითა და მიზნებით, უდაოა, რომ მეტად დადებითი შედეგები გვექნება, შედეგები რომლებიც ბევრ სიკეთეს მოუტანს ორივე ერს.

აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ხელისუფლება მონაწილეობს ჟენევის საერთაშორისო მოლაპარაკებების ფორმატით გამართულ შეხვედრებში, რომლის ფარგლებში არაერთხელ დაისვა აფხაზეთში კულტურული მემკვიდრეობის პრობლემებთან დაკავშირებული საკითხები, თუმცა მიუხედავად ყველაფრისა აფხაზეთი მხარე არ უშვებს ოკუპირებულ ტერიტორიაზე საერთაშორისო ორგანიზაციებს, რომლებიც განახორციელებენ კულტურის ძეგლების მონიტორინგს.

ჩვენ კი, ჩვენის მხრივ ვცდილობთ უწყვეტ რეჟიმში მივანოდოთ არსებული შესაბამისი ინფორმაცია, რათა მათი ჩართულობით მოხერხდეს აფხაზეთის ოკუპირებულ ტერიტორიაზე არსებული კულტურული მემკვიდრეობის გადასარჩენად ქმედითი ნაბიჯების გადადგმა. ჩვენი სამინისტროს კულტურული მემკვიდრეობის სამსახური უკვე რამდენიმე წელია მუშაობს ამ მიმართულებით და სისტემატიურად არის ინფორმირებული, თუ რა ხდება და რომელ კულტურულ ძეგლს რა საფრთხე ემუქრება აფხაზეთში.

უნდა გვახსოვდეს, რომ კულტურული მემკვიდრეობა არის ჩვენი სიმდიდრე, ეს არის ჩვენი სიამაყე, ეს არის ის, რითაც ვინწონებთ ქართველები თავს მთელ მსოფლიოში.

Necessity of Georgian-Abkhazian cooperation for protection of cultural heritage

Problems concerning cultural heritage is not new for our country. Historians are attending our conference today and I think they will share my opinion that this problem has been around for centuries. Historically our ancestors were creating and protecting cultural heritage, they were caring for its preservation to pass it down for generations as a primary source and the foundation of true history. Georgian cultural heritage remaining beyond the borders is a subject of concern for us. It refers to the territories where Georgian cultural life, cultural construction was in full swing in the 11th-12th centuries. I will refrain from talking about historical events which determined the further fate of these Georgian territories. It is disappointing that at the edge of the 20th-21st centuries South Ossetia and Abkhazia are added to them. We do not have temporary control not only of these territories, but also of cultural heritage which had been created over centuries. We are unique nation, because we have maintained our original culture. The history of many huge countries in the world, which have stronger economy than ours began in the 9th-10th centuries or later. The history of great occupant began in the 9th century. Today it is occupying and bordering our territories.

The occupation regime carries out multilateral activities on the territory of Abkhazia, which maintains the existing confrontation between Georgians and Abkhazians fostering segregation of the nations.

Due to the Russian occupation, unfortunately, we do not have access to the immovable monuments on the territory of Abkhazia. According to our information, they are in need of urgent restoration/conservation. Occupation regime is trying to change the historical face of

historical and architectural constructions remained on the occupied territory by implementing measures aimed at eradicating Georgian trace. It is the beginning of the process of erasing historical traces on the territory of Abkhazia and falsifying the history.

We have good information that students of the "State university" (AGU) of Abkhazia led by several patriot historians and lecturers raised their voices and demanded from the authorities protection of cultural heritage. Besides several conferences dedicated against black archeology were held in the region, so we can conclude that among Abkhazians are persons, especially youth, who realize that they must speak up for preservation of historical values, because removing trace is not only against Georgians, it is also against Abkhazians and their history. We are two indigenous peoples and monuments in Abkhazia belong to both Abkhazians and Georgians, so such attitude is encouraging and I am convinced that our youth along with politicians, our central government, the Government of the Autonomous Republic of Abkhazia will gradually raise its voice. Our students are a great force and if Abkhazian youth join us, we will have very positive results that will be beneficial to both nations.

The authorities of the Autonomous Republic of Abkhazia take participation in the Geneva International Discussions, within the framework of which the issues of cultural heritage in Abkhazia have been repeatedly raised, however, Abkhazian side does not allow international organizations to monitor cultural monuments on the occupied territory.

We, on our part, try to inform regularly all international organizations about the condition of historic landmarks in Abkhazia to enable them to take effective steps to preserve the cultural heritage existing on the occupied territory of Abkhazia. The Division of Protection of Cultural Property of the Ministry of Education and Culture of the Autonomous Republic of Abkhazia has been working in this direction for several years and is systematically informed about the state of cultural monuments in Abkhazia.

Cultural heritage is our treasure, which makes Georgians feel pride all over the world.

გიორგი პატაშვილი

აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის
განათლებისა და კულტურის სამინისტროს
კულტურულ ფასეულობათა დაცვის სამსახურის უფროსის მოადგილე,
ხელოვნებათმცოდნე

კულტურული მემკვიდრეობა ოკუპირებული აფხაზეთის ტერიტორიაზე (კულტურულ ფასეულობათა დაცვის სამსახურის საქმიანობის მცირე ანგარიში)

ოკუპირებულ ტერიტორიაზე არსებული ისტორიულ-არქიტექტურული ნაგებობების მდგომარეობა მძიმეა. საოკუპაციო რეჟიმი აგრესიული ფორმით ცდილობს მათ შეუცვალოს ისტორიული იერსახე, რაც პირველ რიგში გამოიხატება ქართული კვალის ნაშლისაკენ მიმართული ღონისძიებებით, ამ ქმედებებით ოკუპანტები იიოლებენ უკვე დაწყებულ პროცესს, რომელსაც ისტორიული კვალის ნაშლა და ჭეშმარიტი ისტორიის გაყალბება ჰქვია. კულტურა ხომ წარმოადგენს ადამიანთა ცოდნის, მრწამსისა და სოციალური ნორმების კომბინაციას, რომელსაც ჩვენ ვაღიარებთ და გადავცემთ მომავალ თაობებს. კულტურა არის ძირითადი საზოგადოებრივი ფაქტორი, რომელიც არეგულირებს ადამიანთა ურთიერთქმედების სხვადასხვა სფეროებს, ყოველდღიური კომუნიკაციით დაწყებული და გლობალური ეკონომიკის ფუნქციონირებით დამთავრებული. კულტურა ხელს უწყობს საერთო ეროვნული იდენტურობის ფორმირებას. ამიტომაც განვიხილავთ მას, როგორც მრავალმხრივი როლის მქონეს, ხალხთა შირის შერიგებისა და მშვიდობის შენარჩუნების პროცესში.

აღნიშნული მიმართულებით ამ და სხვა პრობლემებმა განაპირობეს 2015 წელს აფხაზეთის განათლებისა და კულტურის სამინისტროში „კულტურულ ფასეულობათა დაცვის სამსახურის“ შექმნა, სადაც შემუშავდა „აფხაზეთის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისა და პოპულარიზაციის პროგრამა“. დღემდე პროგრამის ფარგლებში განხორციელდა ათეულობით პროექტი. გვინდა შევეხოთ რამდენიმე მათგანს:

სამსახურმა პირველ რიგში დაიწყო ოკუპირებული აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებული ისტორიულ-არქიტექტურული ნაგებობების აღნუსხვა და შედეგად ქართულ და ინგლისურ ენებზე გამოიცა „აფხაზეთის ისტორიულ-არქიტექტურული ნაგებობების რუკა“, რომელზეც დატანილია 178 ისტორიული ნაგებობა მათი დასახელებისა და ამჟამინდელი მდგომარეობის მითითებით. ამ მასალაზე დაყრდნობით შეიქმნა ქართულ და ინგლისურენოვანი ონლაინ რუკა, რომელშიც შესაბამის ფოტომასალასთან ერთად განთავსებულია ამა თუ იმ ნაგებობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა.

აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, კულტურულ ფასეულობებთან დაკავშირებული უმძიმესი ვითარებიდან გამომდინარე, აუცილებლად მივიჩნიეთ ამ მიმართულებით მუშაობის კიდევ უფრო გააქტიურება, რათა შესაბამისი ფაქტების შესახებ ინფორმაცია დროულად გაგვერცელებინა როგორც ქვეყნის შიგნით, ასევე საერთაშორისო დონეზე. ასევე გადაუდებელ ამოცანად დავისახეთ აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკასთან დაკავშირებული კულტურული ფასეულობების პოპულარიზაციისაკენ მიმართული პროექტების განხორციელება, სწორედ ამ მიზნით, კულტურულ ფასეულობათა დაცვის სამსახური ეწევა საგამომცემლო საქმიანობასაც.

სწორედ ამ მიზნით, ჩვენს სამსახურში შეიქმნა „აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ისტორიის კულტურისა და ეთნოლოგიის ვირტუალური მუზეუმი“. ამ პროექტის განხორციელების იდეა ინფორმაციის მიღების თანამედროვე ტექნოლოგიებმა, ინფორმაციის მიღება-მოპოვების უფრო მოხერხებული ფორმების დამკვიდრებამ განაპირობა. კერძოდ, ფართო

მოსმარებაში შემოვიდა ინტერნეტსივრცე და ელექტრონული პროდუქტები: ნიგნები, გაზეთები, სატელევიზიო არხები და ა.შ. ასევე, დღითიდღე მკვიდრდება ელექტრონული ექსკურსიები-სა და მუზეუმებით სარგებლობის პრაქტიკა. საქართველოში ეს მიმართულება სათანადოდ ვითარდება, თუმცა, სამწუხაროდ იგრძნობა ქართულად ელექტრონული ნიგნების, ონლაინ მუზეუმების და სხვა მსგავსი „პროდუქტები“ სიმცირე.

აფხაზეთთან დაკავშირებული კულტურული მემკვიდრეობის ნაწილი ოკუპირებულ ტერიტორიაზე არსებულ მუზეუმებშია წარმოდგენილი, ნაწილი კი საქართველოს სხვადასხვა მუზეუმსა და საცავში ინახება. მათი ერთ ვირტუალურ სივრცეში წარმოსაჩენად შევეცადეთ გამოგვეყენებინა ონლაინ მუზეუმების შექმნის საერთაშორისო პრაქტიკა, რაც ჩვენი აზრით საუკეთესო გამოსავალი იყო აფხაზეთთან დაკავშირებული კულტურული ფასეულობების ერთიან სივრცეში დასათვალიერებლად. პროგრამა განკუთვნილია, როგორც სპეციალისტების, ისე ფართო საზოგადოებისთვისაც. ვთვლით, რომ მისი გამოყენება შესაძლებელია, როგორც თვალსაჩინოება საგანმანათლებლო სივრცის ნებისმიერ საფეხურზე, რადგან იგი ხელს შეუწყობს კულტურული მემკვიდრეობის ვიზუალური სახისა და ისტორიის უკეთ აღქმასა და გააზრებას. აღსანიშნავია, რომ ონლაინ მუზეუმის შექმნის მსგავსი პრაქტიკა საქართველოში იყო პირველი პრეცედენტი.

სამუშაო პროცესში თვალშისაცემი გახდა ასევე, რომ 1993 წლიდან აფხაზეთის არცერთ ისტორიულ ნაგებობას არ მინიჭებია საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი, ამ მიმართულებით განხორციელდა შესაბამისი სამუშაოები და კულტურულ ფასეულობათა დაცვის სამსახურში მომზადებული დოკუმენტაციის საფუძველზე საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს, კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის საბჭოს სტრატეგიული საკითხების სექციის მიერ 41 ისტორიულ ნაგებობას მიენიჭა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი, ესენია გალის მუნიციპალიტეტის სოფლების - ჩხორთოლის, ოქუშის, ლუმურიშის, წარჩის, ნათლისღებისა და ჭუბურხინჯის წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიები და წარჩეს ციხე, სოხუმის საკათედრო ტაძარი, ოჩამჩირეს მუნიციპალიტეტის სოფლების: ახუნას ციხე, ბესლახუბას, გუფის და ჯგერდას ეკლესიები, კვიციანის წყალსადენი, ძველი გალავანი და სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობების ნაშთები, ციხე-სიმაგრე „აბააჟ“ და ციხე-სიმაგრე, ფოქვეშის ციხე-„ბიჭიაქვა“, ციხე, ეკლესია „აბაა“ და ეკლესია, ჯგერდას სასახლე, ციხე და ციხე-სიმაგრე. ოჩამჩირეს მუნიციპალიტეტის: ახუნას ციხე, ბესლახუბას, გუფის და ჯგერდას ეკლესიები, კვიციანის წყალსადენი, ძველი გალავანი და სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობების ნაშთები, ციხე-სიმაგრე „აბააჟ“ და ციხე-სიმაგრე, ფოქვეშის ციხე-„ბიჭიაქვა“, ციხე, ეკლესია „აბაა“ და ეკლესია, ჯგერდას სასახლე, ციხე და ციხე-სიმაგრე.

გრძელდება სამუშაოები ოკუპირებული აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებული ისტორიული ნაგებობებისათვის „საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსის მისანიჭებლად“.

ჩვენი ინფორმაციით აფხაზეთის დე-ფაქტო პრეზიდენტის 2015 წლის 25 დეკემბრის ბრძანებით დე-ფაქტო აფხაზეთის ისტორიულ-კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი მიენიჭა 1535 ობიექტს, რომელთა რიცხვი მომდევნო 3 წლის განმავლობაში უნდა გაზრდილიყო 2500 მდე. აღსანიშნავია, ოკუპირებულ აფხაზეთში, განსაკუთრებული სტატუსის მქონე ობიექტთა ასეთი მაღალი ციფრი განპირობებულია იმით, რომ აფხაზეთის დე-ფაქტო მთავრობამ ძეგლის სტატუსი მიანიჭა საბჭოთა პერიოდში აგებულ შენობებისა და მემორიალების დიდ ნაწილს. ე.წ. აფხაზეთის კულტურისა და კულტურული მემკვიდრეობის დე-ფაქტო მინისტრის განაცხადებით, აღნიშნული პროგრამა ითვალისწინებდა ისტორიულ-კულტურული მემკვიდრეობის ერთიანი ე.წ. სახელმწიფო რეესტრისა და ღია საინფორმაციო სისტემის შექმნას. ამ პროგრამის რეალიზების შემთხვევაში დოკუმენტალური ფონდების ელექტრონული არქივი შეიქმნებოდა, რომელიც ასევე მოიცავდა ერთიან მონაცემებს არქეოლოგიური ძეგლების, ისტორიული ქალაქებისა და აფხაზეთის არქიტექტურისა და ისტორიული ძეგლების შესახებ. გვაქვს ინფორმაცია, რომ "აფხაზური კულტურული მემკვიდრეობის

ისტორიულ-კულტურული ობიექტის ინვენტარიზაციისათვის" 16 მილიონი რუბლი იყო გათვალისწინებული, თუმცა ეს პროცესი ჩვენთვის გაურკვეველი მიზეზებით დღემდე ბოლომდე არ იქნა მიყვანილი.

სამწუხაროდ, რუსეთის მიერ ოკუპირებულ აფხაზეთის ტერიტორიაზე, დე-ფაქტო ხელისუფლების მხრიდან ისტორიულ-არქიტექტურული ნაგებობებისათვის განსაკუთრებული სტატუსის მინიჭება ვერ უზრუნველყოფს მათ მიმართ შესაბამისი დაცვის მექანიზმების განხორციელებას, შედეგად სახეზე გვაქვს ის უმძიმესი დანაშაულებრივი ქმედებები, რომლებიც ისტორიული ნაგებობების/ნაშთების ავთენტურობის შეცვლისა თუ სრულ განადგურებაში გამოიხატება.

საქართველოს ხელისუფლებამ, პრეზიდენტმა, საპატრიარქომ არაერთგზის გამოხატეს თავიანთი შეშფოთება აფხაზეთში ისტორიული ნაგებობების მიმართ განხორციელებული ფაქტების გამო, მათ მოუწოდეს საერთაშორისო თანამეგობრობას, იუნესკოს და სხვა ორგანიზაციებს, სათანადოდ შეეფასებინათ რუსეთის ფედერაციის მიერ საქართველოს ტერიტორიაზე განხორციელებული უკანონო ქმედებები და მოეხდინათ მათზე შესაბამისი რეაგირება, რადგან მსგავსი ქმედებები უხეშად არღვევენ საერთაშორისო სამართლის ნორმებს, მათ შორის, ჰააგის 1954 წლის კონვენციის პირობებს. თუმცა როგორც ვხედავთ ჯერჯერობით განცხადებები რჩება განცხადებებად, ხოლო ოკუპირებულ ტერიტორიაზე გრძელდება ისტორიულ ნაგებობებზე აგრესიული ვანდალიზმის ფაქტები.

მეტად საყურადღებოა, რომ მსგავსი ფაქტების მიმართ აფხაზურ საზოგადოებაში გარკვეული პროტესტის მუხტი გაჩნდა, რაც უდაოდ დადებით ტენდენციის მანიშნებელია, თუმცა სავარაუდოდ ადგილზე ეს ძირეულად მაინც ვერაფერს შეცვლის, რადგან შესაძლებელია, რომ აფხაზთა საზოგადოების გარკვეული ნაწილი და ხელისუფლების სტრუქტურებში მყოფი ადამიანებიც ხვდებიან, რომ რუსეთმა ისინი გამოიყენა საქართველოს წინააღმდეგ - რეალურად სიტუაციას აფხაზეთში მთლიანად რუსეთი აკონტროლებს და მათ ინტერესებს სულ უფრო ნაკლები ყურადღება ექცევა მოსკოვის მხრიდან.

ქართული მხარე კი გადამზადების შესაძლებლობას სთავაზობს აფხაზებს, კულტურულ ფასეულობათა დაცვის სამსახურის მიერ მიღწეულ იქნა შეთანხმება საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოსთან აფხაზი სპეციალისტების მონაწილეობისა და მათი სარესტავრაციო სამუშაოებში ჩართულობის უზრუნველყოფის შესახებ. კერძოდ, ქართული მხარე უზრუნველყოფს აფხაზი სპეციალისტების კვალიფიკაციის ამაღლებას კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების საპროექტო დოკუმენტაციის მომზადებაში და მიმდინარე საკონსერვაციო-სარესტავრაციო სამუშაოებში მონაწილეობას. ამავე დროს უნდა ითქვას, რომ სპეციალისტები გამოთქვამენ მზაობას შევიდნენ აფხაზეთის ა/რ ტერიტორიაზე და ადგილობრივ სპეციალისტებთან ერთად მოახდინონ კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების მონიტორინგი. ინვენტარიზაციის შედეგად მოპოვებული ინფორმაციის საფუძველზე, აფხაზურ მხარესთან შეთანხმებით შესაძლებელი იქნება შეიქმნას ერთობლივი სპეციალისტთა სამუშაო ჯგუფი, რომლებიც მოახდენენ საკონსერვაციო-სარესტავრაციო სამუშაოების განხორციელებას.

არ შეიძლება თვალი არ გავუსწოროთ შექმნილ რეალობას და არ ვაღიაროთ, რომ ჩვენ მიერ ზემოაღნიშნული ვანდალური ფაქტების მსგავსი ქმედებების შეჩერება საქართველოს მხოლოდ საერთაშორისო თანამეგობრობის დახმარებით შეუძლია და ამ მხრივ ეფექტიანად უნდა იყოს გამოყენებული საერთაშორისო ფორმატები და მათ შორის, ჟენევის საერთაშორისო მოლაპარაკებები. ამასთან, ჩვენი აზრით, ქართული მხარე უნდა შეეცადოს ეფექტიანად გამოიყენოს რუსეთის ქმედებებთან მიმართებით აფხაზურ საზოგადოებაში გამოვლენილი უკმაყოფილების მუხტი. ასევე გადაუდებელ ამოცანად მიგვაჩნია აფხაზურ მხარესთან უშუალო დიალოგის პრეცედენტების ნახალისება. რამდენად შესაძლებელია ეს? დიახ, ვთვლით, რომ ეს შესაძლებელია, მთავარია სწორად შეირჩეს ამ პროცესში ჩართული პირი თუ პირთა ჯგუფები და მიეცეთ მათ შესაბამისი ლეგიტიმაცია.

ამასთან ერთად გვინდა მცირე ინფორმაცია მოგაწოდოთ ჩვენი სამსახურის მიერ წელს განხორციელებულ პროექტებზე, რომლებიც უმეტესწილად მიმართული იყო ახალგაზრდებში

აფხაზეთში არსებული კულტურული მემკვიდრეობის და ისტორიის სწავლებაზე.

2019 წელს აფხაზეთის კულტურული ფასეულობების დაცვისა და პოპულარიზაციის პროგრამის ფარგლებში დამტკიცებული იყო 3 ქვეპროგრამა: 1. გავილრმავოთ ცოდნა აფხაზეთის ისტორიის შესახებ; 2. საველე ბანაკი; 3 სამეცნიერო კონფერენცია.

პირველ და მეორე კვარტალში განხორციელდა ქვეპროგრამა „გავილრმავოთ ცოდნა აფხაზეთის ისტორიის შესახებ“. 2018 წელს აღნიშნული ქვეპროგრამა ხორციელდებოდა როგორც არასაბიუჯეტო პროექტი. მიმდინარე წელს პროექტში ჩაერთო თბილისის 5 საჯარო სკოლა. 300-მდე მოსწავლემ მოისმინა ლექციათა კურსი აფხაზეთის ისტორიაზე, კულტურულ მემკვიდრეობასა და ეთნოგრაფიაზე. ლექციების ბოლოს გაიმართა ახალგაზრდული კონფერენცია სკოლის მოსწავლეების მონაწილეობით. კონფერენციაში მონაწილე მოსწავლეებს და პროფესორ მასწავლებლებს გადაეცათ სიგელები.

აღსანიშნავია, რომ წინა წლებთან შედარებით წლებანდელ პროექტში სკოლებმა თავად გამოთქვეს სურვილი აღნიშნულ პროექტში მონაწილეობაზე და შესაბამისად მსმენელთა რაოდენობა გაცილებით მეტი იყო.

მომავალი წლისთვის ვგეგმავთ აღნიშნული პროექტის ორ ეტაპად ჩატარებას. ერთ ეტაპზე პროექტი განხორციელდება ისევ თბილისის სკოლებში, ხოლო მეორე ეტაპზე საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებში.

მესამე კვარტალში განხორციელდა ქვეპროგრამა „საველე ბანაკი“. ბორჯომის რაიონში, კერძოდ სოფელ ჩითახევში, ჯომარდობის ფედერაციის ტერიტორიაზე მოეწყო კარვების ქალაქი. ბანაკი ჩატარდა ორ ეტაპად, თითო ეტაპის ხანგრძლივობა - 5 დღე. ბანაკში განთავსდნენ აფხაზეთიდან და სამხრეთ ოსეთიდან დევნილი მოზარდები, მათ შორის მონაწილეობდნენ ქ. თბილისის საჯარო სკოლების ის მოსწავლეები, რომლებმაც ცოტა ხნით ადრე სამინისტროს მიერ გამართულ ახალგაზრდულ კონფერენციაში - „აფხაზეთი - წარსული და დღევანდელი“ თავი გამოიჩინეს. (სულ მონაწილეები - 86).

მოსწავლე-ახალგაზრდები უზრუნველყოფილი იყვნენ კვებით, საძილე ტომრებით, ე.წ. პარალონებითა და კარვებით; კარვების ნაწილი გამოყო სამხრეთ ოსეთის ადმინისტრაციამ.

პროექტის ფარგლებში მოსწავლეებისათვის განხორციელდა მრავალმხრივი აქტივობები, როგორც შემეცნებითი აგრეთვე სპორტულ-გასართობი შინაარსის, რომლის განხორციელებაშიც ჩვენ პარტნიორი ორგანიზაციის - "კოდის სათემო განათლების ცენტრი" წარმომადგენლები იყვნენ ჩართულნი, რომელთაც განსაკუთრებული როლი შეასრულეს ახალგაზრდებთან სამოქალაქო-შემეცნებითი აქტივობების დაგეგმვისა და განხორციელების თვალსაზრისით.

მოზარდებისთვის ბორჯომის მუნიციპალიტეტმა მოაწყო ექსკურსია ახალციხეში რაბათის ციხეზე. მოეწყო ლაშქრობა მიმდებარე ტერიტორიაზე არსებულ ისტორიულ ძეგლებზე.

2018 წელს განხორციელებულ ამავე ქვეპროგრამაში, რომელიც შედგა სენაკის რაიონის სოფ. ნოქალაქევში, მთლიანობაში მონაწილეობა მიიღო 45 მოზარდმა. შესაბამისად გასულ წელთან შედარებით მიმდინარე წელს პროექტში ჩაერთო მეტი მონაწილე.

მომავალ წელს ვგეგმავთ ბანაკში ჩაერთოს 200-მდე მოსწავლე.

ბოლო ქვეპროგრამა, რომლის ფარგლებში დაიბეჭდა ეს მასალებიც წარმოადგენდა სამეცნიერო კონფერენციას - „კულტურული მემკვიდრეობა - საფრთხეები და გამოწვევები“, რომელიც გაიმართა 27 ნოემბერს გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის ეროვნულ კვლევით ცენტრში. კონფერენციაში მონაწილეობდნენ სხვადასხვა დარგის მეცნიერები, რომლებმაც წარმოადგინეს თავიანთი კვლევები.

Giorgi Patashuri

Deputy head of the Division of Cultural Property Protection Of the Ministry
of Education and Culture of the Autonomous Republic of Abkhazia

Art critic

Cultural Heritage in the occupied territories of Abkhazia

Summary

Abkhazia, Georgia's historical territory, which is occupied by Russia, where we everyday faced human rights violations.

In the occupied territories, it is particularly noteworthy the difficult situation of historical and architectural structures.

Unfortunately, in the occupied territory of Abkhazia, the de-facto authorities try to grant a special status for historical and architectural structures, but they cannot afford to implement the appropriate protection mechanisms, as a result we face the hardest criminal actions, towards historic structures and change the authenticity of historical and architectural structures.

ეპიგრაფიკული ძეგლების დაცვის პრობლემები საქართველოში - საფრთხეები და გამოწვევები

ეროვნული იდენტობის საყოველთაოდ აღიარებული სიმბოლოებია - საერთო ენა, რელიგია, მატერიალური კულტურა, საერთო წარსული და წეს-ჩვეულებები. მათ შორის მატერიალურ კულტურას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ეროვნული იდენტობისა და კულტურის წარმოჩენის თვალსაზრისით, ფაქტობრივად, იგი ამა თუ იმ ერის ნაციონალური იდენტობის მარკერია. ბუნებრივია, ყველა ერი/სახელმწიფო ცდილობს გაუფრთხილდეს იმ კულტურულ მემკვიდრეობას, რომელიც მის ტერიტორიაზეა განთავსებული, განურჩევლად კონფენსიური კუთვნილებისა და პირველ რიგში ახდენს ამ ძეგლების აღრიცხვას, ქმნის თითოეული ძეგლის არქეოგრაფიულ აღწერილობას, აკონსერვებს, ან რესტავრაციას უკეთებს მათ და ამზადებს საილუსტრაციოდ.

კარგა ხანია ჩვენს ქვეყანას კონფლიქტურ რეგიონებში (აფხაზეთი, ე. წ. სამხრეთ ოსეთი) კულტურული მემკვიდრეობის დაცვასთან დაკავშირებით პრობლემები აქვს, მაგრამ აღნიშნული პრობლემები თავს იჩენს დანარჩენ საქართველოშიც. გარდა ამისა, ჩვენი მეზობელი სახელმწიფო საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული ძეგლების საკმაოდ სოლიდურ ნაწილს თავის კულტურულ მემკვიდრეობად აცხადებს და ეს საკითხი ოფიციალურ დონეზეც დაისვა. საკითხის ამ დონეზე დასმა, უკვე წარმოადგენს ჩვენი მხრიდან ათეული წლების მანძილზე განხორციელებული წაყრუების პოლიტიკის შედეგს. როცა ამ სახის პრობლემა დგას იგი თავისთავად არ მოგვარდება და მას აუცილებლად სჭირდება პრევენცია, როგორც აკადემიურ, ასევე დიპლომატიურ დონეზე.

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლებს შორის, როგორც რაოდენობრივად, ასევე ისტორიული მნიშვნელობით საკმაოდ სოლიდური ადგილი უჭირავს ეპიგრაფიკულ ძეგლებს, რომლებიც შემორჩენილია, როგორც ქართულ, ასევე უცხოურ ენებზე. მათ შორის უძველესია ბერძნული ეპიგრაფიკული მასალა და ეს არის ქართული კულტურის დიდი საგანძური.

ცნობილია, რომ შუა საუკუნეების რუსული ეპიგრაფიკა, საკმაოდ მწირია, არსებობს გვიანი პერიოდის არტეფაქტები, მაგრამ ეს ვერ ქმნის სერიოზულ ისტორიულ მემკვიდრეობას. ფფიქრობთ, აღნიშნულმა ფაქტორმა განაპირობა, რომ საბჭოთა კავშირში ვერ შემუშავდა და განვითარდა ეპიგრაფიკული ძეგლების გამოცემის, ტექსტის დაზუსტების, დაცვისა და გამოფენის წესები. მიუხედავად იმისა, რომ არ იყო პოპულარული და შესაბამისად არც ნახალისებული და მხარდაჭერილი ეპიგრაფიკული კვლევები, საბჭოთა პერიოდის ქართველმა მეცნიერებმა ამ მხრივ სოლიდური მემკვიდრეობა დატოვეს.¹ თუმცა ქართულ ეპიგრაფიკაში, მაინც იჩინა თავი საბჭოთა პრობლემებმა და დღემდე ჩვენშიც არ არსებობს წარწერების გამოცემის, ტექსტის დაზუსტების, დაცვისა და გამოფენის ერთიანი წესები. მართალია, საბჭოთა პერიოდში საფუძველი ჩაეყარა ქართული ეპიგრაფიკული კორპუსების პუბლიკაციას, რომელშიც ქრონოლოგიურად, არეალური პრინციპითა და მოკლე არქეოგრაფიული აღწერილობით არის დალაგებული ძველი ქართული წარწერები, ნოდარ შოშიაშვილის, ზაზა ალექსიძისა, ვალერი სილოგავას, გიორგი ოთხმეზურისა და სხვათა მიერ გამოიკვეთა წარწერის ტექსტის დაზუსტების, ტექსტის შინაარსისა და იკითხვისების

1 იგულისხმება ივ. ჯავახიშვილის, ექვთიმე თაყაიშვილის ნოდარ შოშიაშვილის, თეიმურაზ ბარნაველის, ზაზა ალექსიძის, ვალერი სილოგავას, გიორგი ოთხმეზურის და სხვების მემკვიდრეობა.

პუბლიკაციის წესები, ეს ტრადიცია ვერ იქნა ყველას მიერ გაზიარებული. ამავე დროს საერთოდ უყურადღებოდ დარჩა მათი დაცვის, გამოფენისა და პოპულარიზაციის საკითხები. შესაბამისად, ეპიგრაფიკული ძეგლების კვლევის, დაცვისა და უსაფრთხოებასთან დაკავშირებით სახეზე გვაქვს მთელი რიგი პრობლემები და ეს არ ეხება მხოლოდ საქართველოს ოკუპირებულ ტერიტორიებზე არსებულ გამოწვევებსა და საფრთხეებს.

ეპიგრაფიკული ძეგლების დაცვასთან დაკავშირებულ საფრთხეებსა და გამოწვევებს შორის გამოვყოფდით რამდენიმე უმნიშვნელოვანეს საკითხს:

1. საქართველოს კანონმდებლობით არცერთი ეპიგრაფიკული არტიფაქტი არ წარმოადგენს ეროვნული კულტურული მემკვიდრეობის ნაწილს, არადა ჩვენს გვაქვს ძეგლისგან დამოუკიდებლად არსებული სხვადასხვა ტიპის არაერთი ეპიგრაფიკული ძეგლი, როგორც ოკუპირებულ ტერიტორიებზე, ასევე დანარჩენ საქართველოში.
2. არ არსებობს ქვის ლაპიდარული ფონდის შენახვის, დაცვისა და უსაფრთხოების ერთიანი წესები, შესაბამისად საქართველოს სხვადასხვა მუზეუმს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ინდივიდუალური მიდგომები აქვთ შემუშავებული.
3. არ არსებობს ეპიგრაფიკული ძეგლების ერთიანი საგამოფენო ცენტრი - ლაპიდარიუმი, რომელიც ოდესღაც არმაზში არსებობდა, მაგრამ ზემოხსენებული მიზეზების გამო მისი მოწესრიგება და საქმის ბოლომდე მიყვანა საბჭოთა ეპოქაში ვერ მოხერხდა. არადა საქართველო უძველესი წერილობითი კულტურის ქვეყანაა, სადაც ქვის წერილობითი ტრადიციები და ქვის კალიგრაფიული სკოლები არსებობდა.
4. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცულია და გამოფენაშიც არის წარმოდგენილი ქვის ლაპიდარული ფონდი, თუმცა არა ყველა, რადგან აქ დაცული წარწერების საკმაოდ მდიდარი კოლექციის დიდი ნაწილი ფართის სიმციროს გამო გამოფენაში ვერ მოხვდება. რამდენადაც ვიცით, აღნიშნულ ინსტიტუციაში ოდესღაც იდებოდა არსებობდა და ქვის ფონდის გამოფენის გაკეთება, თუმცა ეს სისრულეში ვერ იქნა მოყვანილი.²
5. საქართველოს ოკუპირებული რეგიონების მუზეუმებში ოდესღაც დაცული ეპიგრაფიკული მასალის დიდი ნაწილი დღეს მათ გამოფენებში არ იძებნება. ინფორმაცია არ არის წარმოდგენილი არც შესაბამის კატალოგებში, არც გამოფენებსა და არაოფიციალურ გამოცემებში.
6. საქართველოს ოკუპირებულ რეგიონებში საოკუპაციო რეჟიმისა და სეპარატისტული ხელისუფლების მიერ ოფიციალურად არის ნახალისებული ისტორიული მეცნიერება, რომელთა პუბლიკაციებმა უკანასკნელი 30 წლის მანძილზე რეკორდულ ზღვარს გადააჭარბა, თუმცა ეპიგრაფიკული ძეგლების კვლევის თვალსაზრისით არცერთი ნაშრომი არ გამოქვეყნებულა.³ ეს ფაქტი საფუძვლიან ეჭვს იწვევს, რომ აღნიშნულ ტერიტორიებზე არსებული ქართული (და არამართო ქართული) ეპიგრაფიკული ფონდი საფრთხისა და დაღუპვის დიდი რისკის წინაშე დგას. ამ ეჭვებს ამყარებს აფხაზეთში, ილორისა და ბედიის ეკლესიების ეპიგრაფიკული ძეგლების მიზანმიმართულად გადაშლის ფაქტები.
7. გამოწვევებისა და საფრთხის წინაშე დგას ფრესკული წარწერებიც. ოდესღაც ფრესკებზე არსებული მნიშვნელოვანი წარწერების ასლების დამზადების და მათი გამოფენებში წარმოდგენის გეგმა არსებობდა. სახელმწიფო მუზეუმში XX საუკუნის 90-იან წლებში დაცული იყო საქართველოს სხვადასხვა მხარეებიდან, მათ შორის აფხაზეთისა და ცხინვალის რეგიონის ტაძრების ფრესკების ასლები. კარგი იქნება თუ ფრესკული წარწერების ასლების გადმოღების ტრადიციას გავაგრძელებთ და უკვე არსებულ ფონდს გამოფენებს დავუთმობთ, ამის ტრადიცია არსებობს დასავლეთის

² მართალია, მუზეუმმა ჩვენს ქვეყანაში შექმნილი ვითარების კვალობაზე ბევრი რამ გააკეთა, მაგრამ მაინც ვფიქრობთ, მუზეუმში არსებული ქვის ფონდი მეტ ყურადღებას იმსახურებს, რადგან საქმე გვაქვს ჩვენი ქვეყნის კულტურული წარსულის უმთავრეს მონაპოვართან - ქართული დამწერლობის უძველეს ნიმუშებთან სასურველია ქვის ფონდის გამოფენა ცალკე გაკეთდეს, ვიდრე ლაპიდარიუმი ან გლიპტოთეკა გაკეთდება.

³ ამ მხრივ გამონაკლისია ანაკოფიის ციხე - სიმაგრის რამდენიმე ბერძნული წარწერა, რომელიც რუსმა მეცნიერმა გამოაქვეყნა

მონინავე ქვეყნებში.

ეპიგრაფიკული ძეგლების დაცვა და უსაფრთხოება კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების დაცვისა და უსაფრთხოების განუყოფელი ნაწილია, შესაბამისად ყველა საერთაშორისო რეგულაცია, რომელიც შეიქმნა კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის მიზნით, ვრცელდება ეპიგრაფიკულ ძეგლებზეც. აღნიშნულ ძეგლთა დაცვისა და ავთენტურობის შენარჩუნების მიზნით შეიქმნა ვენეციის ქარტია 1964 წლისა, 1972 წლის 16 ნოემბრის კონვენცია მსოფლიო კულტურული და ბუნებრივი მემკვიდრეობის დაცვის შესახებ. სპეციალურად, კონფლიქტურ რეგიონებში ძეგლთა ავთენტურობის დაცვის მიზნით 1995 წელს იაპონიის ქალაქ ნარაში ხელი მოეწერა „ნარას დოკუმენტს ავთენტურობის“ შესახებ, რომელიც პირდაპირ მიუთითებს, რომ კულტურული მრავალფეროვნების პატივისცემის პრინციპი მოითხოვს თითოეული მხარის კულტურული ფასეულობის ლეგიტიმურობის აღიარებას.

აღნიშნული საერთაშორისო მექანიზმების ამუშავებას ხელი უნდა შეუწყოს ქვეყნის შიდა სამართლებრივმა აქტებმა კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლთა შესახებ. ანუ კანონით განსაზღვრული უნდა იყოს რომელი ძეგლი წარმოადგენს ეროვნული მნიშვნელობის კატეგორიის კულტურის ძეგლებს და სახელმწიფოს უნდა ჰქონდეს მკაფიოდ ჩამოყალიბებული პოლიტიკა და განვითარების სტრატეგია ძეგლთა დაცვის პროცესში. დღევანდელი გადასახედიდან საქართველომ თითქოს ორივე პრობლემა მოაგვარა:

▲ საქართველოს პრეზიდენტის 2006 წლის 7 ნოემბრის № 665 ბრძანების შესაბამისად განისაზღვრა ეროვნული მნიშვნელობის კულტურული ძეგლების სია. მიუხედავად ამისა ეს სია არასრულია და მასში არ შედის საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული კულტურის ძეგლების მნიშვნელოვანი ნაწილი, მათ შორის ოკუპირებულ ტერიტორიებზე არსებული და ჩვენი მეზობელი სახელმწიფოების მიერ მოთხოვნილი ისტორიული ღირებულების ძეგლები. ნუსხაში საერთოდ არ შედის საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლთა ზოგიერთი სახეები. მაგალითად, ჩვენს მიერ ზემოთ უკვე ნახსენები ეპიგრაფიკული ძეგლები.

▲ 2014 წელს დასრულდა კულტურის კონცეფციაზე მუშაობა, რომელშიც არასაკმარისად არის წარმოდგენილი მატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ის ნაწილი, რომელიც ძეგლთა ავთენტურობის დაცვას, შესწავლასა და პოპულარიზაციას ეხება. ზოგადად, მისასალმებელია ეს დოკუმენტი რომ შეიქმნა (მანამდე საერთოდ არ არსებობდა) მაგრამ ვფიქრობთ, იგი საჭიროებს ფუნდამენტალურ გადახედვას და სახელმწიფო პრიორიტეტებისა და კულტურაში სტრატეგიული მიმართულებების უფრო მკაფიოდ განსაზღვრას.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ჩვენი აზრით, სახელმწიფო დონეზე უნდა დაიგეგმოს სხვადასხვა ღონისძიებები, რომლებიც ხელს შეუწყობენ არამარტო ეპიგრაფიკული ძეგლების, არამედ, ზოგადად საქართველოს მატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის კვლევის, დაცვისა და უსაფრთხოების საკითხებს; უზრუნველყოფენ სამეცნიერო დიპლომატიის ჩამოყალიბებას მატერიალური კულტურის კვლევების საკითხებში. კერძოდ,

1. პირველ რიგში უნდა მოხდეს კულტურის კონცეფციის ფუნდამენტალური გადახედვა (მასში უნდა ჩაერთოს სპეციალისტთა დიდი ნაწილი), რადგან მემკვიდრეობა არ წარმოადგენს რამდენიმე ადამიანის საკუთრებას, იგი ერის საკუთრებაა და ცივილიზირებულ ქვეყნებში ასეთი საკითხები საყოველთაო განხილვის საგანი ხდება. კონცეფცია ღიად უნდა უჭერდეს მხარს კულტურის ძეგლების პოპულარიზაციას საერთაშორისო არენაზე.

2. შეივსოს და დაზუსტდეს ეროვნული კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლთა ნუსხა, „გაგებდით“ და მასში შევიტანოთ მატერიალური კულტურის ის ძეგლები, რომლებიც დაცვას საჭიროებენ (აღნიშნულ ნუსხაში შეტანა ნიშნავს, რომ სახელმწიფო პასუხისმგებლობას იღებს მათ დაცვაზე).

3. საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლთა ნუსხის შევსების შესაბამისად, შეიქმნას მათი სპეციალური კატალოგი, რომელიც ინტერნეტში განთავსდება

შესაბამისი მოკლე არქეოგრაფიული აღწერილობებით ქართულ, ინგლისურ და რუსულ ენებზე. არქეოგრაფიულ აღწერილობებში აუცილებლად უნდა იყოს მითითებული ძეგლის ენა - ანუ ეპიგრაფიკული მასალა. (ამ საკითხზე საბჭოთა პერიოდში და ახლაც მუშაობს რამდენიმე ინსტიტუცია და მათი საქმიანობა კრიტიკას ვერ უძლებს).

4. განსაკუთრებული ღირებულება აქვს წერილობითი კულტურის უძველეს ნიმუშებს - ეპიგრაფიკულ ძეგლებს, რადგან ქვის წერილობითი ძეგლები პირველხარისხოვან საისტორიო წყაროებს მიეკუთვნებიან, კულტურული იდენტობის კვლევის პროცესში, ასევე საგანგებო დატვირთვა აქვთ სადავო საკითხების არგუმენტირების პროცესში. მათ შორის ყურადღება სჭირდება იმ ეპიგრაფიკულ (ლაპიდარულ) ძეგლებს, რომლებიც უკვე მოძრავია და გადმოტანილია მუზეუმებში, ან ლაპიდარიუმში.

ა) საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში აუცილებლად განახლდეს ლაპიდარიუმის გამოფენა. გამოფენაზე წარმოდგენილი უნდა იყოს საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებული ყველა წარწერა, განურჩევლად ენობრივი სხვაობისა.

ბ) ერთხელ და სამუდამოდ უნდა გადაწყდეს და მოწესრიგდეს საქართველოს მთავარი ლაპიდარიუმის საკითხი, ან შეიქმნას ე. წ. გლიბოტოთეკა, სადაც გამოფენილი იქნება ქვის ძეგლები. ლაპიდარიუმი ღია უნდა იყოს როგორც მნახველების, ასევე მკვლევარებისათვის.

გ) აფხაზეთისა და ე. წ. სამხრეთ ოსეთის ლაპიდარული წარწერები, როგორც ეროვნულ მუზეუმში, ასევე ლაპიდარიუმში წარმოდგენილი უნდა იყოს ცალკე დარბაზში ფოტობით, სლაიდებითა და მუდმივად მოძრავი სინქრონით ეკრანზე.

დ) სასწრაფოდ მოსაწესრიგებელია სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის ლაპიდარიუმის საკითხი. ამჟამად, ძეგლები შეფუთულია და დასაწყობებული. უნდა მოიძებნოს გამორჩეულად თვალსაჩინო ტერიტორია, სადაც განხორციელდება ამ მდიდარი, შეიძლება ითქვას უნიკალური ფონდის გამოფენის მოწყობა და ძეგლები ხელმისაწვდომი გახდება მკვლევართათვის. ლაპიდარიუმში წარმოდგენილი უნდა იყოს, როგორც ქართული, ასევე სომხური, არაბული და სხვა ლაპიდარული წარწერები.

5. სამთავრობო სამეცნიერო ფონდებმა მკაფიოდ განსაზღვრონ კვლევის პრიორიტეტული მიმართულებები და ერთ-ერთ ძირითად პრიორიტეტად განისაზღვროს საქართველოს მატერიალური კულტურის ძეგლების კვლევა და პოპულარიზაცია. მათ შორის, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დაეთმოს აფხაზეთის, ე.წ. სამხრეთ ოსეთის, სამცხე-ჯავახეთის, ქვემო ქართლის, თრუსოს ხეობის, ტაო-კლარჯეთის, მატერიალური კულტურის ძეგლების კვლევისა და პოპულარიზაციის საკითხებს.⁴

6. სახელმწიფომ ღიად უნდა დააფიქსიროს პოლიტიკა - ჩვენ არ ვდავობთ მატერიალური კულტურის ძეგლების ეთნიკურ ან კონფენსიურ კუთვნილებაზე, რადგან საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული ყველა ძეგლი (რომელ კონფენციასაც არ უნდა ეკუთვნოდეს იგი) საქართველოს სახელმწიფოს საკუთრებაა, შესაბამისად მათ ქართული სახელმწიფო იცავს, სწავლობს და პოპულარიზაციას უწევს.

7. ძეგლების კონფენსიური კუთვნილების საკითხს სწავლობს მეცნიერები და არა სახელმწიფო მოხელეები. ამ მიზნით, შესაბამის სახელმწიფო უწყებებთან მუდმივად უნდა არსებობდეს მატერიალური კულტურის ძეგლების (განსაკუთრებით „ცხელი“ რეგიონების) მკვლევართა სათათბირო, რომლის შემადგენლობაში სრულებითაც არაა სავალდებულო „ელიტარულ ან პოპულისტ მკვლევართა“ (ორი უკიდურესობაა) შეყვანა. ამ შემთხვევაში მთავარი და ამოსავალი უნდა იყოს რეგიონის და საკითხის საფუძვლიანი ცოდნა. ჩაერთოს ამ საკითხში არამარტო კულტურის ძეგლების მკვლევარები, არამედ ისტორიკოსები და უცხოენოვანი (მათ შორის ძველი სომხური) საის-

⁴ ამ თვალსაზრისით ნამდვილად მისასალმებელია რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის ახალი ხელმძღვანელობის მიერ წამოწყებული ინიციატივა. ოკუპირებული და საზღვრისპირა რეგიონების კვლევებზე დამოუკიდებელი კონკურსებისა და საგრანტო ფონდის გაზრდის თაობაზე. პირველი საკონკურსო შედეგებიც უკვე სახეზეა.

ტორიო მწერლობის შემსწავლელი სპეციალისტები.

8. სახელმწიფო დონეზე დაისვას საკითხი აფხაზეთმცოდნეობის, არმენოლოგიის, აზერბაიჯანისტიკის და ზოგადად, კავკასიოლოგიის მიმართულებით სპეციალური სამეცნიერო კადრების მომზადებისა და სამეცნიერო კვლევების მხარდაჭერის შესახებ. გამორჩეული ყურადღება უნდა დაეთმოს აფხაზეთმცოდნეობას, ოსური და აზერბაიჯანული კულტურის შესწავლას, არმენოლოგიას, კონკრეტულად ძველი სომხური, ბერძნული, ოსმალური, სპარსული საისტორიო მწერლობის⁵ შესწავლას და ამ კუთხით უნდა განხორციელდეს მიზანმიმართული პოლიტიკა;

9. განხორციელდეს რამდენიმე გადაცემა, ან გადაცემათა ციკლი აფხაზეთის, ე.წ. სამხრეთ-ოსეთის, სამცხე - ჯავახეთის, ქვემო ქართლის ძეგლებზე. ეს საკითხი პირველ რიგში დაევალოს საზოგადოებრივ მაუწყებელს. სასურველია განხორციელდეს სპეციალური პროექტი რამდენიმე არხზე. გადაცემის წამყვანი უნდა იყოს საკითხის პროფესიონალი ჟურნალისტი.

ა) გადაცემები არ უნდა იყოს პოლიტიკური;

ბ) არავითარ შემთხვევაში არ უნდა ატარებდეს დავის ხასიათს და ჰქონდეს საინფორმაციო შემეცნებითი მნიშვნელობა - ეწეოდეს ძეგლების პოპულარიზაციას;

გ) გადაცემის თემატიკა უნდა შეირჩეს გონივრულად და იგი არ უნდა ინვესტირდეს ახალ პრობლემებს.

10. გამორჩეულად მნიშვნელოვანია სახელმწიფომ (პარლამენტმა და პრემიერ მინისტრის კაბინეტმა) მუდმივი კონტროლის ქვეშ აიყვანოს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის საკითხებზე მომუშავე ინსტიტუციები.⁶ მოითხოვის მათი მუშაობის ანგარიში ყოველწლიურად და ა. შ. ეს არ უნდა ატარებდეს ფორმალურ ხასიათს. ანგარიში უნდა იყოს ღია და განთავსდეს აღნიშნული ინსტიტუციების საიტებზე.

11. სახელმწიფომ უნდა დააფინანსოს ყოველწლიური მუდმივმოქმედი საერთაშორისო სიმპოზიუმი „სამხრეთ კავკასიის მატერიალური კულტურის მკვლევარები ძეგლების პოპულარიზაციისათვის“ და მიეცეს მას ტრადიციული სახე - კავკასიაში ეს მისია საქართველომ უნდა აიღოს თავის თავზე. ეს უნდა იყოს მუდმივმოქმედი ინსტიტუცია, რომელსაც სათავეში ჩაუდგება, საკითხის გულშემატკივარი და არამხოლოდ ფონდის მძიებელი, ან „ელიტური“ მეცნიერები, ან პოპულისტურ თემებზე „გადართული“ „მეცნიერები“. აღნიშნულ სიმპოზიუმთან უნდა ჩამოყალიბდეს სპეციალური ფონდი თემის დისემინაციისთვის. საკითხი უნდა დაიგეგმოს გონივრულად და გადაწყდეს პარლამენტის შესაბამისი კომიტეტის სხდომაზე, საკითხის მკვლევართან ერთად.

12. შესაძლებლად მიმართოს ცალკე ფონდის დაარსებაც, რომელიც პოპულარიზაციას გაუწევს „ცხელი“ რეგიონების კულტურის ძეგლებს როგორც სამეცნიერო პუბლიკაციებით, ასევე პოპულარული და შემეცნებითი ხასიათის გამოცემებით.

13. საერთაშორისო სამართლებრივი ნორმების გათვალისწინებით, კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის მიზნით შესაძლებლად მიგვაჩნია განხორციელდეს ქართულ-თურქული, ქართულ-სომხური, ქართულ-აზერბაიჯანული, ქართულ-აფხაზური, ქართულ-ოსური ერთობლივი სარესტავრაციო სამუშაოები ძველი ხუროთმოძღვრების ძეგლების აღსადგენად:

- ჩამოყალიბდეს ერთობლივი სამუშაო ჯგუფები ძველი ტაძრების, ფრესკების, მცირე ფორმის ხელოვნების ნიმუშების, ეპიგრაფიკული ძეგლებისა და ნუმიზმატიკური მასალების რესტავრაციის მიზნით.

⁵ ამ მხრივ ჩვენმა წინაპრებმა ტრადიციული სკოლები შექმნეს, შესაბამისად ჩვენ გვყავს სახელგანთქმული პროფესიონალი კადრები, მაგრამ დღეს ზოგიერთი მათგანს პრობლემები შეექმნა პროფესიაში თაობათა ცვლილების გამო, ან სუსტია მათთან კოორდინაცია და ა. შ.

⁶ მისასაღებელია, რომ საქართველოს ჰყავს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო, შესაბამისი პროფესიონალი კადრებით, მაგრამ სააგენტო არის პატარა ინსტიტუცია და მხოლოდ ის ვერ განვდება საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი კულტურული მემკვიდრეობის წინაშე არსებულ გამოწვევებსა და საფრთხეებს.

14. საქართველოს სახელმწიფომ სამართლებრივ დონეზე ხელი უნდა შეუწყოს რუსული და სომხური ეკლესიების, ასევე ისლამის მიმდევართა უფლებების დაცვას ქვეყნის ტერიტორიაზე. მოითხოვოს ქართული ეკლესიის მსგავსი უფლებები რუსეთის მიერ ოკუპირებულ ტერიტორიებზე, ასევე სომხეთის, აზერბაიჯანისა და თურქეთის სახელმწიფოებში, რა სამართლებრივი უფლებები და სტატუსი მათ კონფენსიებს აქვთ საქართველოში.

კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის საკითხი უნდა გახდეს ქართული დიპლომატიის საერთაშორისო არენაზე საქმიანობის მნიშვნელოვანი ნაწილი. გონივრული პოლიტიკით შესაძლებელია მისი განხილვა და გამოყენება სამეცნიერო დიპლომატიის კონტექსტში, როგორც კონფლიქტების გადაწყვეტის ალტერნატიული პერსპექტივა. ამ კონტექსტში ხაზგასმით უნდა წარმოჩნდეს საქართველოს სახელმწიფოს პოლიტიკა: ჩვენ არ ვდაობთ ოპონენტებთან, ჩვენ ვიკვლევთ, ვიცავთ და პოპულარიზაციას ვუწევთ.⁷

Lia Akhaladze
Sokhumi State University

Problems of protection of epigraphic monuments in Georgia - threats and challenges

Summary

Epigraphic monuments, which are remained in Georgian and different foreign languages hold an important position both quantitatively and historically among cultural heritage monuments of Georgia. Greek epigraphic material is the oldest between them and it is a treasure of Georgian culture.

Protection and safety of epigraphic monuments are inseparable part of protection and safety of cultural heritage monuments, therefore every international regulation, which is created for protection of cultural heritage applies to epigraphic monuments as well.

Accordingly, in our opinion, various actions should be planned at the state level aimed at the research, protection and safety of not only epigraphic monuments, but also the tangible cultural heritage of Georgia as a whole and the provision of creation of science diplomacy regarding research of this heritage.

---

⁷ აღნიშნული სტატიის ერთი ნაწილი - კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის პრობლემები, წაკითხული იქნა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კავკასიოლოგიის მიმართულების მიერ მონვეულ საერთაშორისო კონფერენციაზე. შემდეგში თავი შევიკავეთ მისი პუბლიკაციისგან, მაგრამ ბოლო დროს განვითარებულმა მოვლენებმა ცხადყო სახელმწიფო პოლიტიკის ცვლილების აუცილებლობა კულტურული მემკვიდრეობის საფრთხეებთან და გამონვევებთან დაკავშირებით.

აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლებისა და კულტურის სამინისტროს
ადმინისტრაციის უფროსი,
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი

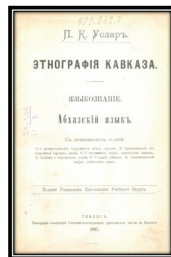
ენობრივი პოლიტიკა სეპარატიზმის გასაღვევებლად

აფხაზური ენის შესახებ არსებული პირველი ცნობები, რომლებიც დღემდე არის შემონახული XVII საუკუნის ცნობილ თურქ მოგზაურს ევლია ჩელების (Evlia Çelebi) ეკუთვნის. ის მოგზაურობას 1640 წელს შესდგომია და დაუსრულებია 1670 წელს. მოუვლია მრავალი ქვეყანა და მათ შორის საქართველოც, მოგზაურობით დაგროვილი შთაბეჭდილებები ერთ წიგნად შეუკრავს და „სეაჰათნამე“ (მოგზაურობის წიგნი) უწოდებია. მოგზაურს გარდა აფხაზეთზე ზოგადი ცნობებისა არაბული ასოებით ჩაუნერია ზოგი აფხაზური სიტყვა.⁸

აღსანიშნავია, რომ XIX ს-ის II ნახევრამდე აფხაზურ ენაზე დამწერლობა არ არსებობდა, იგი 1862 წელს რუსი კავკასიოლოგის პ. კ. უსლარის მეცადინეობით რუსული ანბანის საფუძველზე შეიქმნა და მასში 37 კირილური ასო-ნიშანი იყო,⁹ საინტერესოა ის ფაქტი, რომ თვით პეტრე უსლარი წერდა: „დამოუკიდებელი ლიტერატურა მათ (ე.ი. აფხაზებს — ი.გ.) არ შეუძლიათ ჰქონდეთ და არც ექნებათ“,¹⁰ ეს სიტყვები ცარიზმის სურვილსაც ემთხვეოდა.

а	б	в	Ѡ	г	г'	д	д'	е	ж	џ	зк	зк'	з
дз	џ	h	h'	і	ј	к	к'	л	м	н	о	п	п'
р	с	џ	т	т'	т'	у	ф	х	х'	ц	ц'	ц	
ц'	ц'	т	ч	ч'	ч'	ш	ш'	щ	щ'	џ	џ'		

✓ 1862 წელს პეტრე უსლარის მიერ შედგენილი აფხაზური ანბანი

✓ 1887 წელს უსლარის მიერ გამოცემული

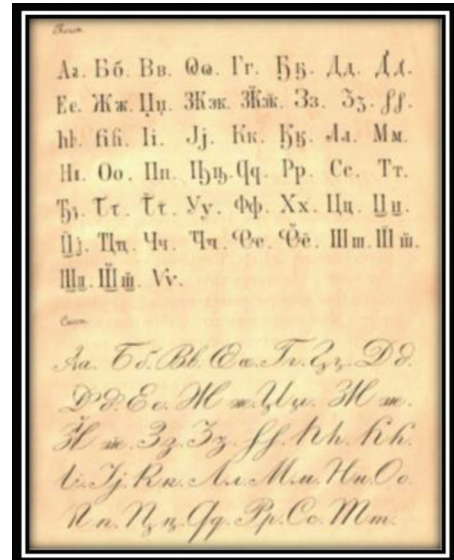
⁸ ევლია ჩელების მოგზაურობის წიგნი, თბ. 1973

⁹ Инал-ипа Ш. Д. *Абхазы*, სოხ. 1965, გვ. 162.

¹⁰ ი. ჭურღულია, კრიტიკული წერილები, წიგნი II, სოხ. 1961. გვ. 13. იხ. ვრცლად ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, აფხაზეთი უძველესი დროიდან დღემდე. (მთ. რედ. ჯ. გამახარია) თბ. 2007. გვ. 256-257.

აფხაზური ენის სახელმძღვანელო

მალევე კვლავ განიცადა აფხაზურმა ანბანმა ცვლილება და მორიგი ანბანი (ბუკვარი) გამოვიდა 1865 წ. რომლის ავტორმა ივანე ბარტლომეიმ მის შესაქმნელად ქართული ასო-ნიშნები გამოიყენა, როგორც უფრო შესაფერი აფხაზური ენისათვის, თუმცა მაშინ ეს ანბანი პოლიტიკური მოტივით არ იქნა მიღებული, შედეგად უპირატესობა მიენიჭა უსლარისეულ ანბანს.¹¹

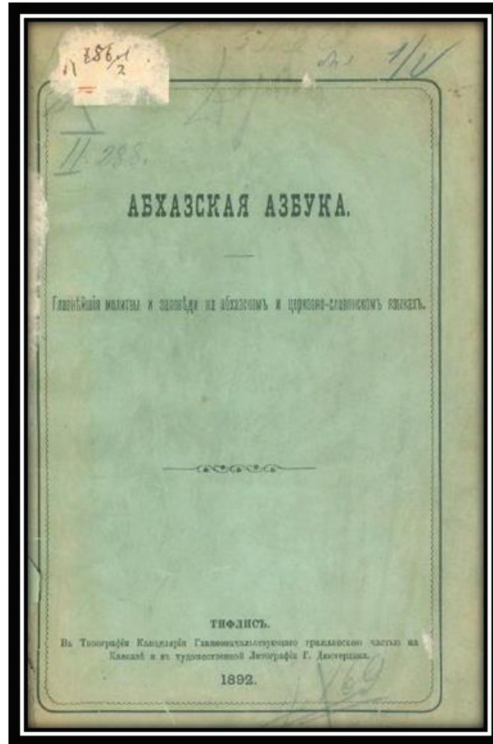

✓ 1865 წელს ივანე ბარტლომეის ხელმძღვანელობით გამოცემული პირველი საანბანო წიგნი

1892 წელს კონსტანტინე მაჭავარიანმა შეადგინა აფხაზური ანბანი რუსული გრაფიკის საფუძველზე და იმავე წელს გამოდის პირველი საკითხავი წიგნი აფხაზურ ენაზე კონსტანტინე მაჭავარიანისა და დიმიტრი გულიასი, რომლითაც საძირკველი ჩაეყარა მწიგნობრობას აფხაზურ ენაზე.¹²

11 გაზ. „მოამბე“, N9, 1965.

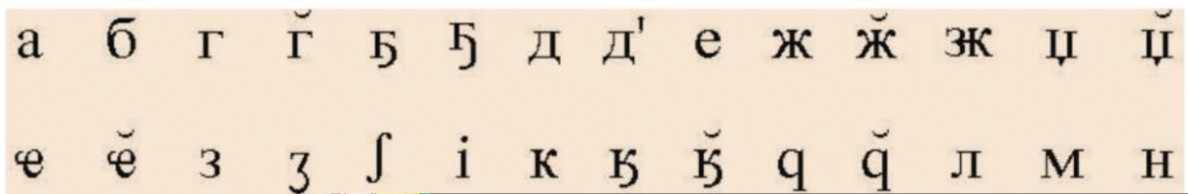
12 ი. გელენავა. კულტურა და საგანმანათლებლო საქმიანობა აფხაზეთში 1900-1921 წლებში. დისერტაცია, თბ. 2004, გვ.108.

- ✓ 1892 წელს დიმიტრი გულიასა და კონსტანტინე მაჭავარიანის მიერ შედგენილი აფხაზური ენის საანბანო წიგნი

აფხაზური ანბანის ცვლილებები ამით არ დასრულებულა რამაც აფხაზური კულტურის განვითარებაზე მეტად უარყოფითი გავლენა იქონია. ჩვენი აზრით, სწორედ ამისათვის იყო ხელშეწყობილი ანბანის ასე ხშირი ცვალებადობა.

1909 და 1914 წლებში ალექსეი ჭოჭუას მიერ გამოიცა აფხაზური ანბანის სახელმძღვანელო, რომელიც რუსული ანბანის გრაფიკაზე იყო აწყობილი.

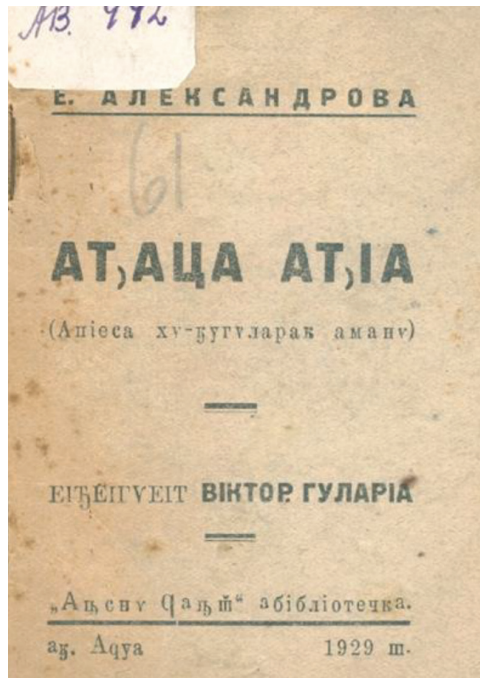
- ✓ ა. ჭოჭუას მიერ შედგენილი ანბანი 1909 წელი

✓ 1914 წელს ა. მ. გოგუას მიერ გამოცემული აფხაზური ანბანი

1926 წ. ნიკო მარის მიერ წარმოდგენილი იყო ე. წ. ანალიტიკური აფხაზური ანბანი, რომელიც თავისი მოუხერხებლობის გამო რესპუბლიკის საზოგადოებრიობის მიერ ბოლომდე არ იქნა მიღებული და იგი გამოყენებაში მხოლოდ 1928 წლამდე იყო.¹³

1928 წელს კი შემოღებულ იქნა ნ. იაკოვლევისა და ე. პოლივანოვის მიერ ლათინურ შრიფტზე დაყრდნობით შექმნილი ე. წ. ლათინიზირებული აფხაზური ანბანი, რომელიც დამწერლობაში 10 წლის განმავლობაში, 1938 წლამდე გამოიყენებოდა.

✓ აფხაზური ლათინიზირებული ანბანის გამოყენებით

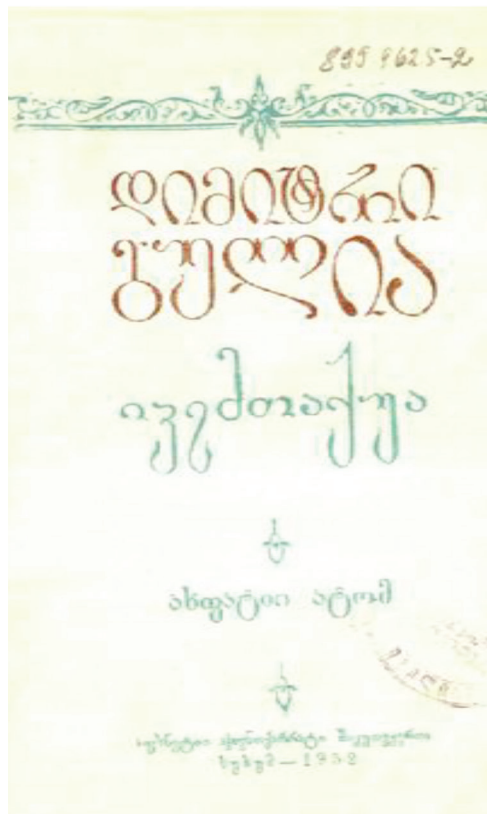
¹³ იქვე.

გამოცემული წიგნი (1928–1938 წწ.)

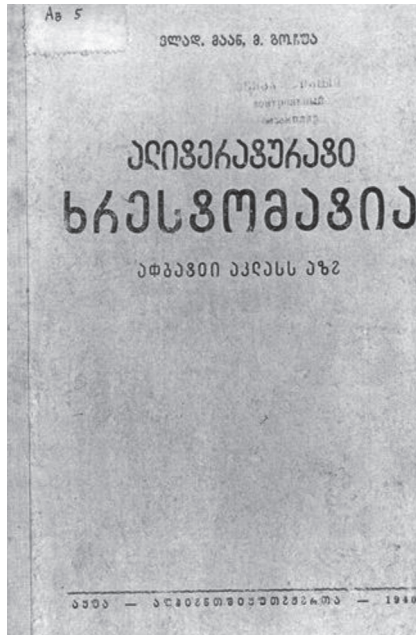
1937 წელს აფხაზური ანბანი შეიქმნა ქართული ასობგერების მოხაზულობაზე დაყრდნობით, დადგენილება აფხაზური დამწერლობის ქართულ გრაფიკაზე გადაყვანის შესახებ 1937 წელს მიღებულ იქნა კომუნისტური პარტიის აფხაზეთის საოლქო ორგანიზაციის XV კონფერენციაზე,

აფხაზური ანბანი					
ა	თი	ჟუ	ღ	სი	ჯუ
ბ	ნი	ჟი	ღი	ქი	ჟი
გ	კი	ჩი	ყი	ძი	ჭი
გდ	კდ	ს	ყდ	წ	ჭ
ღ	ლ	ვ	შ	წი	ჭი
ღი	მი	ში	შუ	ჭი	ჭი
ქ	ნი	უ	ში	ჭი	ღ
კ	ო	ფ	ჩი	ხ	უ
ხ	კ	ქ	ჩი	ხი	ო
თ	ქ	ქი	ხ	ჯ	

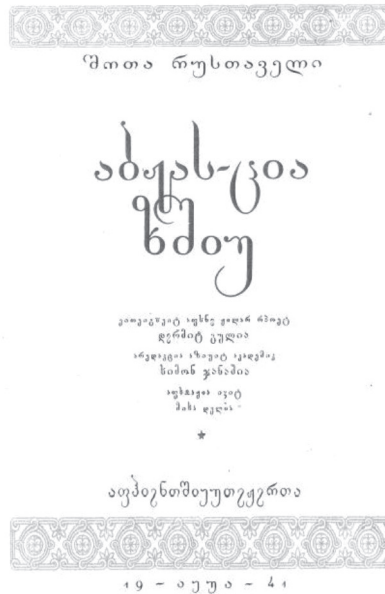
✓ აფხაზური ანბანი
ქართული ანბანური მოხაზულობის საფუძველზე (1938-1954 წწ.)

დიმიტრი გულიას თხზულებები

- ✓ ვლ. მანისა და მ. ჭოჭუას მიერ 1940 წელს გამოცემული აფხაზური ლიტერატურის სახელმძღვანელო

- ✓ დიმიტრი გულიას რედაქტორობით 1941 წელს გამოცემული შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“

აფხაზური ანბანის შექმნა, არ ისახავდა მიზნად აფხაზურის, როგორც სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებასა და მისი შემდგომი განვითარებისათვის ზრუნვას, არამედ ეს ერთი მთლიანი მზაკვრული გეგმის ნაწილი იყო, რომლის საბოლოო მიზანი ქართველთა და აფხაზთა გაუცხოება, მათი დაპირიპირება და აფხაზეთის საქართველოდან ჩამოცილება იყო. აფხაზური ენის ჩამოყალიბება აკადემიურ ენად, ისტორიის არც ერთ ეტაპზე არ შედიოდა რუსეთის გეგმაში, ამიტომაც ის ვერ ჩამოყალიბდა ასეთად. იყო პერიოდი, და ეს განსაკუთრებით შეეხება XX საუკუნის 20-30-იან წლებს, როდესაც სხვადასხვა თაობის აფხაზები ვერ კითხულობდნენ ერთმანეთის ნაწერს, რამეთუ ყველა თაობა აღიზარდა სხვადასხვა ანბანით, ხოლო მისი ხშირი ცვლილებები კი იწვევდა იმას, რომ წერა-კითხვის მცოდნე აფხაზების სხვადასხვა თაობას ერთმანეთის წერილის წაკითხვა არ შეეძლოთ.

ქართველთა და აფხაზთა წინააღმდეგ მიმართული გეგმის განხორციელება „წარმატებით“ დაიწყო რუსეთის ცარიზმის მოხელეებმა და განაგრძო საბჭოთა ხელისუფლებამ ამჟამინდელი რუსეთის ხელისუფლების პოლიტიკაც იმ გეგმის გაგრძელებაა, თუმცა განსხვავება არის იმაში, რომ თუ საუკუნის წინათ რუსეთის ცარიზმი აფხაზებს უქმნიდა ანბანს, დღეს უკვე, მას შემდეგ რაც რუსეთმა აფხაზეთის ე.წ. „დამოუკიდებლობა“ აღიარა, ყველაფერს აკეთებს, რათა აფხაზს დაავინდოს არა მხოლოდ აფხაზური ანბანი, არამედ აფხაზური ენაც, რაც მხარის საბოლოო ასიმილაციისათვის აუცილებელი წინაპირობაა.

საგულისხმოა, რომ აფხაზური ანბანის გამოყენების არეალი მეტად მწირია, რადგან რუსეთის მიერ ოკუპირებულ აფხაზეთში ორი სახელმწიფო ენაა: რუსული და აფხაზური. აფხაზური მხოლოდ აფხაზურ სკოლებში ისწავლება, ისიც დაწყებით საფეხურზე, სახელმწიფო საქმისწარმოება კი ოფიციალურად რუსულ ენაზე მიმდინარეობს. ამ სკოლებში აფხაზური სამწიგნობრო ენა განიხილება, როგორც დამხმარე საშუალება, რუსული ენის შესასწავლად. გარდა ამისა, რუსიფიკაციის იდეოლოგიები მიზნად ისახავდნენ და ისახავენ აფხაზი ხალხის მოწყვეტას ქართული კულტურული სივრცისაგან. ცნობისთვის, აფხაზური ენა იუნესკომ გაქრობის საშიშროების წინაშე მდგარ ენებს შორის დაასახელა. აფხაზური ენის ჩამოყალიბება აკადემიურ ენად, ისტორიის არც ერთ ეტაპზე არ შედიოდა რუსეთის გეგმებში, ამიტომაც ის ვერ ჩამოყალიბდა აკადემიურ ენად. მიუხედავად ყოველივე ზემოთქმულისა, შეუძლებელია აფხაზური დამწერლობის შექმნის შედეგთა მნიშვნელობას გვერდი ავუაროთ: მთელი თავისი ისტორიის მანძილზე აფხაზ ხალხს XX საუკუნის დასაწყისში, პირველად მიეცა საშუალება ეკითხა თავის ენაზე მხატვრული ნაწარმოებები და ამ უმნიშვნელოვანეს საქმეში აფხაზებს გვერდში ედგნენ და შეძლებისდაგვარად ხელს უწყობდნენ მოძმე ქართველები. გამოჩნდნენ აფხაზი მწერლები, აღსანიშნავია, რომ ამ პერიოდში აფხაზური წიგნების ძირითადი ნაწილი თბილისშია გამოცემული.

უნდა აღინიშნოს, რომ XX საუკუნის დასაწყისში ქართველი მოღვაწეები, გულითადად ზრუნავდნენ აფხაზური დამწერლობის განვითარებისათვის, რათა აფხაზებს მისცემოდა შესაძლებლობა თავიანთ ენაზე ეკითხათ არა მარტო მხატვრული ნაწარმოებები, არამედ საღვთო წიგნებიც. ამ კუთხით დიდ მონდომებას იჩენდა ეპისკოპოსი კირიონი, იაკობ გოგებაშვილი, ილია ჭავჭავაძე, (პეტრე ჭარაია-რომელიც აფხაზური ენის ზედმინევენით მცოდნე იყო და სახლში მალულად ასწავლიდა აფხაზებს აფხაზურ წერა-კითხვას) ნიკო ჯანაშია, ივანე გეგია, ილია ბახტაძე, ანა ნოდია, ანთიმოზ ჯუღელი და სხვები.

დღეს, უკვე XXI საუკუნეში, აფხაზური დამწერლობის, და ენის გადარჩენისა და შენარჩუნებისათვის კვლავ ქართველებს გვინევს ქმედითი ღონისძიებების გატარება. წარმოგიდგინებთ მოკლე ჩამონათვალს იმ ღონისძიებებისა, რომელიც აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლებისა და კულტურის სამინისტრომ განახორციელა:

- ▲ გამოიცა წიგნი „აფხაზური ენა დამწყებთათვის“, რომლის მიზანია აფხაზური ენის განვითარების მხარდაჭერა და პოპულარიზაცია. წიგნი წარმოადგენს დამხმარე სახელმძღვანელოს და დაეხმარება მსურველებს, შეისწავლონ წერა-კითხვა აფხაზურ ენაზე. წიგნის შემდგენლები არიან: **თეიმურაზ გვანცელაძე, რიტა ამიჭბა-მარღანია და ირმა ოსია-კინწურაშვილი.**

- ▲ შეიქმნა აფხაზური ენის ელექტრონული თვითმასწავლებლის პირველი დონე;
- ▲ შეიქმნა აფხაზური ენის ელექტრონული თვითმასწავლებლის მეორე დონე;
- ▲ წარმატებული ახალგაზრდების მხარდაჭერის პროგრამის ფარგლებში **ხორციელდება** აფხაზური ფილოლოგიის პროგრამის სტუდენტების სწავლების თანადაფინანსება;
- ▲ საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში გაიმართა მრგვალი მაგიდა თემაზე: „აფხაზური ენის დაცვისა და პოპულარიზაციის აქტუალურ საკითხები“;
- ▲ 2015-2016 სასწავლო წლიდან აფხაზეთის ექვს (№1, №2, №3 №7, №11 №15) საჯარო სკოლაში სწავლების საშუალო საფეხურზე არჩევითი საგნის სახით ისწავლება აფხაზური ენა;
- ▲ აფხაზური ენის მასწავლებელთა პროფესიული განვითარების მიზნით, შეიქმნა აფხაზური ენის სწავლების ტრენინგ-პროგრამა;
- ▲ განხორციელდა აფხაზური ენის მასწავლებელთა პროფესიული გადამზადება აფხაზური ენის სწავლების ტრენინგ-პროგრამის მიხედვით;
- ▲ აფხაზური ენის მასწავლებელთა მხარდაჭერის მიზნით მოქმედებს „აფხაზური ენის პედაგოგთა ფინანსური მხარდაჭერის“ პროგრამა;¹⁶

ამრიგად, როგორც ჩვენი მოკლე მიმოხილვიდან ჩანს, მიუხედავად ჯერ რუსეთის ცარიზმის, შემდგომ საბჭოთა ხელისუფლების და დღევანდელი რუსეთის მმართველობის დიდი მცდელობებისა - არ დაეწყო აფხაზურ დამწერლობას განვითარება, ეს პროცესი მეტნაკლებად მაინც დაიწყო და მიმდინარეობს. აფხაზთათვის უმნიშვნელოვანეს ამ საქმეში, სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ და ასრულებენ დღესაც ქართველები. ჩვენს წერილს დავასრულებთ, აფხაზი განმანათლებლის დიმიტრი გულიას სიტყვებით: „აფხაზ ხალხს ქართველზე ახლო მეცეცხლური მეზობელი, კეთილისმსურველი მეგობარი და თანამდგომი არავინ ჰყოლია, მათ ერთმანეთთან აკავშირებთ სასიცოცხლო ინტერესები, მოყვრობა, ტრადიციები და ადათ-წესები, სოციალური და ეროვნული მიზნები და ამოცანები, მოძალებული მტრების წინააღმდეგ ურთიერთთანადგომა, რის გამოც განუყოფელი ჰქონდათ სიხარულიცა და განსაცდელის სიმწვავე“.

¹⁶ აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლებისა და კულტურის სამინისტროს მონაცემები.

Irakli Gelenava

Head of administration of the Ministry of Education and Culture of the Autonomous Republic
of Abkhazia

Professor of Georgian Technical University

Language policy to foster separatism

Summary

The Abkhaz alphabet has undergone many changes since its creation, which has had a profoundly negative impact on the development of Abkhazian culture, so the Abkhaz language could not become an academic language, as it contradicted Russia's plans historically. Implementation of the plan against Georgians and Abkhazians "successfully" started by Russian Tsarist officials and continued by the Soviet authorities. The current politics of Russia is the continuation of the plan, but the difference is that if a century ago, Tsarism was creating Abkhazian alphabet, today, after Russia has recognised the "Independence" of Abkhazia everything is done to make Abkhazians forget not only the Abkhaz alphabet but also the Abkhaz language, which is a prerequisite for the eventual assimilation of the region.

In spite of the great efforts of Russian Tsarism, later Soviet authorities and present Russian government to hamper the development of the Abkhaz alphabet, the process has begun and the role of Georgians is vital in this process. Today, in the 21st century, Georgians are still conducting effective activities to save and preserve Abkhazian script and language.

ჩხალთის ანტიფიქსი

ამჟამად ოკუპირებულ სოფელ ჩხალთის (აფხაზეთი, გურლიფშის რაიონი) ჩრდილო-დასავლეთით, ბარდებით დაფარულ ბორცვზე შემორჩენილია ნაგებობის საძირკვლის ნაშთები, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა „ნალხვამ“-ს (სვან. ნალხვამ- ქართ. ნაეკლესიარი) უწოდებს, ნაეკლესიარის სამხრეთ ფერდობზე 1965 წელს მიწის სამუშაოების დროს შემთხვევით აღმოჩენილია ეკლესიის არქიტექტურული დეტალი, ყავისფრად გამომწვარი, სამკუთხა კერამიკული ანტიფიქსი. ანტიფიქსი ნაკლულია, მოტეხილი აქვს მარჯვენა გვერდის პირი, ქვედა და უკანა ნაწილი. ფასადზე გამოსახულია რელიეფური ჯვარი, რომლის ვერტიკალური ქვედა მკლავი შედარებით გრძელია. ჯვარს ცენტრში ბურთულა ამშვენებს, ხოლო მკლავების დაბოლოება წრიულწვეტოვანია. ჯვრის განივი მკლავების ქვემოთ მოთავსებულია რელიეფური ასომთავრული წარწერა, რომელიც ჩასმულია რელიეფური ორნამენტის ჩარჩოში და შედგება 4 ასოსაგან: „აბ||ლთ“. ბოლო ასო დაქარაგმებულია, წარწერა შეიძლება წავიკითხოთ - „აბ||უ||ლ||ე||თ“ (სურ. 1). ანტიფიქსი დაცულია მესტიის სახელმწიფო მუზეუმში.

ჩხალთის ანტიფიქსი ბევრი ანალოგიური ნიშნით უახლოვდება დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილ ანტიფიქსებს, კერძოდ: აჩანუას,¹⁷ ნოქალაქევის,¹⁸ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცულ X-XI სს.,¹⁹ ნიმუშებს და ბრამბის ნაეკლესიარზე აღმოჩენილ ანტიფიქსებს. კომპოზიციურად (ჯვრის ფორმა, წარწერის განლაგება, მხატვრული ელემენტები, გვერდითი ორნამენტი და სხვა ნიუანსები), ჩხალთის ანტიფიქსი ზემოთდამოწმებული პარალელებიდან უფრო ბრამბისას უახლოვდება²⁰

ჩხალთის ანტიფიქსზე „ა-ნი“ და „თ-ანი“ გადმოცემულია დაბალი „დამჯდარი“ მოხაზულობით „ლ-ასი“ გადმოცემულია ზედა მარცხენა დამატებითი ხაზის გარეშე მისი მოხაზულობა შესრულებულია უჩვეულოდ მაღალი ყელით, მაგრამ ყელის ასეთი გრძელი სახით გადმოცემა განსხვავებულ პალეოგრაფიულ ნიშნად ვერ ჩაითვლება. იგი, რაც გამომწვეულია ზედაპირის შეზღუდული ფართობით. წარწერის შემსრულებელს ეს ასო უნდა მოეთავსებინა „თანსა“ და ჯვრის მხრებს შორის დარჩენილ მონაკვეთზე. ამავე მიზეზით არის, რომ „ბანი“ გადმოცემულია თითქმის ქუსლის გარეშე, მხოლოდ ოდნავ წინაზიდული ჩანს ამ ასოს ვერტიკალურ ბუნსა და ჯვრის მკლავს შორის.

ანტიფიქსის სიმაღლეა - 13,5 სმ., სიგანე ზედა ნაწილში - 3,5 სმ, ქვედა ნაწილში - 13.5 სმ-ია.

როგორც ცნობილია, კრამიტი ქართულ სატაძრო ხუროთმოძღვრებაში უმთავრესი გადასახური მასალაა. დასავლეთ საქართველოში ტაძრების გადასახურავად ხისგან დამზადებულ ყავარს, დროდადრო კი სპილენძის ფურცლებსაც იყენებდნენ. XIII საუკუნიდან აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოში გავრცელებულია ქვის კრამიტისებრი ლორწინები.

საქართველოში გავრცელებული ეკლესიების გადასახურავი მასალიდან მხატვრული თვალსაზრისით აღსანიშნავია წმინდანთა და ბიბლიური ამბების გამოსახულებებით ალბეჭდილი VIII-IX საუკუნეების კრამიტები და XV საუკუნის შორენკეცები. X საუკუნის მეორე ნახევრიდან შემოდის და XII საუკუნის ჩათვლით გვხვდება ჭიქურიანი (ლაჟვარდისფერი, მენამული, ზურმუხტისფერი, ბალახისფერი) კრამიტი.

17 Кацяя А. Памятники архитектуры в долине Цкуара, МАА. Сухуми, 1967, გვ.69. ტაბ 9-2.

18 ზაქარაია პ., ლექვინაძე ვ., გვინიძე გ., ნოქალაქევის ექსპედიციის მიერ 1976- 77 წწ, ჩატარებული მუშაობის ანგარიში. სსმამ, VI, თბილისი, 1978, გვ:78, ტაბ. XVIII.

19 ჯღამაია ჯ. სამშენებლო კერამიკა ფეოდალური ხანის საქართველოში, თბ, 1980, გვ. 49, ტაბ. XVIII-1.

20 ჩართოლანი შ, ცინდელიანი მ, კოდორის ხეობის „ დალ“-ის მხარის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ, გვ:17.

როგორც ადრე და განვითარებულ შუასაუკუნეებში, ასევე გვიან შუასაუკუნეებში ქართულ მხატვრობაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა ქტიტორთა პორტრეტებს, რომელთა დაკვეთით და ძალისხმევით შენდებოდა და იხატებოდა ეკლესიები, იქმნებოდა ხატები, გადაინერებოდა და იმკობოდა ხელნაწერები. ხშირ შემთხვევაში ოსტატის ან შემკვეთის სახელი ისეთ არქიტექტორულ დეტალებზეც იწერებოდა, როგორცაა კარნიზზე დასადგმელი ქვის ან კერამიკის სამკაული- ანტიფიქსი.

ჩხალთის ანტიფიქსზე არსებულ წარწერაში მოხსენიებული „აბულეთ (იანი)“ შესაძლოა ქტიტორის გვარი იყოს. როგორც ცნობილია ამ გვარის ერთ-ერთი წამომადგენელი დავით აღმაშენებლისა და მისი მემკვიდრის დემეტრე პირველის სარდალი იყო.²¹

გამორიცხული არაა, ქართლის ცხოვრებაში მოხსენიებული, X-XI საუკუნეების მიჯნის მოღვაწე აბულეთ(იანი) წარმომავლობით მდინარე კოდორის ზემონელს უკავშირდებოდა. ჩხალთის ანტიფიქსი შეიძლება X-XI საუკუნეების მიჯნით დათარიღდეს.

ანტიფიქსი წარმოადგენს სანდო მტკიცებულებას იმის შესახებ, რომ ამ რეგიონში განვითარებულ შუა საუკუნეებში ცხოვრობდა ქართულენოვანი მოსახლეობა.

Revaz Khvistani

Professor of Sokhumi State University

Antefix of Chkhalta Summary

An architectural detail found during the excavation in 1965 in the village of Chkhalta (Gulripshi district of Abkhazia) on the occupied territory of Abkhazia is reviewed in the article. It is about sculptural decoration, ceramic triangular antefix with Georgian inscription of the 10th-11th centuries and the font “Asomtavruli”. Supposedly, church warden Abulet (Iani) is mentioned there.

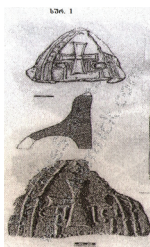
According to “Kartlis Tskhovreba” Abulet (Iani) was general of David IV the Builder and his descendant Demetre I. Presumably, he was native.

Antefix is the evidence of the settlement of Georgians in this region in the high middle ages. Today antefix is located in the Museum of Mestia.

Реваз Хвистани

Професор Сухумского Государственного Университета

ЧХАЛТСКИЙ АНТЕФИКС РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается найденная во время земляных работ в 1965 г. на ныне оккупированной территории, в с. Чхалта (Гульрипшский р-н Абхазии) архитектурная деталь. Речь идет о скульптурни украшениях - керамическим треугольном антефиксе, на котором имеется грузинская надпись X-XI вв шифром «Асомтаврული». В ней упоминается, очевидно, ктитор по имени Абулет (иани).

По сведениям Картлис цховреба, некий Абулет (иани) являлся полководцем Давида Строителя и его наследника Деметре I. Он вполне мог быть и уроженцем этих мест.

Антефикс представляет собой надежное доказательство проживания на этом регионе Грузиноязычного населения в период развитого средневековья. ныне антефикс находится в музее г. Местия.

²¹ ქართლის ცხოვრება, რ. მეტრეველის რედაქტორობით, თბ, 2008, გვ. 314.

პირველი მსოფლიო ომი და „აფხაზური ასეული“

პირველი მსოფლიო ომი იყო მსოფლიო მასშტაბის პირველი შეიარაღებული კონფლიქტი, ომის დაწყების ძირითადი მიზეზი კი გახდა ორი მსხვილი სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკის/კოალიციის - ანტანტისა (რუსეთი, ინგლისი, საფრანგეთი) და სამთა კავშირის (გერმანია, ავსტრო-უნგრეთი და იტალია) დაპირისპირება.

ომის დაწყებისთანავე 1914 წლის 18(31) ივლისს გამოიცა რუსეთის იმპერატორის ბრძანება საყოველთაო მობილიზაციის შესახებ.²² მობილიზაციის პირველ დღედ გამოცხადდა 25 ივლისი (7 აგვისტო), როდესაც იმპერატორის ბრძანებით სახელმწიფო ლაშქრის I თანრიგის მეომრები გაიწვიეს.²³ 9 აგვისტოს თბილისში გამოიცა ბრძანება კავკასიის არმიის ფარგლებში ჩერქეზულ ცხენოსანთა²⁴ 400 კაციანი პოლკის ფორმირების შესახებ. პოლკის თითოეული ასეული შედგებოდა 128 მეზრდოლისაგან. ცხენოსანთა ჩერქეზულ პირველ ორ ასეულს წამოადგენდა ეკატერინოგრადისა და მაიკოპის ადილეური მოსახლეობა, მესამე ასეულს - ყარაჩაელები და ლაბინსკის (კრასნოდარის მხარე) მცხოვრებლები, ხოლო მეოთხეს - აფხაზები და მცირე რაოდენობით ქართველები (მეგრელები). მეოთხე, „აფხაზური ასეულის“ ფორმირება დასრულდა 1914 წლის სექტემბერში.²⁵

იმავე პერიოდში აფხაზეთში, სოფ. მოქეში გამართულ სახალხო კრებაზე, რუსეთის ცარიზმის სამხედრო მოხელეების მიერ გაჟღერებულ იქნა მოწოდება აფხაზთა მიმართ, რომ ისინი მიერთებოდნენ ცარიზმის შეიარაღებულ სამხედრო ნაწილებს და მონაწილეობა მიეღოთ სამხედრო ოპერაციებში. შედეგად გამოჩნდნენ მოხალისეები, სწორედ მათი შემადგენლობით შეიქმნა ე. წ. „აფხაზური ასეული“.

ასეული საბრძოლო მოქმედებებში მონაწილეობის მისაღებად გავიდა 1914 წლის 22 სექტემბერს და ქარმაჯირში ჩავიდა 2 ოქტომბერს, როგორც აღვნიშნეთ, მის შემადგენლობაში იყო 128 მოხალისე, მათ შორის 21 მუსულმანი და 107 მართლმადიდებლური აღმსარებლობის. ასეულის უფროსად დაინიშნა შტაბს-როტმისტერი ჰენრიხ ფეოდორის²⁶ ძე ბერკვისტი.

ცხენოსანთა ჩერქეზული პოლკი, შედიოდა კავკასიის ცხენოსანთა დივიზიის შემადგენლობაში, ხოლო დივიზია კი მეორე საკავალერიო კორპუსში. სწორედ მის შემადგენლობაში, იბრძოდა ცხენოსანთა ჩერქეზული პოლკი და საბრძოლო მოქმედებებში სამხრეთ დასავლეთის ფრონტზე მონაწილეობდა მე-7, 8 და 9 არმიებთან ერთად. 1916 წლის ივნისში ის მე-7 არმიის შემადგენლობაში იბრძოდა ბრუსლივის გარღვევაში და რუსული არმიის საიერიშო ბრძოლებში მდინარეების სტრინისა და დნესტრის რაიონში.²⁷

აღსანიშნავია, რომ პირველ მსოფლიო ომში, „კავკასიის ცხენოსანთა დივიზიის“ სხვადასხვა პოლკის მიერ წარმოებულ საბრძოლო მოქმედებებში დაახლოებით 500 აფხაზი იღებდა მონაწილეობას. თვით ასეული „ჩერქეზული დივიზიის“ შემადგენლობაში იყო მოქცეული. მიუხედავად იმისა, რომ მას ხშირად „ველურ დივიზიასაც“ ეძახდნენ, ის წარმოადგენდა ელიტურ სამხედრო ნაწილს, მისი პირველი უფროსი იყო იმპერატორ ნიკოლოზ II-ის უმცროსი

22 ვ. ჩოჩია, გერმანია პირველი მსოფლიო ომის წინ. საკანდიდატო სადისერტაციო ნაშრ, თბ. 1974. გვ. 164. აღნიშნულ თემაზე იხ, გიორგი გიცირიძე, პირველი მსოფლიო ომი და საქართველო, თბ. 2009.

23 გიორგი გიცირიძე, პირველი მსოფლიო ომი და საქართველო, თბ. 2009. გვ. 109.

24 მასალები ჩერქეზული ცხენოსანთა პოლკის შესახებ ინახება რუსეთის სამხედრო-ისტორიულ სახელმწიფო მუზეუმში, ჩვენი ინფორმაციით, სამწუხაროდ დოკუმენტები მოიცავენ ცნობებს მხოლოდ 1914-1916 წლების შესახებ.

25 Л. И. Цвижба, Абхазская сотня на фронтах Первой мировой войны

26 ერთერთი მონაცემით ის იხსენიება ადოლფის ძედ.

27 იხ. გაზ, „საქართველო“, 22 იანვარი, N16, 1916 წ.

ძმა მიხეილ ალექსანდრეს ძე რომანოვი. დივიზია ითვლებოდა იმპერატორისადმი ერთ-ერთ ყველაზე ერდგულ სამხედრო ძალად. შემთხვევითი არ იყო, რომ მოგვიანებით, 1917 წლის გაზაფხულზე, როდესაც პეტროგრადში მოენყო დროებითი მთავრობით უკმაყოფილოთა გამოსვლები, მთავრობამ სწორედ ეს დივიზია მიმართა მლელვარების ჩასაქრობად, როგორც ყველაზე ბრძოლისუნარიანი და ერთგული ნაწილი. თუმცა სამხედროებმა უარი განაცხადეს ჩართულობაში. ²⁸

„კავკასიის ცხენოსანთა დივიზიას“ „ველურ დივიზიასაც“ უწოდებდნენ, ეს მეტსახელი და დივიზიის მებრძოლთა „ველურობა“ განპირობებული იყო იმით, რომ რუსეთის ცარიზმის მოხელეები დაპყრობილ ტერიტორიებზე მცხოვრებ ადგილობრივებს ხშირად მოიხსენიებდნენ როგორც „ველურებს“ და არანაირად არ უკავშირდებოდა მათ სისასტიკეს, პირიქით არაერთი პარალელური წყარო გვამცნობს, რომ დივიზიის მებრძოლები გამოირჩეოდნენ თავიანთი ჰუმანური დამოკიდებულებით, როგორც მშვიდობიანი მოსახლეობის, ასევე სამხედრო ტყვეების მიმართ. ერთ-ერთი ვინც ამის შესახებ წერდა, იყო იმდროინდელი სამხედრო კორესპოდენტი, ცნობილი რუსი მწერლის ლევ ტოლსტოის ვაჟი ილია ტოლსტოი, რომელმაც აღწერა თავისი შთაბეჭდილებები ცხენოსანთა დივიზიის წევრების გაცნობისა და მათთან გარკვეული პერიოდით ცხოვრების შემდეგ. ის გვამცნობს შემდეგს: „მე მთელი თვის განმავლობაში ვცხოვრობდი „ველური პოლკების“ მებრძოლებთან. მე მიმითითებდნენ ადამიანებზე, რომლებმაც კავკასიაში სახელი გაითქვეს იმით, რომ შურისძიების მიზნით მოუკლავთ რამდენიმე ადამიანი, - და რას ვხედავდი მე? მე დავინახე ეს მკვლელები, რომლებიც ზრუნავდნენ და თავიანთი ულუფიდან კვებავდნენ უცხო ბავშვებს. მე დავინახე თუ როგორ წუხდა ადგილობრივი მოსახლეობა მაშინ, როდესაც პოლკს უწევდა ადგილმდებარეობის შეცვლა და თუ როგორ ემადლიერებოდნენ ადგილობრივები მათ არა მხოლოდ იმისათვის, რომ მებრძოლები მათ უხდიდნენ ფულს გარკვეული სამსახურისა თუ სხვა სახის სარგებლის სანაცვლოდ, არამედ მათი ადგილობრივების მიმართ დამოკიდებულებებისა და განსაკუთრებული ყურადღებისათვის. მე ვიხილე ისინი ყველაზე მძიმე საბრძოლო დავალებების შესრულებისას, მე ვიხილე ისინი ბრძოლებში - დისციპლინირებულები, მამაცნი და გაუტყუარები.“ ²⁹

აღსანიშნავია, რომ „აფხაზურ ასეულს“ მებრძოლების მიერ მხედრული მამაცობისა და სხვა დამსახურებებისათვის მიღებული ჯილდოების სიმრავლის გამო ასეულის წევრებს „ჯვაროსნებსაც“ უწოდებდნენ.

როგორც ვთქვით, „აფხაზური ასეული“ შედგებოდა მოხალისეებისაგან. იმ დროისათვის, მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზ ხალხს „დამნაშავე ერის“ სტატუსი ცარიზმისაგან უკვე მოხსნილი ჰქონდა, აფხაზთა დიდ ნაწილს ცარიზმი სამხედრო სამსახურში მაინც არ იწვევდა „არასანდობის“ მიზეზით. რაც შეეხება სამურზაყანოს (ამჟ. გალის რაიონი - ავტ.) და რამდენიმე სხვა თემის მაცხოვრებლებს, რომლებიც არ იყვნენ „დამნაშავეებად“ ცნობილნი, ისინი ჩვეულებრივ სამხედრო განვევას ექვემდებარებოდნენ.

„აფხაზური ასეული“ წარმოადგენდა იმპერიაში მნიშვნელოვან ანგარიშგასანევ ძალას და გავლენას ახდენდა გარკვეულ სახელმწიფოებრივ გადანყვეტილებებზე. მის მებრძოლებში დიდი იყო თანამემამულეთა მიმართ განსაკუთრებული მხარდაჭერის განცდა. ხშირად იყო შემთხვევები, როდესაც ეს „აფხაზეთის ასეულის“ მებრძოლთა კლასობრივ კუთვნილებაზე მაღლა იდგა. მაგალითად: ასეულის წევრი, ცნობილი აფხაზი რევოლუციონერი ვასილი ლაკობა, პირველი მსოფლიო ომის დროს, რევოლუციური პროპაგანდისათვის იქნა დაპატიმრებული და მიესაჯა დახვრეტა, სასიკვდილო განაჩენს ის სწორედ თავისი თანამებრძოლების - „აფხაზური ასეულის“ მხარდაჭერით გადაურჩა.

„აფხაზური ასეულის“ მოხალისეებს შორის იყვნენ ახლო ნათესაური კავშირის მქონე მებრძოლებიც. მაგ: 4 მებრძოლი გვარად საბეკია, მათ შორის ორი ძმა - ალექსანდრე და ნესტორი; ღვიძლი ძმები - დავით და ქრისტოფერ ხასაიები, ერთ-ერთი მათგანი - ქრისტოფერი დაიღუპა 1916 წ. ერთად იბრძოდნენ ასევე მამა-შვილი პროპორშიკი - იოსებ ხასანის ძე და

28 Наала Авидзба. абхазы на полях Первой мировой были примером для многих.

29 Илья Толстой. Мои воспоминания. С.П. 1914.

კორნეტი - კონსტანტინე იოსების ძე ლაკერბაიები, კონსტანტინე დაილუპა 1916 წ. მებრძოლეებში ლაკერბაიას გვარის წარმომადგენელი იყო - 7 ჯარისკაცი, ასევე მებრძოლთა სიებში 7-7 მებრძოლი ფიქსირდება გვარად ლაკობა, ინალ-იპა, ძიძარია (ძარია), 6-6 კი - ავიძბა, გუმბა, ჯინჯოლია, 5-5 -კოლონია, აკაბა, ხოლო ანჩაბაძეების გვარიდან ასეულში ირიცხებოდა 13 მებრძოლი და სხვა.³⁰

საბრძოლო მოქმედებების პერიოდში „აფხაზური ასეულის“ დანაკარგმა შეადგინა 17 ჯარისკაცი. გარდაცვალების მიზეზი იყო როგორც უშუალოდ ბრძოლის დროს დაღუპვა, ასევე მიღებული ჭრილობები და ავადმყოფობა. 1915 წლის 29 მაისს ბრძოლაში დაიღუპნენ მხედრები: ხაჯუგტ (ხაჯარატ) არჩელია, საატ კვარჩია, მაჩაყვა ადღეიბა, ის უგზოუკვლოდ დაიკარგა, მან მიღებული ჭრილობების მიუხედავად მაინც არ დატოვა მებრძოლთა რიგები, მაჰამედ კონჯარია - 1915 წლის მაისში მიღებული ჭრილობების შედეგად გარდაიცვალა, პავლე კონჯარია 1915 წლის მაისში შეუყვანიათ სამხედრო ლაზარეთში გულ-მკერდის არეში მიღებული ჭრილობებით და რის გამოც გარდაიცვალა 29 მაისს. მიხეილ აიბა გარდაიცვალა ავადმყოფობით 1915 წლის მარტში, ხუკ გამისონია - გარდაიცვალა ფილტვების ანთებით 1915 წლის 16 მარტს, ხაზარატ ჩეჩაივი - გარდაიცვალა 1915 წლის 6 მარტს, 1915 წლის 11 ივლისს ქოლერისგან გარდაიცვალა კვამ შაკაია, თეიმურაზ კვარჩია - დაიღუპა ბრძოლის ველზე 1915 წლის 27 სექტემბერს, ჟაგვა ხინთბა - შეინირა ოსპის დაავადებამ, შაკირ გუმბა - გარდაიცვალა 90-ე საევაკუაციო ჰოსპიტალში 1916 წლის 4 აპრილს, ქრისტოფერ ხასაია - გარდაიცვალა მიღებული ჭრილობებისაგან 1916 წლის ივლისში, - ბრძოლის ველზე დაეცნენ: კონსტანტინე (კოსტა) შაკაია, ავთანდილ ვოუბა, კონსტანტინე იოსების ძე ლაკერბაი, პროპორშიკი - ვლადიმერ თოფურიძე.³¹

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, „აფხაზურმა ასეულმა“ ომში თავი განსაკუთრებით გამოიჩინა, რაც აისახა მებრძოლებისათვის მინიჭებული ჯილდოებით: ჩვენი ინფორმაციით დაჯილდოებულია 105 მებრძოლი, მათ შორის 5 მებრძოლი დაჯილდოებულია ოთხი ან მეტი ყველა არსებული ხარისხის (1, 2, 3, 4) გეორგიევსკის ჯვრით. ესენი არიან: დიმიტრი ანჩაბაძე (4, 4, 2, 1), კონსტანტინე კაცის ძე კოლონია (4, 4, 3, 2, 1), ვასილ მაგი (4, 3, 2, 1), ალექსი მურზაყანის ძე ციჟბა (4, 3, 2, 1), ეროვნებით ჩერქეზი -რამზან ალიევის ძე შალახოვი (4, 2, 1) არის ინფორმაცია, რომ მას მიღებული ჰქონდა კიდევ 3 ორდენი, თუმცა ინფორმაციის დაზუსტება ვერ მოხერხდა.

აღსანიშნავია, რომ ომის დროს, არც თუ იშვიათად ორი მე-4 ხარისხის ორდენით (გეორგიევსკის ჯვარი) დაჯილდოებისას მათ უცვლიდნენ ერთი მე-3 ხარისხის ჯვარით.

ასეულში მესამე ხარისხით დაჯილდოებული იყო ორი მებრძოლი: კისკინჯ კოზმავა (4, 4, 2) და ნესტორ საბეკია (4, 3, 2). ხოლო მეორე ხარისხის ჯვრებით - 10 მებრძოლი, ესენია: ხომაჟირ ათარბა (თარბა) (4, 3), შოთა ლარნკია, ნახარბეი ლარნკია, ალექსანდრე ინალ-იფა, ბაჟ ინაფუმბა (4, 4) და სხვა. ასევე ჯილდოები ჰქონდათ მიღებული მებრძოლებს: ტაირ (პეტრე) კვასიას, კონსტანტინე მარლანას, დავუდ ნაჩს, მიხეილ ჩიკირბას და ვიქტორ ჩუკბარს და ა. შ.

რუსულ არმიამ აჯილდოებდნენ გეორგიევსკის მედლებითაც, „აფხაზურ ასეულში“ ამ ორდენის კავალერი იყო 40 მებრძოლი.³²

დღემდე მოაღწია ცნობებმა არა მხოლოდ „აფხაზთა ასეულის“ საგმირო საქმეებზე, არამედ ცნობებმა მისი ცალკეული წევრების გადაცდომებზეც, რის გამოც ისინი გაირიცხნენ ასეულიდან მაგ: აზარტული თამაშით გატაცების გამო პოლკიდან გაირიცხა იოსებ ჩაჩუა, ასევე ჩხუბის გამო პოლკიდან გარიცხეს კუტა კუტარბა და ა. შ.

იმ აფხაზი ოფიცრებიდან, რომლებიც პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში იბრძოდნენ რუსეთის არმიის სხვადასხვა ნაწილებში სულ დაიღუპა სამი. ესენი არიან: ალექსანდრე პავლეს

30 <https://sputnik-abkhazia.ru/news/20180801/1024606574/pervaya-mirovaya-vojna-i-abxazskaya-sotnya.html> ix. aseve Корсун Н. Г. Кавказский фронт первой мировой войны. М. 2004.

31 Габелия Е.К. Абхазские всадники. Сухуми, 1990. С.32.

32 Альбом «кавалеры ордена Св. Великомученика и победоносного Георгия и Георгиевского оружия. Белград, 1935. С.65.

ქე ანჩაბაძე, დაილუპა ბრძოლის ველზე 1916 წ. ანდრეი გუჯმახანის ქე ლაკერბაია დაილუპა ბრძოლის ველზე. პოდპოლკოვნიკი კონსტანტინე გრიგოლის ქე შერვაშიძე - დაილუპა ბრძოლის ველზე 1914 წლის 15 ოქტომბერს.

ბრძოლის ველზე მებრძოლებს სამედიცინო დახმარებას უწევდა და ზრუნავდა დაჭრილების სიცოცხლის შენარჩუნებაზე აფხაზი მანდილოსანი, კავკასიის მთავარი კომიტეტის სანიტარული ტრანსპორტის უმცროსი ექიმი - თავადის ქალი ზოია შერვაშიძე, რომელიც არაერთი ორდენით იყო დაჯილდოვებული.

„აფხაზური ასეულის“ მებრძოლები დემობილიზირებულნი იქნენ 1917 წელს, მათგან უმეტესი ნაწილი დაუბრუნდა მშობლიურ მიწას, სადაც გახდნენ გლეხთა ერთობის „კიარაზის“ წევრები, რომელიც ორგანიზებული იყო ნესტორ ლაკობას ინიციატივით. სწორედ აქ მოხდა მათი საინტერესო ტრანსფორმაცია, აფხაზთა სახალხო საბჭოს იმთავითვე იმედი ჰქონდა „კიარაზის“ - როგორც ძლიერი სამხედრო ძალის მქონე ორგანიზაციისა და რა თქმა უნდა, მათგან მხარდაჭერას მოელოდა. თუმცა „კიარაზი“ აღმოჩნდა აფხაზთა სახალხო საბჭოსთან დაპირისპირებულ მხარეს. როგორც უკვე ვთქვით, ბოლშევიკების რიგში, ნესტორ ლაკობას გვერდით დადგნენ ბევრი მათგანი, რომლებიც უშუალოდ მონაწილეობდნენ პირველი მსოფლიო ომის საბრძოლო მოქმედებებში, ისინი „ასეულის“ მებრძოლებში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდნენ, ყოველივე ამან განაპირობა „კიარაზის“, როგორც, ძლიერი დამრტყმელი ძალის ჩამოყალიბება და სწორედ ეს ძალა აღმოჩნდა „ბოლშევიკების ხელში“. სავარაუდოა, რომ „ასეულის“ წევრთა პოლიტიკურ ტრანსფორმაციას ხელი შეუწყო მათ საბრძოლო მოქმედებებში მონაწილეობამაც ამ კონკრეტულ საკითხებზე დასკვნები დამატებით კვლევებს საჭიროებს, თუმცა ამ ეტაპზე შეგვიძლია ვთქვათ შემდეგი: ჩვენს ხელთ არსებული მასალიდან ნათლად ჩანს, რომ „აფხაზურ ასეულში“ აფხაზების გვერდიგვერდ იბრძოდნენ ქართველებიც, ასეულის მებრძოლთა პირველ მსოფლიო ომში, მონაწილეობა იყო მათი მხრიდან ნებაყოფლობითი, ძირითადად მოხალისეობაზე აგებული. რაც შეეხება იმ გმირულ თავდადებას, რომელიც მათ - მებრძოლებმა გამოიჩინეს იმპერიის სასარგებლო ომში, ჩვენი აზრით განპირობებული იყო სწორედ აფხაზების „დამნაშავე ერის“ სტატუსთან. რადგან აფხაზებს 1880 წლიდან მოყოლებული, ანუ „დამნაშავე ერის“ გამოცხადებიდან (იმპერატორის 1880 წ. 31 მაისის ბრძანებულება)³³ პირველად მიეცათ შესაძლებლობა, როგორც თანასწორებს ებრძოლათ იმპერიაში შემავალი სხვა ხალხის გვერდიგვერდ. აფხაზებმა ამ ბრძოლაში, ცარიზმს შეახსენეს თავიანთი საბრძოლო შესაძლებლობები და არამც და არამც მათ თავდადებას არ განვიხილავთ როგორც იმპერატორისადმი ერთგულებისა და ლოიალური განწყობის გამომხატავად. პირიქით, მიეცათ რა აფხაზებს ცარიზმზე, მისი აფხაზებისადმი გატარებული პოლიტიკისათვის შურისძიების შესაძლებლობის შანსი, მათ გამოიყენეს ეს შესაძლებლობა და ისინი დადგნენ „კიარაზის“ სახით ბოლშევიკების გვერდში, ეს იყო ძირითადი მოტივი „აფხაზური ასეულის“ წევრების პოლიტიკური ტრანსფორმაციისა და ამაში, ჩვენი აზრით, ბოლშევიკური იდეოლოგიისადმი კეთილგანწყობა თითქმის უმნიშვნელოა.

33 ი. გელენავა. აფხაზეთი 1880 წლიდან 1917 წლის თებერვლამდე, წიგნში: ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან - აფხაზეთი უძველესი დროიდან დღემდე. თბ. 2007, გვ. 267.

“Abkhazian Hundred” in World War I and its political transformation
SUMMERY

From the beginning of the war on the 9th of August of 1914, an order was issued in Tbilisi about formation of 400 men regiment of Circassian horse riders in the frame of the Caucasian army. Each hundred of the regiment consisted of 128 militants. The first two hundred units of Circassian horse riders were presented by Adighe population of Ekaterinograd and Maykop, the third hundred of Karachaev and Labinsky (Krasnodar region), the fourth of Abkhazians and a few Georgians(Mengrelians). The formation of the fourth “Abkhazian Hundred” was ended in September of 1914.

During the war the loss of the “Abkhazian Hundred” amounted to 17 soldiers.

Militants of the “Abkhazian Hundred” were called “Crusaders” for awards which they gained for bravery and other merits.

Militants of the “Abkhazian Hundred” were demobilized in 1917.

Georgians also fought together with Abkhazians in “Abkhazian Hundred” but their participation was voluntary. Commitment which fighters showed in the war for the Empire was due to the status of Abkhazians as a ”guilty nation”. As from 1880 when Abkhazians were called “guilty nation “ (the Emperor’s decree of May 31, 1880) , they for the first time gained the opportunity to fight together with other nations who were the part of the Empire. Abkhazians showed Tsarism their ability to fight. Their commitment can’t be considered as a fidelity to the Empire. In contrary, when they saw the possibility to take revenge on Tsarism they stood beside the Bolsheviks and it was not due to the amity towards Bolshevism.

ჩრდილო-აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთი, როგორც ერთიანი კოლხური კულტურის ნაწილი (სამაროვნების მასალების მიხედვით)

აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ტერიტორია არქეოლოგიურ ლიტერატურაში კარგადაა ცნობილი თავისი მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი ძეგლებით. შეიძლება ითქვას, რომ ფაქტიურად დასავლეთ საქართველოს თითქმის არცერთი რეგიონი არ იყო ისეთი სისტემური კვლევის არეალი, როგორც აფხაზეთი. ამის მიზეზი უპირველეს ყოვლისა ისაა, რომ ამ ტერიტორიაზე გამოვლინდა სხვადასხვა პერიოდისა და შინაარსის 1000—მდე არქეოლოგიური ობიექტი. ბუნებრივია, ყოველი მათგანი არც გამხდარა და ვერც გახდებოდა სისტემური, მეცნიერული კვლევის საგანი და მათი მხოლოდ ერთი ნაწილი არის სრულყოფილად შესწავლილი.

აფხაზეთის არქეოლოგიური შესწავლა ფაქტიურად იწყება XX ს. ოციანი წლებიდან. ამ დრომდე მოყვარული სიძველის მცოდნეების მიერ ხდებოდა აფხაზეთის რეგიონში ძირითადად მინისზედა კულტურის ძეგლთა ფიქსირება. გაბატონებული იყო მოსაზრება, რომ ამ რეგიონში არაა ისეთი არქეოლოგიური ძეგლები, რომელიც წინ უსწრებს ანტიკურ ხანას და უნდა განეკუთვნოს ბრინჯაოს ხანას. უფრო მეტიც, როდესაც შავიზღვისპირეთის და დასავლეთ კავკასიის მხარეთმცოდნეთა პირველ ყრილობაზე 1924 წ. ა. ლუკინმა წარმოადგინა გუდაუთის რაიონის ბრინჯაოს ხანის მასალა, ამ ფაქტისათვის საზოგადოებას არავითარი ყურადღება არ მიუქცევია. მხოლოდ 1926 წ.ვ. სტრაჟევემა მოგვცა აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებული ბრინჯაოს ხანის ძეგლთა მოკლე მიმოხილვა. მის მიერვე დაფიქსირდა პირველი ცნობა აფხაზეთში დოლმენების არსებობის შესახებ. [1927 წ. ა. ლუკინმა შეისწავლა ააგსთის ორმო — სამარხი, რითაც საბოლოოდ უარყოფილი იქნა მოსაზრება აფხაზეთში ადრეული ძეგლების არ არსებობის შესახებ. მაგრამ მაინც აფხაზეთის რამდენიმე სისტემატიური არქეოლოგიური შესწავლა და პირველი მეცნიერული დასკვნის მიღება დაკავშირებულია მ. ივაშენკოს სახელთან]. მის მიერ მიკვლეული და შესწავლილი იქნა ეშერის დოლმენების ჯგუფი და 4 მათგანი გაითხარა კიდევ. ამასთანავე იქვე მახლობლად გაითხარა აფხაზეთისთვის სფეციფიკური ძეგლი, ადრეული რკინის ხანის რამდენიმე ოსუარიუმი, მეორადი დაკრძალვის რიტუალით.

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ადრეული სამაროვნები უცნობია და ერთეული ძირითადად, III ათასწლეულის სამარხებით არის წარმოდგენილი. ამასთანავე კოლხეთის ტერიტორიაზე გამოვლენილი და შესწავლილია I ათასწლეულის პირველი ნახევრის 2 ათეულზე მეტი სამაროვანი. სამწუხაროდ მათი უმრავლესობა კოლექტიურია და მათში კომპლექსთა გამოყოფა შეუძლებელია. აღნიშნულის გამო მასალის განხილვა და შესაბამისად ქრონოლოგიის გარკვევის თვალსაზრისით, იძულებული ვართ ვისარგებლოთ ძირითადად ტიპოლოგიური სქემებით და არა სამარხეული კომპლექსებით. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა, სწორედ აფხაზეთის ტერიტორია, სადაც ინდივიდუალური სამარხების არსებობა დოკუმენტურად დადასტურებულია. სამწუხაროდ ისინიც ძირითადად ძვ.წ.აღ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის ფარგლებში ექცევა. მართალია, არის ცდა ამ პერიოდის სამარხების კომპლექსებში გამოიყოს რამდენიმე ადრეული სამარხი (მ.ბარამიძე, ნ.დოლიძე), თუმცა მკვლევართა უმრავლესობა არ იზიარებს. ამ მიმართებით უდაოდ საყურადღებოა მთიანი კავკასიონის ტერიტორია, რომლის სამხრეთ კალთაზე კოლხური კულტურის ორი უაღრესად საყურადღებო სამაროვანია შესწავლილი (ბრილი, თლია). მაგრამ აქაც ერთი მომენტი ალსანიშნავი. აღნიშნული სამაროვნების ქვედა საზღვარი II ათასწლეულის ხანებით თარიღდება და მათი გაჩენა

სამხრეთული (კოლხური) მეტალურგი ტომების მიერ მთის რეგიონების ინტენსიური ათვისებით უნდა აიხსნას. ამაზე უადრესი სამარხები კავკასიონის მთიან ზოლში უცნობია. მეორე საკითხია რამდენად მისაღებია ამ კომპლექსების გამოყენება ქრონოლოგიური შკალების შედგენის დროს. სიძნელე უპირველეს ყოვლისა იმაშია, რომ მთა მაინც კონსერვატულია და ადრეულ ფორმებს ხშირად გვიანამდის ინახავს.

აფხაზეთის ტერიტორიაზე გვიანბრინჯაო — ადრერკინის ხანაში გვხვდება კოლექტიური და ინდივიდუალური სამარხები, რომლებიც წარმოდგენილია ორი სახეობით - ორმოსამარხებით და ქვევრსამარხებით (ოსუარიუმები).

ორმოსამარხებში სხვადასხვა ფორმა—მოყვანილობის სამარხი ორმოები განირჩევა, რომლებშიც დაკრძალვის სამი წესი ფიქსირდება: ინჰუმაციური, კრემაციული და მეორადი დაკრძალვა. ჩვენი დაკვირვებით სამარხი ორმოს ფორმა მეტწილად შეესაბამება დაკრძალვის გარკვეულ წესს - მოგრძო და ოვალურ ორმოსამარხებში დაკრძალვა უმეტესად ინჰუმაციურია; ოთხკუთხა ორმოსამარხებში არის ნაწილობრივი კრემაცია, ხოლო მრგვალ ორმოსამარხებში სრული — ან მეორადი დაკრძალვა ნაწილობრივი კრემაციით. ეს უკანასკნელი წესი (მეორადი დაკრძალვა) დამახასიათებელია სამარხთა მეორე სახეობის ქვევრსამარხებისათვის.

თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია ერთიანი კოლხური კულტურის ერთ-ერთი რეგიონია, სადაც აღმოჩენილი სამაროვნები მდიდარია არა მარტო საბრძოლო-სამეურნეო იარაღებით, არამედ სამკაულებითაც. სწორედ, სამკაულების მრავალფეროვნებაზე და სიუხვეზე დაყრდნობით ახლებურად მოხდა ამ სამაროვნების გააზრება. ზოგიერთი მათგანის გადათარიღებაც. შემუშავდა სამკაულის ზოგიერთი ტიპის ტიპოლოგიური და ქრონოლოგიური შკალა, დადგინდა გავრცელების არეალი, გაირკვა ურთიერთობების საკითხები მეზობელ არქეოლოგიურ კულტურებთან და ამ გზით გაცნობიერდა კოლხური კულტურისა და მასში შემავალი ლოკალური ვარიანტების განვითარების ზოგადი სურათი [2. გვ.115].

თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი სამაროვნების მასალების განხილვამ მნიშვნელოვანი არქეოლოგიურ-ისტორიული ხასიათის ინფორმაცია მოგვანოდა, რამაც საშუალება მოგვცა გაგვეკეთებინა ზოგიერთი დასკვნა:

1. მიუხედავად სამარხთა და დაკრძალვის წესის მრავალფეროვნებისა (მიცვალებულის დაკრძალვა გაშოლტილ ან კიდურებ მოხრილ მდგომარეობაში, მეორადი დაკრძალვა ზოგჯერ ცეცხლის გამოყენებით) სამარხეული მასალა თითქმის ერთნაირია არა მარტო თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიისთვის, არამედ მთელი კოლხეთისათვის (კოლხური ცულეები, მოხრილი დანები, თოხები, სეგმენტისებური იარაღი, თიხისა და ბრინჯაოს ჭურჭელი). სამაროვნების სამკაულის აღწერილობამ ცხადყო, რომ ამ ნივთების ფორმა, გეომეტრიული და გრაფიკული დეკორი, ზუსტად იმეორებს კოლხური კულტურის სხვა ნივთების საბრძოლო და სამეურნეო იარაღების ორნამენტაციას. სამაჯურების, ფიბულების, საკისრე რკალების თუ აბზინდა-ბალთების, წინვოვანი, თევზიფხური, სპირალური. ცხოველების და ჩიტების გრაფიკული გამოსახულება გვხვდება კოლხურ ცულეებზე, შუბისპირებზე და სატევრებზე. ორნამენტაცია მეორდება ისეთ ნივთებზე, რომელთა თავდაპირველი სამშობლო კოლხეთი შეიძლება არც იყოს (პინცეტები, ფიბულები). ყოველივე ეს უნდა მეტყველებდეს იმაზე, რომ თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია კოლხური კულტურის განუყოფელი, ორგანული ნაწილია და დასახლებული უნდა ყოფილიყო კოლხური ტომებით. მრავლისმეტყველია ის ფაქტი, რომ სამთავროს გრავირებული სარტყელების და კოლხური აბზინდების მოტივაცია იდენტურია. ჩარჩოში ჩასმული სხვადასხვა გეომეტრიული და გრაფიკული დეკორი, ჩვენი აზრით, მიუთითებს დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს საერთო ეთნიკურ წარმომავლობაზე.

სამარხეული კომპლექსების ახლებურად გააზრებამ საშუალება მოგვცა თვალი გვედევნებინა ზოგიერთი ნივთის გამოჩენისთვის არა მარტო თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე, არამედ მთელ კავკასიაშიც. ამ თვალსაზრისით სამკაულები პირობითად დაყავით სამ ჯგუფად: I - სამკაულები, რომლებიც გავრცელებულია მთლიანად კავკასიაში; II - სამკაულები,

რომლებიც დამახასიათებელია კოლხეთისათვის; III - სამკაულები, რომლებიც წარმოადგენენ თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიის ლოკალურ ნივთებს.

ჩვენ განვიხილავთ III ჯგუფის სამკაულებიდან სამაჯურებს, რადგანაც ისინი თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე სამაროვნებში აღმოჩენილი ლითონის სამკაულებიდან მრავალფეროვნად და დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი. ყოველივე ეს თავის მხრივ მიუთითებს კოლხეთის არა მარტო მეტალურგიის, არამედ ხელოვნების მაღალ დონეზე. ბრინჯაოსა და რკინის სამაჯურები ტიპოლოგიურად შეიძლება 5 სახეობად დაიყოს: ფირფიტოვანი, მრავალგანიკვეთიანი, ნახნაგოვანრკალიანი, ოვალური და გრეხილრკალიანი სამაჯურები ქვესახეობებით. ამათგან I სახეობის ბრტყელ-ფირფიტოვანი ბრინჯაოსაგან დამზადებული დიდი ზომის ცილინდრული და ჭვირულფირფიტოვანი სამაჯური თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიისთვის დამახასიათებელს წარმოადგენს. დიდი ზომის ცილინდრული ფორმის სამაჯურები აღმოჩნდა ყულანურხვას, ეშერასა და მუგუძირხვას სამაროვნებზე.

ყულანურხვას № 1 სამარხში აღმოჩნდა ფირფიტოვანი სარტყელი აბზინდით, ბრინჯაოს ცილინდრული და ფიგურული სამაჯურები, ლოყაშემკული კოლხური ცული, გრაფიკული დეკორით შემკული და სკულპტურული გამოსახულებიანი 2 კოლხური ცული, კოლხური აბზინდები, სარდიონის გაპრიალებული, პასტის, მინისა და ქარვის მძივები, ბრინჯაოს ძენკვი, ბრინჯაოს ფრინველის ფიგურა.

გაპრიალებული სარდიონის სფერული მძივები და მსგავსია ნოსირისა და ფარცხანაყანების განძებში აღმოჩენილი მძივებისა, რომლებიც თარიღდებიან ძვ.წ. VII-VI სს. [6, გვ. 57]. ამავე პერიოდში იწყებს გამოჩენას ქარვის მძივები, სკულპტურული კოლხური ცული მსგავსია ოჟორას № 5 სამარხში აღმოჩენილი ცულისა (ძვ.წ. VII ს.) [9, გვ. 204]. ამასთან ერთად ორივე ცულის სტილისტური მსგავსება თავს იჩენს ააგსტის სამაროვნის კონუსურ აბზინდაზე მოთავსებულ ცხოველთა გამოსახულებებთან (ძვ.წ. VII ს-ის . ნახ. II). ყოველივე ამაზე დაყრდნობით ლ. ფანცხავამ ეს სამარხი ძვ.წ. VI ს. დასასრულით დაათარილა [6, გვ. 65].

ყულანურხვას №2 სამარხში აღმოჩნდა ბრინჯაოს სარტყელი ცხოველ-სახოვანი აბზინდით, ბოლოშეკრული და ცილინდრული ფორმის სამაჯური, ბრინჯაოს სავარცხელი, ბრინჯაოს ბიკონუსური მძივი, ცხოველის - ძაღლის სკულპტურული გამოსახულება, ბრინჯაოს სამკუთხა ფორმის ფირფიტა შავი პატინით დაფარული და კიდეებზე წერტილოვანი ორნამენტით შემკული, ნაცრისფერი ლითონის ნატეხები (სავარაუდოა კირკალის) და თხელი ბრინჯაოს ფურცლის ფრაგმენტები (ჭურჭლის). ყულანურხვას №2 და №1 სამარხების მასალები იდენტურია, რაც შეეხება ბრინჯაოს ჭურჭელს, იგი დროის დიდ მონაკვეთზე არსებობდა. ზედა ქრონოლოგიური ზღვარი კარგად თარიღდება ძვ.წ. აღ. VI-IV სს. (ბრილის, ქობულეთის, კარმინ-ბლურის, იგდირას სამარხები). ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი გ. გობეჯიშვილის აზრით, ძვ.წ. აღ. X ს. იქით არ უნდა მიდიოდეს, რასაც ბრილის სამარხეული კომპლექსები ადასტურებს. გ. გობეჯიშვილის მიერ შემოთავაზებულ თარიღს ლითონის ჭურჭლის ქრონოლოგიური საზღვრების შესახებ (ძვ.წ. X-VI სს.) იზიარებს ლ. სახაროვაც [5, გვ 36]. ლ. ფანცხავა აღნიშნავს, რომ ბრილის სამაროვანზე ლითონის ჭურჭელი ძვ.წ. II ათასწლეულის შუახანებიდან უნდა ყოფილიყო გავრცელებული. რაც შეეხება სხვა განძებს თუ სამაროვნებს, რომლებიც შეიცავენ ბრინჯაოს ჭურჭლებს, ლ. ფანცხავამ შემდეგნაირად დაათარილა: ოყურემის განძი, ბ. კუფტინის მიერ ვანის ეპოქის სინქრონულადაა მიჩნეული [12, გვ. 26], ხოლო დ. ქორიძის მიერ დათარიღებულია ძვ.წ. I ათასწლეულის საწყისი პერიოდით (ძვ.წ. X-IX სს.) [7, გვ. 116]. ამ თარიღს იზიარებს ლ. სახაროვაც, ეს განძი ლ. ფანცხავამ სპირალურთავიანი სამაჯურისა და ლოყაშემკული ცულების მიხედვით დაათარილა ძვ.წ. აღ. VIII-VII სს [6, გვ. 58]. ჩაბარუხის განძი აღ. კალანდაძემ დაათარილა ძვ.წ. აღ. IX-VIII სს. [3, გვ. 100]. ლ. ფანცხავამ კი ეს განძი ძვ.წ. აღ. VIII-VII სს. განსაზღვრა. ძვ.წ. აღ. VIII-VII სს. დათარიღებულია ჩრდილოეთ კავკასიის ბრინჯაოს ჭურჭლის შემცველი ზოგიერთი ძეგლი (კელერმესის № 2 ყორღანი, ყაბოტინის ნასახლარი, ჟემტალინის განძი). ა. უვაროვას აზრით, ბრინჯაოს ჭურჭელი მოპოვებულია ყობანის სამაროვნის ზედა ფენებში, სავარაუდოდ რკინის გაჩენის ან ბრინჯაოს ხანის პერიოდს უნდა განეკუთვნებოდეს [13, გვ. 60]. რაც შეეხება

ქვედა ფენას, მისი აზრით იგი ძვ.წ. VIII ს-ზე მოდის. ყოველივე ამაზე დაყრდნობით და იმის გათვალისწინებით, რომ ცილინდრული სამაჯური თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე ჩნდება ძვ.წ.აღ. IX-VIII სს-დან №2 სამარხი ძვ.წ. VIII-VII სს-ით შეიძლება დათარიღდეს. ამავე პერიოდისაა ყულანურხვას №6 სამარხიც, სადაც აღმოჩნდა ფირფიტოვანი სადა სარტყლისა და ცილინდრული ფორმის სამაჯურის ნატეხები. ყულანურხვას №1 სამარხზე დაყრდნობით შეიძლება ამავე პერიოდით დავათარილოთ №7 სამარხიც, რომელშიც აღმოჩნდა ბრინჯაოს ცილინდრული სამაჯური, ბრინჯაოს სპირალი, მინისა და სარდიონის მძივები.

ყულანურხვას № 11 სამარხში გამოვლინდა ცილინდრული სამაჯური, რკინის მოხრილი დანა, ბრინჯაოს მძივი, ბრინჯაოს ძენკვი, ბრინჯაოს ბეჭედი და პინცეტი მორკალური პირით. რკინის მოხრილი დანა აღმოსავლეთ საქართველოში (სამთავრო, ბეშთაშენი, კასპი და სხვ.) გამოჩენას იწყებს ძვ.წ. VII ს-დან, თუმცა მისი გამოჩენა კოლხეთში რამდენადმე გვიან ხდება. აღნიშნული გარემოება შესაძლებლობას იძლევა კომპლექსი დავათარილოთ ძვ.წ. VIII-VII სს-ებით.

1989 წ. გათხრილ ყულანურხვას № 1 ქვევრ-სამარხში აღმოჩნდა ბრინჯაოს ორი ცილინდრული სამაჯური, ორი ბრინჯაოს ფირფიტოვანი სარტყელი, ცხოველსახოვანი საკინძი, ბიკონუსური მძივი, ბრინჯაოს ჯვრისებრი საკეტი, კონუსურ-ზარაკისებრი აბზინდა, ბრინჯაოს ორი ცილინდრული ხვია, რკინის პინცეტი, ანტენისებრ-სახელურიანი სატევარი. ი. ვორონოვმა სატევარზე დაყრდნობით, რომელიც თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე და ჩრდილოეთ კავკასიაში ძვ.წ.აღ. VIII ს. ჩნდება, სამარხიც ამავე პერიოდით დაათარილა [10, გვ. 20]. ქვევრსამარხში აღმოჩენილი ცილინდრული სამაჯურები და კონუსური აბზინდა ყულანურხვას № 1 და № 2 სამარხთა (ძვ.წ. VIII-VII სს.) ნივთების ანალოგიურია. რკინის პინცეტის არსებობა საშუალებას გვაძლევს ყოველივე ზემოთქმულზე დაყრდნობით ქვევრსამარხი დავათარილოთ ძვ.წ.აღ. VIII-VII სს.

მუგუდირხვას სამაროვანზე აღმოჩნდა ორი ცილინდრული სამაჯური, ორი ფირფიტოვანი სარტყელი ცხოველსახოვანი აბზინდით, ანტენისებურ-სახელურიანი სატევარი, ორი ბრინჯაოს რგოლი, კონუსური აბზინდა, თავხვია საკინძი, სპირალური ხვია, ჯვრისებრი საკეტი, ორი მრგვალგანივკეთიანი სამაჯური. ანტენისებრ-სახელურიანი სატევარი თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე და ჩრდილო კავკასიაში ვრცელდება ძვ.წ.აღ. VIII-VII სს. (ყულანურხვას ქვევრსამარხი ძვ.წ.აღ. VIII-VII სს., აგუძურას სამარხი ძვ.წ.აღ. VIII ს., ეშერის სამარხი ძვ.წ.არ. VIII ს., ყობანის სამაროვანი ძვ.წ.აღ. VIII ს.). რაც შეეხება თავხვია საკინძებს, კონუსური აბზინდას და სპირალურ ხვიებს, ისინი უფრო არქაული იერის მატარებლები არიან. ანალოგიური აბზინდები გაგრის ქვევრსამარხში (ძვ.წ.აღ. X-IX სს.) აღმოჩნდა, ხოლო თავხვია საკინძი ზვანდრიფშის ქვევრსამარხში (ძვ.წ.აღ. X-IX სს.), ამიტომ მთლიანად სამაროვანი შეიძლება ძვ.წ.ღ. IX-VIII სს. დათარიღდეს [2, გვ. 14].

ქვემო ეშერის სამარხში აღმოჩნდა ცილინდრული სამაჯური, ფირფიტოვანი სარტყელი ცხოველსახოვანი აბზინდით, კონუსური აბზინდები წყვილი ცხოველის გამოსახულებით, ბრინჯაოს კოლხური ცული, სატევარი, შუბისპირის ნატეხები ფართო პირით, ბიკონუსური მძივები, ბრინჯაოს მასიური რგოლები, ბრინჯაოს ფირფიტები (სავარაუდოა მუზარადის ან საისრის ნაწილი), ბრინჯაოს გულსაკიდის ფრაგმენტი. მსგავსი გულსაკიდი აღმოჩნდა ჩრდილო კავკასიის ძვ.წ.აღ. VIII-VI სს. დასაწყისის კომპლექსებში (ბეშთაუ, სულთანგორას სამაროვანი). ანალოგიური აბზინდა ჩანს ააქსტას სამაროვანში (ძვ.წ. VII-V სს. II ნახევარი), ყაზბეგის განძში (ძვ.წ. VII-V სს-ები). ცილინდრული სამაჯურები ყულანურხვას № 1 სამარხში (ძვ.წ. VII ს. დასასრული) და ქვევრსამარხშიც არის ნაპოვნი (ძვ.წ. VIII-VII სს). ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე, ქვემო ეშერის სამარხი შეიძლება ძვ.წ.აღ. VIII-VII სს. დათარიღდეს.

ცილინდრული ფორმის დიდი ზომის სამაჯურები ჯერჯერობით მხოლოდ თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე გვხვდება და ამ რეგიონის ლოკალური კულტურის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ელემენტია. ამ სამაჯურების ერთგვარ წინამორბედ ნივთად გვევლინება პატარა ზომის ცილინდრული ფორმის ამგვარი ნივთები, რომლებიც აღმოჩენილია როგორც ძვ.წ. აღ. X-IV სს. თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე (გაგრა, ზვანდრიფში), ასევე ლეჩ-

ხუმში და ძველ ანაგაში. სავარაუდოა, რომ ისინი ამავე პერიოდში უნდა გამოჩენილიყვნენ ყობანში.

ცილინდრული სამაჯურის ერთგვარი განვითარება შეიძლება დავინახოთ სპირალურთავიან სამაჯურში, რომელიც აგრერიგად ახასიათებს კოლხურ-ყობანურ კულტურას. ამ სამაჯურმა განვითარების თავისი გზა ჰპოვა თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე ქვირული სამაჯურის სახით, ხოლო ყობანურში ბოლოებ წაგრძელებული სამაჯურის მიხედვით.

ჭვირლფირფიტოვანი ფორმის სამაჯურები აღმოჩნდა ბომბორას ველზე (1 ცალი), აბგარხუკის ველზე (1 ცალი), წითელი შუქურას № 2, 4, 5 სამარხებში (3 ცალი), კისტრიკის სამაროვანზე (1 ცალი), იაშთხვას № 1 (1 ცალი), სოხუმის მთის კრემაციულ სამარხში.

ბომბორას ველის განძში აღმოჩნდა ქვირული ბრინჯაოს სამაჯური, ზარაკები, ლენტისებრი სამაჯური ზემოდან ირიბი შტრიხებით შემკული, ცხოველების სკულპტურული გამოსახულებით. ბ. კუფტინი აღნიშნავდა [12, გვ. 80] ბომბორის ველის სიახლოვეს ყაზბეგის განძთან. სკულპტურული გამოსახულებები კოლხეთში გამოჩენას იწყებს ძვ.წ. VIII ს-დან. ბომბორას ველის განძის ზარაკები კონუსური ფორმისაა, ამიტომ იგი განსხვავდება ყაზბეგის განძის ცილინდრული გვერდჩაჭრილი ზარაკებისაგან. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზარაკების ორივე ფორმა (ცილინდრული და კონუსური) თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე ძვ.წ. VII-VI სს. ჩნდება. ლ. წითლანაძემ ყაზბეგის განძის დიდი ზომის ზარაკები დაათარიდა ძვ.წ. VII-VI სს. [8, გვ. 60]. ამავე საშუალო ზომის ძვ.წ. VII-III სს. ზარაკებზე და სკულპტურულ გამოსახულებებზე დაყრდნობით ბომბორას ველის განძი შეიძლება განისაზღვროს ძვ.წ. აღ. VII-VI სს.

ქვირული სამაჯური, ექვსი-შვიდი სპირალისაგან შედგენილი კომპოზიციური ფორმის აღმოჩნდა წითელი შუქურას № 4 სამარხში. აქვე იყო გველისთავიანი მრგვალგანივკვეთიანი სამაჯური, ბრინჯაოს რომბულრკალიანი ფიბულა, რკინის ორი მოხრილი დანა, რკინის ყუ-აკვეთილი ცული, ორი რკინის შუბისპირი, სარდიონისა და ქარვის მძივები. გველისთავებიანი სამაჯურები ძვ.წ. VI სს. უადრეს კომპლექსებში არ არის აღმოჩენილი. ასევე მოგვიანებით ჩანს რკინის ყუაკვერთიანი ცულები, რომელთა გავრცელების ძირითადი დრო ძვ.წ. VII-VI სს. ბოლოდ არის მიჩნეული. ამავე პერიოდიდან ჩნდება ქარვის მძივებიც პალურის საძვალეზე (ძვ.წ. VII-VI სს), ნიგეზიანის (ძვ.წ. აღ. VII-VI სს), ბრილის (ძვ.წ. აღ. VII-VI), დვინის, კასპის (ძვ.წ. აღ. II ათასწლეულის II ნახევარი - ძვ.წ. აღ. I ათასწლეულის I ნახევარი) სამაროვნებზე [1, გვ. 23]. კომპლექსის რამდენადმე მოგვიანო თარიღს ამაგრებს რკინის იარაღის სიმრავლე. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე სამარხი შეიძლება დათარიღდეს ძვ.წ. აღ. VI-V სს.

როგორც ჩანს, ამავე პერიოდისა უნდა იყოს წითელი შუქურას № 5 სამარხში სასაფეთქლე რგოლთან ერთად აღმოჩენილი ანალოგიური სამაჯურიც, ხოლო მეორე იდენტური სამაჯური გამოვლინდა აბგარხუკის ველზე თანმხლები ინვენტარის გარეშე.

კისტრიკის სამაროვანზე აღმოჩნდა ქვირული სამაჯური, ბრინჯაოს ნურბლისებური ფიბულა, ბრინჯაოს საკიდი, ოქროს ბეჭედი, რომლის ბოლოები გაფორმებულია გველის თავებით, ოქროს სამყურა საკიდი, რკინის დანა, რკინის ცულის ნატეხები, საკისრე რგოლი, სარდიონისა და მინის მძივები. გველისთავიანი ფორმა სამკაულზე კოლხეთში ჩნდება ძვ.წ. აღ. VI-V სს. ოქროს ნივთების არსებობა მხარს უჭერს ამ თარიღს, რადგან წინარეანტიკურ მასალებში ისინი საერთოდ არ ჩანან. ამიტომ ეს ბეჭედიც ამ პერიოდისა შეიძლება იყოს [10, გვ. 33]. რკინის ცული თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე გამოჩენას იწყებს ძვ.წ. აღ. VII ს-დან, ამიტომ სამაროვანი შეიძლება დათარიღდეს ძვ.წ. აღ. VI-V სს-ებით.

სოხუმის მთის № 1 კრემაციულ სამარხში აღმოჩნდა ქვირული თავებგაფართოებული სამაჯური, ორივე ნაპირის გასწვრივ წვრილი ბურთებით შემკული (სამაჯური ოვალური მოყვანილობის და მეტად თავისებური აღნაგობისაა, ცალი თავი ჩამოტეხილი აქვს). ამავე სამარხში იპოვეს მეორე ასეთი სამაჯურის ნატეხები და ბრინჯაოს ოთხნახნაგა ღერო თავნამახვილებული, ვერცხლის ერთნახევრიანი რომბულთავიანი ფიბულა. რომბისებრ რკალს დიაგონალზე წინვოვანი შემკულობა გასდევს.

№ 2 კრემაციულ სამარხში აღმოჩნდა ანალოგიური მსხვილბურთულაკებიანი სამაჯურის ნატეხები, ვერცხლის პატარა ერთნაწევრიანი რომბულრკალიანი ფიბულა, მეორე ასეთივე ფიბულა, მოთეთრო, კაჟის ანატკეცი. ორივე კრემაციული სამარხი ერთგვაროვან ნივთებს შეიცავს. ბრინჯაოს, ვერცხლის ფიბულებისა და სამაჯურის დამუშავების ხერხები და სტილისტური თავისებურება, ახლოს დგას კოლხურ-ყობანურ და განსაკუთრებით სამთავროს ძვ.წ.აღ. VII-VI სს. ბრინჯაოს სამკაულების, ფირფიტოვანი საგნების, სარტყელების დამუშავებისა და შემკულობის სტილთან. ამიტომ ორივე ეს სამარხი ამავე ძვ.წ.აღ. VII-VI სს. დათარიღდა [3, 56].

იაშთხვას № 2 სამარხში აღმოჩნდა ბრინჯაოს თხელფირფიტოვანი სამაჯური, რომელსაც შუაზე დაბალი ქედი გასდევს, ხოლო კიდეებზე ბურთულების რიგებია (ერთ გვერდზე 9 ბურთულაა, ხოლო მეორეზე 11-ია შემორჩენილი). ასევე ბრინჯაოს (სავარაუდოდ ფირფიტოვანის) სამაჯურების ფრაგმენტები, საპარადო მხარეს გაურკვეველი ხასიათის რელიეფური გამოსახულებებით, ბრინჯაოს აბზინდა ბაყაყის გამოსახულებით, ბრინჯაოს ზარაკი, ბრინჯაოს საკინძი ირმის რქის სკულპტურული გამოსახულებებით, ბრინჯაოს ძეწკვი, ბრინჯაოს რომბული ფორმის აბზინდა, ბრტყელი ფირფიტა უკანა მხარეს ყურით, ზემოდან ორ-ორი სპირალით შემკული, რომლებიც ვოლუტისებურადაა დახვეული. გ. კვირკველიამ სამარხი სავსებით სამართლიანად ძვ.წ.აღ. VI-V სს. დაათარიღა [4, გვ. 77].

ამგვარად, წარმოდგენილი პარალელური მასალების გათვალისწინებით ქვირული სამაჯური თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე ვრცელდება ძვ.წ.აღ. VII-VI სს. და ამ რეგიონის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ლოკალურ თავისებურებას წარმოადგენს.

თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიის ლოკალური კულტურის დამახასიათებელი ორი ნივთი ბრტყელფირფიტოვანი და ქვირული სამაჯური გვხვდება ტერიტორიაზე: გაგრძედან-სოხუმამდე, რომელიც თავის მხრივ ერთიანი კოლხური კულტურის შემადგენელი ნაწილია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბარამიძე მ. მერხეულის სამაროვანი, თბ., 1977
2. დოლიძე ნ. ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის მხატვრული ნაწარმი (ლითონის სამკაული), საკანდიდატო დისერტაცია, ელნაწერი.
3. კალანდაძე ალ. სოხუმის მთის არქეოლოგიური ძეგლები, სოხუმი, 1953.
4. კვირკველია გ. იაშთხვას ადრეანტიკური ხანის სამარხები, კრ. საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, თბ., 1978, გვ. 74-80.
5. სახაროვა ლ. ბრინჯაოს განძები ლეჩხუმიდან თბ., 1976.
6. ფანცხავა ლ. კოლხური კულტურის მხატვრული ხელოსნობის ძეგლები. თბ., 1988.
7. ქორიძე დ. კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, თბ., 1965.
8. წითლანაძე ლ. ხევის არქეოლოგიური ძეგლები; თბ., 1976
9. ჯაფარიძე ო. არქეოლოგიური გათხრები სოფ. ოჟორაში, თსუ შრომები, ტ. 65, თბ., 1957.
10. Воронов Ю. Н. О хронологических связях киммерийско-скифской и колхидской культур, Сб. Скифия и Кавказ Киев, 1980 ст. 200-218.
11. Квирквелия Г. Т. Материальная культура Северо-Западной Колхиды в VIII-V вв. до н. э. Автореферат дис. ист. наук. Тб., 1981.
12. Куфтин Б. А. Материалы к археологии Колхиды, I. Тб., 1949.
13. Уварова п.с. могильники северного кавказа МАК, вып. VIII М., 1900

COLHIAN CULTURE IN THE TERRITORY OF MODERN ABKHAZIA

Summary

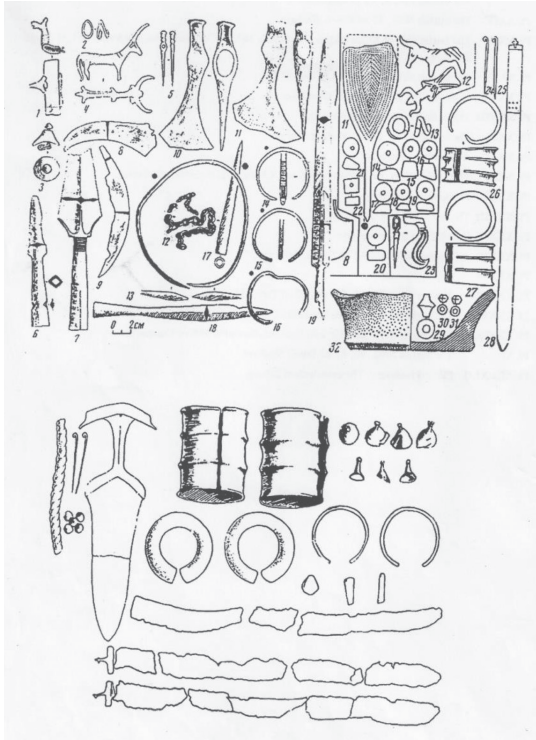
The burial sites found in the territory of modern Abkhazia – on of the most important regions of the entire Colchian culture – are rich not only tools, but with adornments as well. That has given us the opportunity to redate some burial complexes and to give them typological and chronological scale, to establish the area of spread of each type of adornment, to examine the peculiarities of local region.

In spite of the variety of burial sites and burial traditions the burial implement are almost the same not only for the territory of modern Abkhazia, but for the entire Colchis (Colchian axes, bent knives, hoes, segment-like tools, ceramic and bronze items).

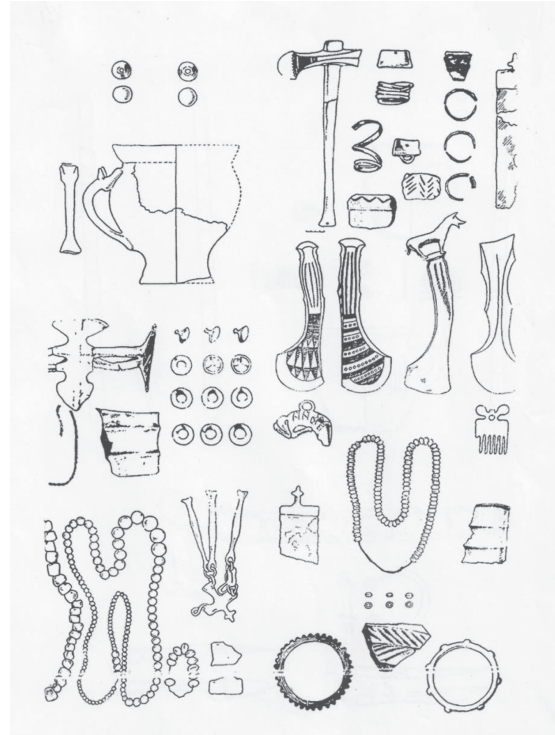
The description of the burial adornment made clear that geometric and graphic ornaments of those items repeat exactly the ornaments of other items of Colchian culture. That means that Colchian culture on the territory of modern Abkhazia is inseparable part and it was settled by Colchian tribes.

New comprehension of the burial complex enabled us to identify the items among adornments that were spread in entire Caucasus, Colchis and the territory of modern Abkhazia. To the last belong the big size cylindrical and lamellar bracelets. The region of their spread is from Gagra to Sukhumi.

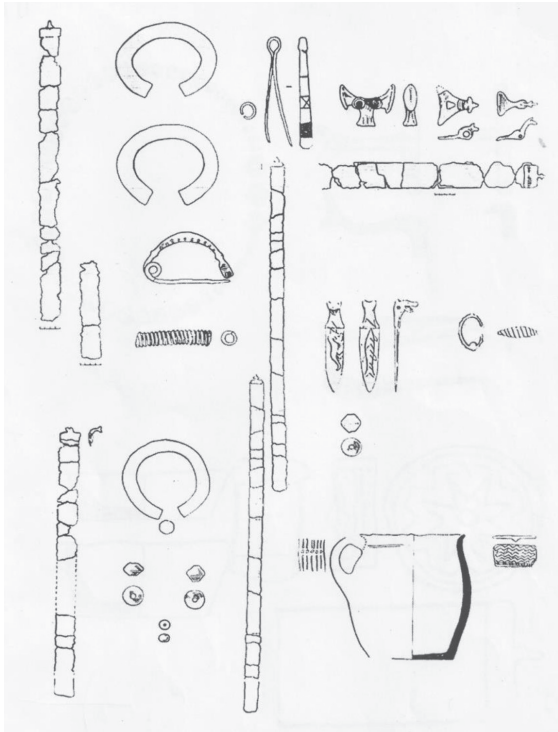

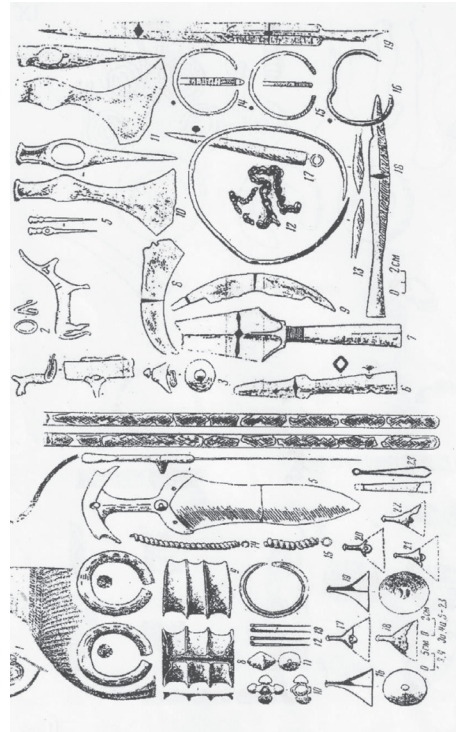
᠖.1

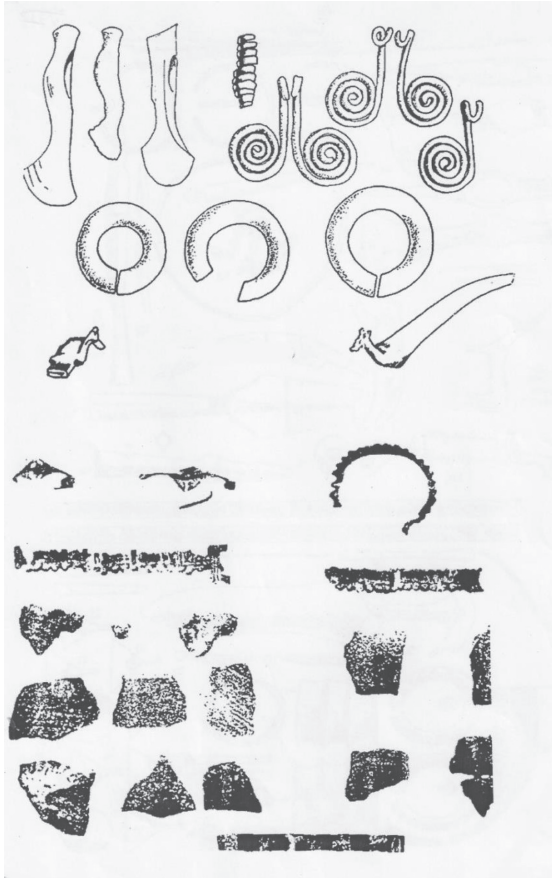
᠖.2

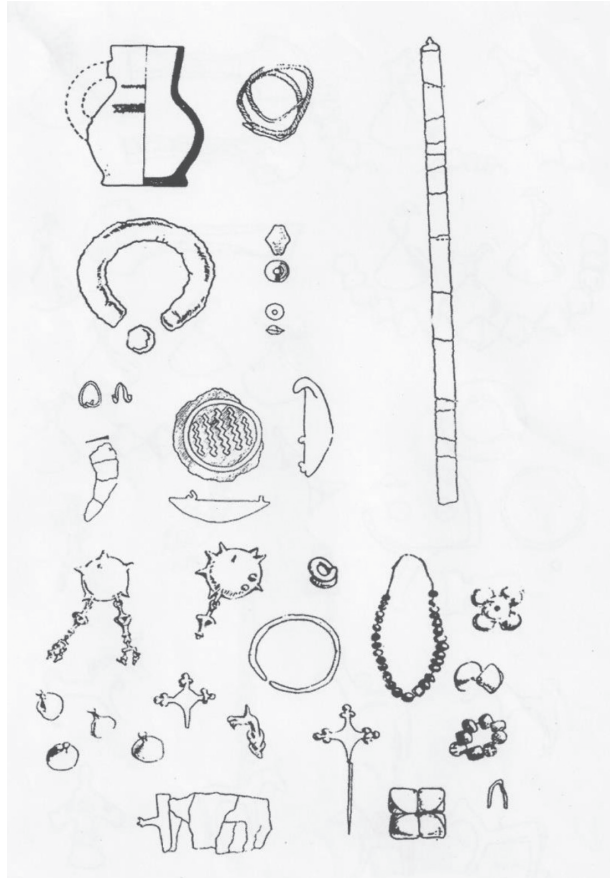
᠖.3

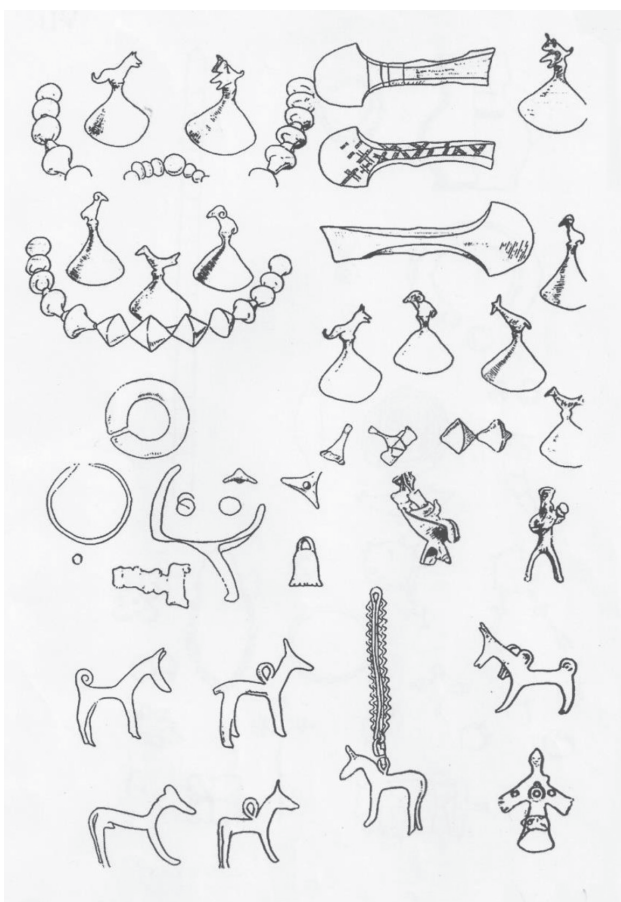
᠖.4

பு.5

பு.6

பு.7

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I ზვანდრიფშის ქვევრსამარხი. მუგუძირხვას სამაროვანი. ბემკარდაშის სამაროვანი. ბარმიშის სამარხი. პრიმორსკოეს დანგრეული სამარხი.

ტაბ. II ყულანურხვას სამარხები/

ტაბ. III წითელი შუქურას 62,64,58 სამარხები

ტაბ. IV ყულანურხვას ქვევრსამარხები

ტაბ. V ბომბორას ველის სამარხები. სოხუმის მთის კრემაციული სამარხი

ტაბ. VI ზემო ეშერის სამაროვანი. წითელი შუქურას 30 ,30ა სამარხები.

ტაბ. VII ააგსტის სამარხი. ბომბორას ველის სამარხები.

Description of plantes

PL.I The ossuary of Zvandripshi, the Mugudzirxva,cemetery,the Bashkardashi cemetery,the burials of Barmishi. The destroyed burial of Primorskoe

PIII The burials of Kulanurxva,

Pl, III The graves #62 64 58 Tsitelin Shukura.

Pl.IV The ossuary if Kulanurxva.

Pl.V The burials of bombore Valley, the cremated burial of the Sokhymi Mountain.

Pl.VI Zemo Eshera cemetery.Tsiteli Shukura # 30 33

კულტურული მემკვიდრეობა და ტურისტული ინდუსტრია

თუკი ავიღებთ ეროვნებას თავისი კულტურით, თავისი ისტორიული წარსულითა და არსებული კულტურის განვითარების პერსპექტივებით, წარმოსახვაში გაჩნდება დროის ხაზი, რომელსაც შესაბამისი თანმიმდევრობით ებმება კონკრეტული ერის ისტორიული განვითარების მნიშვნელოვანი ეტაპები, მათ შორის განსაკუთრებულ ადგილს კულტურული კუთხით შექმნილი საგანძური დაიკავებს და განთავსდება შესაბამისი ეპოქის გასწვრივ. ხოლო კვლავ წარმოსახვაში, თუ ამ ხაზს ერის კულტურული მემკვიდრეობის მნიშვნელოვან მონაპოვარს ჩამოვაშორებთ დაგვრჩება დასახლებული ტერიტორია და არა ერი. კულტურა ეროვნულობის ერთ - ერთი უმთავრესი განმსაზღვრელია და ამიტომაც დღეს სწორედ კულტურა შემოიჭრა ქვეყნებს შორის ურთიერთობების ერთ-ერთ მთავარ მოთამაშედ.

UNESCO-ს 2004 წლის გენერალურ კონფერენციაზე, მიღებულ იქნა “კონვენცია კულტურულ თვითმყოფადობის მრავალფეროვანი ფორმების დაცვისა და ნახალისების” შესახებ. ეს კონვენცია იძლევა საფუძველს, რომ არსებული რეალობის პირობებში არ განადგურდეს სხვადასხვა კულტურის უნიკალური ფორმები. მსოფლიოს ყველა ხალხს უნდა მიეცეს არსებობის შესაძლებლობა და შანსი იმისა, რომ გამოავლინონ თავისი შემოქმედებითი შესაძლებლობები, შედეგად საუკუნეებს გადასცენ თავიანთი ისტორიის კვალი. კულტურული მემკვიდრეობა ესაა ინსტრუმენტი, რომელიც უზრუნველყოფს ამ მიზნის მიღწევას, აერთიანებს რა წარსულს, აწმყოსა და მომავალს. კულტურა, კულტურული მემკვიდრეობა ეს არის ხალხთა შორის ურთიერთობის გასაღები და გამუდმებული დიალოგის შესაძლებლობა სხვადასხვა ცივილიზაციებსა და კულტურებს შორის.³⁴

კულტურულ მემკვიდრეობაში მოიაზრება არა მხოლოდ ძეგლები, არამედ - ფესტივალები, მუზეუმები, ხელოვნების შემოქმედებითი დარგები, კულტურული მოვლენები, კუსტარული მრეწველობის ნაკეთობები, კულინარია და სხვა. კულტურული მემკვიდრეობის და ზოგადად კულტურის შესახებ ხალხთა შორის დიალოგის უნიკალური ფორმაა ტურიზმი, ხოლო მისი გააქტიურება ითხოვს ისეთ აუცილებელ ქმედებებს, რომლებიც მიზნად ისახავენ კულტურული მრავალფეროვნებისა და კულტურული მემკვიდრეობის შენახვა-განვითარებას, ნაციონალური და ადგილობრივი თვითშეგნების ამაღლებას. კულტურათა შორის დიალოგი მათი განსხვავებულობის პირობებში, „ადამიანებისთვის, ერთად ცხოვრების ხელოვნების სწავლება“ და შეგნებაა, რომ კულტურათა შორის განსხვავება სიმდიდრეა, რომელიც შეიძლება გაუნანილო სხვა ხალხებს.³⁵ როგორც აღვნიშნეთ, ტურიზმი - ეს არის სხვადასხვა ხალხებს შორის დიალოგის პირობების შექმნის საშუალება.

კულტურა ყოველთვის იყო მოგზაურობის მთავარი მიზანი, XX საუკუნიდან თვითონ ტურიზმი გახდა კულტურის ნაწილი, რომლის მიზანია ტურისტული ცენტრების, კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების მონახულება შემეცნებითი მიზნით.³⁶ ტურისტული ინტერესის ობიექტებს კი წარმოადგენენ მუზეუმები, ბუნებრივი ძეგლები, ლამაზი ლანდშაფტები, ისტორიულ-არქიტექტურული ნაგებობები და სხვა.

ტურიზმი წარმოადგენს მსოფლიო კულტურული მემკვიდრეობის კომიტეტის და ორი საკონსულტაციო ორგანოს “IUCN” და “ICOMOS”-ის მზრუნველობის საგანს. ეს ორგანიზაციები აძლევენ რეკომენდაციებს სახელმწიფოებს მსოფლიო კულტურული მემკვიდ-

34 ნიკო კვარაცხელია., კულტურული ტურიზმი, თბ. 2009. გვ. 32. (სადოქტორო დისერტაცია).

35 ნიკო კვარაცხელია., კულტურული ტურიზმი, თბ. 2009. გვ. 36. (სადოქტორო დისერტაცია).

36 ეკა დევიძე., კულტურული მემკვიდრეობა და იმერეთის ტურიზმის განვითარების პრობლემები, თბ 2012. გვ. 17. (სადოქტორო დისერტაცია).

რეობის ობიექტებზე ტურიზმის მიერ მიყენებული უარყოფითი ზემოქმედებისაგან დაცვის მიზნით. მსოფლიო მემკვიდრეობის ობიექტებისთვის ტურიზმის მნიშვნელობა თანდათან იზრდება, რომელიც თავისთავად მოიცავს როგორც შესაძლებლობებს, ასევე საფრთხეებს.

საქართველოში, 2001 წლიდან მსოფლიო მემკვიდრეობის ობიექტებზე ტურიზმის განვითარების პროგრამა საფუძვლად დაედო ტურიზმის განვითარების სხვადასხვა პროექტებს. ბოლო წლების განმავლობაში ჩატარებული სამუშაოებზე დაყრდნობით შესაძლებელია ითქვას, რომ მიღწეულია მნიშვნელოვანი პროგრესი ტურიზმის განვითარებისა და მსოფლიოს მემკვიდრეობის ობიექტების შენახვის საქმეში. საქართველოს სახელმწიფო აღიარებს ტურიზმისა და კურორტების დარგს, როგორც ეროვნული კულტურისა და ეკონომიკის განვითარების ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებას და ქმნის ტურისტული და საკურორტო საქმიანობისათვის ხელსაყრელ პირობებს.³⁷

კულტურული მემკვიდრეობა ეს იქნება მატერიალური თუ არამატერიალური, ხალხის, მთელი საზოგადოების საკუთრებაა და მათი ზრუნვის საგანია, ამიტომ, მისი დაცვა-პოპულარიზაცია არ არის ერთი რომელიმე დარგის, უწყების ან საზოგადოების ნაწილის ვალდებულება, არამედ თითოეული მოქალაქის პასუხისმგებლობის საგანს უნდა წარმოადგენდეს. თუმცა, აქვე ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა-პოპულარიზაციის საქმეში ზოგიერთი სახელმწიფო სტრუქტურის როლი და მნიშვნელობა განსაკუთრებულია. საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისა და პოპულარიზაციის საქმეში, ძალზედ მნიშვნელოვანია უმაღლესი საკანონმდებლო ორგანოს როლი, რაც ამ მიმართულებით საკანონმდებლო ბაზის განმტკიცებასა და მიღებული კანონებისა თუ მის მიერ რატიფიცირებულ საერთაშორისო დოკუმენტებში ასახული მოთხოვნების პრაქტიკაში დანერგვის პროცესის ეფექტიან მონიტორინგში მდგომარეობს.³⁸ საქართველოს სახელმწიფო ხელს უწყობს საერთაშორისო თანამშრომლობის განვითარებას ტურიზმისა და კურორტების დარგში.³⁹

განვითარებულ ქვეყნებში კულტურული მემკვიდრეობა როგორც მატერიალური, ისე არამატერიალური ერთის მხრივ საფრთხის ქვეშაა, მეორეს მხრივ, ისე როგორც არასდროს ის იწვევს დიდ ინტერესს მუნიციპალურ, ნაციონალურ და საერთაშორისო დონეზე. მსოფლიოს ხალხების კულტურული მრავალფეროვნება კაცობრიობისათვის არის უდიდესი მნიშვნელობის საპასუხისმგებლო საკითხი. გავლენიანი პოლიტიკური ინსტიტუტები და ტურიზმის განვითარებით დაინტერესებული კომპანიები, სულ უფრო მეტად რწმუნდებიან, თუ რა უაღრესად დადებითი როლი შეიძლება ითამაშოს ტურიზმმა ადამიანთა შორის ურთიერთგაგებაში. ტურიზმის როლი ხომ მდგომარეობს იმაში, რომ წარმოაჩინოს ყველა ქვეყნის კულტურული მრავალფეროვნება და ამ მრავალფეროვნების მნიშვნელობა. ყოველივე ზემოთ თქმული განსაზღვრავს კულტურული ტურიზმის დიდ მნიშვნელობას, წარმართავს რა საზოგადოების ინტერესებს, კულტურული მრავალფეროვნებისა და კულტურული მემკვიდრეობის დასაცავად. გამოკვლევები ასევე გვიჩვენებენ, რომ ევროპაში ტურისტთა უმრავლესობა კულტურულ ძეგლებს ნახულობს შემდეგი მიზნით: 1. შეიცნოს ახალი. 2. მეტი გაიგოს ადგილობრივ კულტურაზე. 3. შეიგრძნოს რეგიონის ატმოსფერო. 4. გართობის მიზნით.⁴⁰

ჩვენი აზრით, ტურიზმის პოტენციური სრულად შეიძლება გამოვლინდეს, თუ შესრულებული იქნება შემდეგი პირობები: კულტურული მემკვიდრეობის ობიექტების სრულფასოვანი დაცვა, კულტურული მემკვიდრეობის პოპულარიზაციის მიზნით მრავალმხრივი კამპანიის წარმოება, სახელმწიფო და კერძო სექტორის მჭიდრო პარტნიორული თანამშრომლობა - განსაკუთრებით კულტურისა და ტურიზმის წარმომადგენლებს შორის. მარკეტინგის მონერგება, იმფორმაციისა და კომუნიკაციების უზრუნველყოფა, ადგილობრივი მოსახლეობის მონაწილეობა ტურისტულ პროექტებში და შედეგად მიღებული შემოსავლების გაყოფა. ექსკურსიების ხარისხიანი ჩატარება, ტურიზმის სტრატეგიული დაგეგმვა შეზღუდული ტერი-

37 საქართველოს კანონი ტურისტიკისა და კურორტების შესახებ, თავი II, მუხლი 4, პუნქტი 2.

38 მაია ღვინჯილია., არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის მართვის ასპექტები ტურიზმში (ქართული ხალხური ტრადიციების მაგალითზე), თბ. 2012. გვ. 129 (სადოქტორო დისერტაცია).

39 საქართველოს კანონი ტურისტიკისა და კურორტების შესახებ, თავი VI, მუხლი 15, პუნქტი 1.

40 ნიკო კვარაცხელია., კულტურული ტურიზმი, თბ. 2009. გვ. 37. (სადოქტორო დისერტაცია).

ტორიების ან ბუფერული ზონების არსებობისას, პროფესიული მომსახურეობა, თანამედროვე სასტუმროებში განთავსება და განვითარებული ინფრასტრუქტურა, ხარისხიანი და მაღალმხატვრული სუვენირები.

რეალობიდან გამომდინარე, საქართველოში ტურიზმზე მოთხოვნა-მიწოდების რიცხოვნობა განუხრელად იზრდება. ამიტომ ტურიზმი უნდა განვითარდეს, როგორც წარმოების, მოხმარების, ასევე სოციალურ სფეროში. ტურისტს აინტერესებს არა მარტო ღირშესანიშნაობები არამედ ყოველდღიურობა, ქვეყნის სოციალ-პოლიტიკური მდგომარეობა. ტურისტი ხვდება ადგილობრივ მაცხოვრებლებს, სურს შეიცნოს მათი ცხოვრების წესი, ადგილები სადაც ახალგაზრდობა ისვენებს, ერთობა და ა.შ. აუცილებელია გვახსოვდეს, რომ დღევანდელი ტურისტები კარგად ინფორმირებულები არიან.

ამრიგად, ჩვენს ხელთ არსებული მასალის ანალიზის საფუძველზე ვასკვნით, რომ აუცილებელია განისაზღვროს ტურიზმის განვითარების დაგეგმვის პროცესი, კონკრეტულ ობიექტებზე ტურიზმის განვითარების კონცეფცია და მისი მართვის შესაძლებლობები. ტურისტული მოღვაწეობიდან მოგების მიღების მიზნით ადგილობრივი მოსახლეობისათვის, ტურიზმთან დაკავშირებული დარგების შესწავლა. თუ ტურიზმი ქმნის მოთხოვნების ფართო სპექტრს, რითაც განაპირობებს მოსახლეობის განვითარების შესაძლებლობას, ადგილობრივები მზად უნდა იყვნენ ამ სასარგებლო გამოწვევებისათვის, მაგალითად, გიდების მომზადება და მცირე საწარმოების შექმნა და ა. შ. ასევე მომსახურების სფეროს განვითარება. ტურისტული ზონის ირგვლივ მოსახლეობის დახმარება, მათი პროდუქციის გასაღება, რადგან ტურიზმი ადგილობრივ მოსახლეობას სთავაზობს შემოსავლების ალტერნატიულ წყაროს. ვფიქრობთ, რომ ტურიზმი იმავდროულად ქმნის კონკრეტული ობიექტის მართვისა და შენარჩუნებისათვის ხელსაყრელ პირობებს. დადასტურებულად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ტურიზმს შეუძლია თავისი წვლილი შეიტანოს მშვიდობის შენარჩუნებისა და საქართველოს სახელმწიფოებრივი ინტერესების განხორციელების საქმეში.

Elik Akubardia

Professor of Georgian Technical University

Cultural heritage and tourism industry

Summary

Cultural heritage is an instrument connecting our past, present and future. Culture, Cultural heritage is a bridge and an opportunity of dialogue between civilizations and cultures.

Culture, heritage and the arts have long contributed to appeal of tourist destination. So tourism is an important and unique form of communicating between people. In order to encourage and stimulate tourism, there are several actions to be taken, such as maintenance and improvement of heritage sites, increasing national and local identity etc.

As some researches carried out recently in Georgia, solid progress has been made in terms of boosting tourism and maintaining world heritage sites. Georgian government recognizes tourism industry as a strategic sector and one of the important factors in economic growth and increasing global awareness of Georgian national culture. Several projects have been subsidized in order to boost tourism in the country, because it is an opportunity for local people to seek additional income. In our opinion, besides the economic benefits, tourism is an important tool in peace building and reconciliation efforts, which is still a challenge for Georgia and for the region as well.

ეკონომიკისა და განათლების საკითხები რუსეთის მიერ ოკუპირებულ აფხაზეთში

საბჭოთა პერიოდში, აფხაზეთში ჩამოყალიბდა აგრარულ-სამრეწველო, რესპუბლიკის შე-საბამისი, შრომის ტერიტორიული დანაწილების სისტემა. იმის გამო, რომ საბჭოთა კავშირი დაიშალა და აფხაზეთის ტერიტორიის რუსეთის მიერ ოკუპაციის შემდეგ დაიწყო ე. წ. „აფ-ხაზეთის სახელმწიფოს“ ფორმირების პროცესი, წარმოიქმნა მწვავე აუცილებლობა, რათა შექმნილიყო, საკუთარი ეკონომიკური განვითარების მოდელი. პოსტ-საბჭოთა პერიოდში შეზღუდული შიდა ბაზრის არსებობის პირობებში, ეფექტური შეიძლება გამხდარიყო მხოლოდ ექსპორტზე ორიენტირებული ეკონომიკა, რომელიც გაიწერა დე-ფაქტო აფხაზეთის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების (2006წ) კონცეფციაში. რომელშიც თავის მხრივ აისახა ეკონომიკის განვითარების განსაზღვრული პრიორიტეტული დარგები: სოფლის მეურ-ნეობა, კურორტები, ტურიზმი, ენერჯეტიკა და განიხილებიან, ქვეყნის უსაფრთხოებისთვის, როგორც საიმედო და სტაბილური შემოსავლის მიღების წყაროები, ამასთან რეკრეაციულ სფეროს უნდა შეეტანა თავისი მნიშვნელოვანი წვლილი ეკონომიკის სექტორების განვითარებაში. თუმცა ვერცერთმა ამ დარგმა ვერ მისცა აფხაზეთის ეკონომიკას მოსალოდნელი გამაჯანსაღებელი ეფექტი.

დე-ფაქტო აფხაზეთის წინაშე მდგარი გარკვეული ძირითადი გამოწვევების და ამო-ცანების გამო აფხაზი ექსპერტები აღნიშნავენ, რომ აფხაზეთი უნდა განვითარდეს ეკონომი-კური განვითარების 2-3 წლიანი მოდელით. [176.162. 151]. საკუთარი ეკონომიკური განვითარების მოდელის შემუშავების პროცესი მოიცავს: ა) არსებული ეკონომიკური მდგომარეობის შეფასებას და ანალიზს; ბ) პრიორიტეტების გამოყოფას და (სოციალური, ეკონომიკური, ინ-სტიტუციური და ა.შ.), ეროვნული მასშტაბით განვითარებას; გ) საზოგადოების სოციალური განვითარების მოდელის გარკვევას. ბევრი მეცნიერი ხაზს უსვამს სოციალური მოდელის გადამწყვეტ როლს ეკონომიკის განვითარებაში.

დე-ფაქტო აფხაზეთის 2008-2012 წწ. ეკონომიკური მდგომარეობის მონაცემების მიხედ-ვით მაკროეკონომიკური განვითარების მაჩვენებლებს აქვს პოზიტიური დინამიკა. თუმცა, ფასების ინდექსისა და ტარიფების ზოგიერთი მაჩვენებლების გათვალისწინებით ადგილი ჰქონდა შენელების ზრდას. მაგალითად, მთლიანი შიდა პროდუქტი 2011 წელს, 2010 წელთან შედარებით შემცირდა 3.9%; მოგება ეკონომიკაში შეადგენდა – 4,9%; საინვესტიციო კაპი-ტალის ძირითადი ბრუნვა შეადგენდა - 0.5%-ს; სახელმწიფო ბიუჯეტის საკუთარი შემოსავ-ლების ზრდის ტემპი 2011 წელს ასევე იყო უარყოფითი (- 3,2%). მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდის ტემპი აფხაზეთის რესპუბლიკაში ყოველწლიურად შეადგენდა საშუალოდ 16.7%-ს, იმის გათვალისწინებით, რომ ფასების ინდექსი შეადგენდა – 6.6%, ხოლო ნომინალური ხელ-ფასი, შესაბამისად – 23.3% და 12.3%; მოგება ეკონომიკაში შეადგენდა⁴¹ 25.5% და 14.6%; საკუთარი შემოსავლები სახელმწიფო ბიუჯეტში შეადგენდა – 32.6% და 17.7%-ს. აფხაზი ეკონომიკის სპეციალისტების აზრით, დღევანდელ პირობებში ვერცერთი ქვეყანა მსოფლიო-ში არ შეიძლება განვითარდეს წარმატებით მსოფლიო ეკონომიკაში ინტეგრაციის გარეშე. საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების ძირითად ფორმად კვლავ რჩება საგარეო ვაჭრობა, რომელიც დინამიკისა და ღირებულების მაჩვენებლების მხრივ წინ უსწრებს კაპი-ტალის მოძრაობას და სხვა სახის საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობებს.

საგარეო ვაჭრობის ბრუნვა 2008-2012 წწ. განმავლობაში დე-ფაქტო აფხაზეთის რეს-პუბლიკაში გაიზარდა ორ-სამჯერ და შეადგენდა 16,4 მილიარდ რუბლს. აქედან ექსპორტის წილი შეადგენდა 2,5 მილიარდ რუბლს, ხოლო იმპორტის წილი 13,9 მილიარდ რუბლს.

41 ცისკარა ფაჩულია. ქართულ-აფხაზური ურთიერთობის პრობლემები და კონფლიქტის მოგვარების პერსპექ-ტივები, სადოქტორო დისერტაცია, თბ. 2017. გვ. 117;

2012 წელს, თვითგამოცხადებული აფხაზეთის ექსპორტის მთავარ პროდუქტს შეადგენდა: ღვინო და სასმელი წყლის პროდუქცია – 36.9%; სოფლის მეურნეობის პროდუქცია (ციტრუსი, დაფნის ფოთოლი, თხილი, ხურმა) – 16.8%; ნახშირი – 14.6%; ქვიშა-ხრემის ნაზავი – 4,5%; ჯართი – 5.2%; თევზი – 1.7%. 2012 წელს აფხაზეთის რესპუბლიკაში იმპორტის წილი ძირითადად საკვები პროდუქტების ჯგუფზე - მოდიოდა თითქმის 30%. ორგანიზაცია „ინტერნაციონალ ალერტ-ის“ მიერ ჩატარებული გამოკვლევების მონაცემების მიხედვით საქართველოდან ყოველკვირეულად აფხაზეთში არალეგალურად შედიოდა 35 ტონა სოფლის მეურნეობის პროდუქცია.⁴²

დე-ფაქტო აფხაზეთის ეკონომიკის რეალურ სექტორში არასაკმარისი განვითარება და ადგილობრივი მენარმეების დაუცველობა იწვევს საიმპორტო პროდუქციის მოცულობის ზრდას, რომელიც აძლიერებს არაკონკურენტუნარიანობას და ადგილობრივ ეკონომიკას დამოკიდებულს ხდის საგარეო ბაზარზე.

გამოსავალს აფხაზი სპეციალისტები ხედავენ აფხაზეთის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიული გეგმის შემუშავებაში, რომელიც უნდა იყოს მრავალმაშტაბური, თეორიულ გამოყენებითი გამოკვლევა და მას უნდა ჰქონდეს საერთო ნაციონალური მნიშვნელობა, რისთვისაც საჭიროდ მიიჩნევენ გეგმამდელ ეტაპზე დაინტერესონ საზოგადოების ყველა ძირითადი ჯგუფი: სწავლული სპეციალისტები, მენარმეები, მშრომელი კოლექტივები, პროფკავშირები, რესპუბლიკური და მუნიციპალური სახელმწიფო მოსამსახურეები. ასეთ შემთხვევაში გაჩნდება შესაძლებლობა შეიქმნას აფხაზეთის განვითარების ეფექტური, მსოფლიო სტანდარტების, საზოგადოების ინტერესების შესაბამისი სოციალურ-ეკონომიკური სტრატეგიული პროგრამა.

დე-ფაქტო აფხაზეთში ხარჯები განათლებაზე 2012 წელს, 2008 წელთან შედარებით გაიზარდა 2,5-ჯერ, შესაბამისად, შეადგინა მთლიანი შიდა პროდუქტის 2.5% და სახელმწიფო ბიუჯეტის 6,3%. თითო სტუდენტის დაფინანსება წელიწადში გაიზარდა 2,6 ჯერ: 7593 რუბლიდან, 19 539 რუბლამდე. სტუდენტების საერთო რაოდენობა ამ პერიოდში შემცირდა 32 476 - დან 31 450 - მდე., ე.ი. 3%. აღსანიშნავია, რომ მასწავლებელთა რაოდენობა 2012 წელს აფხაზეთის რესპუბლიკაში შეადგენდა 3645 ადამიანს, ანუ 7,3 მოსწავლე მოდიოდა ერთ მასწავლებელზე.⁴³

საშუალო ხელფასი აფხაზეთის რესპუბლიკის განათლების სისტემაში წელიწადში შეადგენს დაახლოებით 2000 დოლარს. ერთ საგანმანათლებლო დაწესებულებაზე აფხაზეთის რესპუბლიკაში მოდის საშუალოდ 21,8 მასწავლებელი. 2012/2013 სასწავლო წელს აფხაზეთის რესპუბლიკაში 10 ათასი ადამიანიდან დაახლოებით 135 სტუდენტი მოდიოდა.

აფხაზეთის 2017 წლის მარტის საპარლამენტო არჩევნებში დეპუტატობის ერთ-ერთი კანდიდატის რ. ლოლუას აზრით „განათლების სისტემაში ჩადებული თითოეული რუბლი ქვეყნის მომავალში ჩადებული გრძელვადიანი ინვესტიციაა. მიუხედავად იმისა, რომ დღეს ჩვენი სტრატეგიული პარტნიორის წყალობით არის შესაძლებლობა სტუდენტები გაიგზავნოს რუსეთის ფედერაციის უმაღლეს სასწავლებლებში სასწავლებლად, სამწუხაროდ, ყველა ნიჭიერ ახალგაზრდას ამის საშუალება არა აქვს ელემენტარული რესურსების უქონლობის გამო“. რ. ლოლუა თვლის, რომ აუცილებელია შეიქმნას აფხაზეთის რესპუბლიკაში სახელმწიფო მხარდაჭერის პროგრამა, რომელიც უზრუნველყოფს წარმატებულ და ნაკლებად უზრუნველყოფილი ოჯახის წევრ სტუდენტებს ფინანსურად, აქედან გამომდინარე ცხადია,⁴⁴ რომ განათლების სისტემა აფხაზეთში დღემდე ვერ იმყოფება სახარბიელო მდგომარეობაში. რაზეც კიდევ ერთი დეპუტატობის კანდიდატი შამილ ადზინბა ამახვილებს ყურადღებას და წერს: „თანამედროვე განათლება აფხაზეთში, უნდა შეესაბამებოდეს ყველაზე მაღალ მსოფლიო XXI საუკუნის სტანდარტს. მან უნდა უზრუნველყოს მომავალი კადრების აღზრდა და მისცეს

42 იქვე.

43 ცისკარა ფაჩულია. ქართულ-აფხაზური ურთიერთობის პრობლემები და კონფლიქტის მოგვარების პერსპექტივები, სადოქტორო დისერტაცია, თბ. 2017.

44 Газ. „Республика Абхазия“, 2017 №22, 3-4 марта.

ფუნდამენტური განათლება. საჭიროა თანამედროვე სკოლები და მეთოდოლოგია. განათლება – ეს არის ჩვენი და მომავალი თაობების განვითარებისა და უსაფრთხოების მთავარი გარანტი“. ⁴⁵

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ეროვნული ეკონომიკის მაკროეკონომიკური პირობების ფუნქციონირება დიდ წილად დამოკიდებულია სახელმწიფოს მომავალი განათლების მდგომარეობაზე. აფხაზი ეკონომისტები თვლიან, რომ მათთან არსებული მდგომარეობის გამოსწორება, შესაძლებელია განათლების სახელმწიფო პროგრამის სისტემის განვითარების გამოყენებით, რომელიც მიზნად ისახავს, გადამწყვეტი როლი შეასრულოს ეკონომიკური სისტემის რეფორმირებაში.

ამდენად აფხაზეთში დე-ფაქტო ხელისუფლებების მიერ სოციალურ-ეკონომიკურ და კულტურულ საგანმანათლებლო სფეროში გატარებული სამუშაოების მიუხედავად ეს სფეროები რეალურად განიცდიან ჩამორჩენას და სერიოზულ კრიზისს, რასაც თავად აღიარებენ აფხაზი სპეციალისტები. პირველ რიგში დემოგრაფია იმყოფება კატასტროფულ სიტუაციაში, აფხაზეთის დამოუკიდებელი ეკონომიკა ფაქტობრივად არ არსებობს, რადგანაც წარმოება მინიმალურ დონეს აღწევს, ვერ ხდება ინვესტიციების მოზიდვა, გაჩერებულია უძრავ-მოდრავი ქონების პრივატიზაცია, სოფლის მეურნეობის დარგები ჩამკვდარია, სოციალური საპენსიო უზრუნველყოფა ძირითადად რუსეთიდან მიღებული ფინანსების მიხედვით გაიცემა. მართალია დე-ფაქტო ხელისუფლებები წლების განმავლობაში ცდილობდნენ სოციალ-ეკონომიკური და კულტურულ-საგანმანათლებლო მიმართულებით განვითარებულიყვნენ, მაგრამ ამ ყველაფერს ხელს უშლის მძიმე კრიმინოგენური და მასიურად გავრცელებული კორუფციული პრობლემები. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აფხაზეთში სიტუაციის გამოსწორება შეუძლებელია მანამ, სანამ ქართველებსა და აფხაზებს შორის არ დაიწყება ინტენსიური დიალოგის პროცესი და არ იქნება მიღწეული შეთანხმება, რომლითაც იქნება განსაზღვრული ქართველთა და აფხაზთა შემდგომი თანაცხოვრების ფორმა და შინაარსი.

Economic and educational issues in Russian occupied region of Abkhazia

Summary

Despite the work done by the de facto authorities in the socio-economic, cultural and educational sphere in Abkhazia, these areas are actually experiencing backwardness and a serious crisis, which is acknowledged by Abkhazian specialists. First of all demography is in catastrophic situation, independent economy does not exist in Abkhazia, as production reaches minimum level, investments cannot be attracted, privatization of real estate is suspended, agricultural sector is depleted, social pension is mainly based on finances received from Russia. Although de facto authorities have been trying to develop in the direction of socio-economic and cultural-educational sphere for years, all this is hampered by severe criminal and widespread corruption problems. We think that the situation in Abkhazia cannot be improved until the process of intensive dialogue between Georgians and Abkhazians begins and an agreement is reached that will determine the form and content of further coexistence of Georgians and Abkhazians.

Контурная геополитика в оккупированной Абхазии

Стремясь полностью поставить под свой контроль Абхазию, армянское лобби проводит «подготовительную работу» на всех фронтах. Российские СМИ, контролирующиеся армянским лобби, уже давно ставят вопрос о том, что абхазы «криминальный» и «неблагодарный» этнос, который не способен развивать экономику такого райского уголка как Абхазия, развели этнократию, криминал и коррупцию. Русскоязычному читателю внушается мысль о том, что «лучшими хозяевами» Абхазии будут «древние», «культурные» и «трудолюбивые» армяне, которые по факту уже стали в Абхазии большинством, но вот им «мешают» сами абхазы.

Напомним, что согласно армянской пропаганде раньше Абхазии «мешали развиваться» грузины. Но абхазские сепаратисты вместе с армянскими боевиками из батальона им. Баграмяна и других формирований во время войны 1992-1993 гг. изгнали большую часть коренного грузинского населения. И вот теперь судя по всему, настала очередь самих абхазов. Именно с целью того, чтобы убедить русских в почти неизбежном конфликте, поддержать армян и облегчить им геноцид абхазов появляются «заказные» материалы. Причем как в СМИ и на ресурсах вроде бы лояльных кремлевской власти, так и в попавших к ней в немилость. Среди последних особое место занимает «Спутник и Погром» — интернет-издание, позиционирующее себя как «русское националистическое», редактируемое известным российским журналистом Егором Просвирниным.

Из-за ряда материалов критикующих кремлевскую политику, власти заблокировали доступ в РФ к ресурсу «Спутник и Погром», однако за пределами Российской Федерации и через программы «обхода блокировки» материалы сайта читать можно. И вот на этом ресурсе появился материал «Армянский вопрос в Абхазии» чье содержание в принципе близко к позиции армянских кругов близких к Кремлю. В итоге по всем информационным и пропагандистским каналам проводит «ненавязчиво» мысль о том, что «Абхазию нужно отдать армянам». Таким образом, армянское лобби «вцепилось» в Абхазию мертвой хваткой. Оно не отпустит ее, даже если в Кремле поменяется власть, поскольку и оппозиционные силы в абхазском вопросе также настраивают проармянски.

Естественно армянское лобби делает все, чтобы исключить саму постановку вопроса возвращения Абхазии Грузии и возвращении грузинских беженцев. Не для того армянами разыгрывались «геополитические комбинации» по факту поставившие Абхазию под армянский контроль, чтобы сейчас от этой земли отказываться.

В Абхазии существует довольно уникальное для здешних районов явление — в смешанных армяно-абхазских селах, абхазы лучше знают армянский язык, нежели родной абхазский. Он сегодня сам по себе является малоиспользуемым и молодое поколение разговаривает на нем все меньше, так как все переходят на русский. Интересно, что тут армяне говорят на западноармянском (анатолийском) диалекте, который отличается от литературного языка Республики Армения. Но из-за того, что все смотрят кабельное армянское телевидение из Еревана, язык постепенно приобретает восточноармянские черты. Конфликтный потенциал. Несколько лет назад Джамал Барциц, ветеран войны, поднял вопрос армяно-абхазских межнациональных отношений. Он подверг сомнению достижения и участие армянской общины в грузино-абхазской войне, а также предупредил власти, армян по поводу увеличения жителей армянской национальности в республике. По его мнению, это может иметь последствия для стратегической безопасности страны в будущем. Также он

угрожал, что в том случае, если власти Армении не признают независимости Абхазии, армянам придется покинуть республику, то есть попросту убежать от дискриминации. Это заявление вызвало ужасный скандал в республике. Официальные власти поспешили извиниться за слова ветерана, хотя так думают многие простые абхазы. Есть и геополитический момент: абхазская национальная элита имеет весьма теплые неофициальные контакты с правительством Турецкой республики. В Абхазии вообще достаточно много сторонников разворота в сторону турок. К этому подталкивает абхазов и многочисленная черкесская диаспора в турецком государстве. А армяне в этом плане являются более пророссийскими, на сторону турок они по вполне ясным причинам никогда не встанут. Что сделать, чтобы не дать Абхазии вновь стать «горячей точкой»? Снизить конфликтный потенциал можно, если предоставить армянам возможность в полной мере развивать свою культуру. Например, признать армянский язык в качестве официального в тех районах, где их большинство. Не принижать их заслуги в войне за независимость республики, не дискриминировать их как «временных гостей», которые скоро должны будут уехать. Армянам же больше внимания нужно уделять общереспубликанскому патриотизму. А абхазские власти со своей стороны должны создавать гражданскую, политическую нацию — без оглядки на национальность». Россия в Абхазии должна всячески поддерживать армян и обеспечить им полностью стать не только демографическое и экономическое, но и политическое доминирование на этой территории. Причем очевидно, что «арменизация» Абхазии может сопровождаться геноцидом и этническими чистками, но на этот раз в отношении самих абхазов.

В социальных сетях армянские националисты уже вовсю делятся между собой планами «выхода Великой Армении к Черному морю». Вот, к примеру, рассуждения одного из них: «Нораир Григорян: Сейчас первоочередной позиции нашей диаспоры должно стать получение армянской автономии со столицей в г. Сочи либо в г. Адлере. В Сочи предпочтительнее, так как, тогда мы сможем воссоединиться с Абхазией, которая войдет в наш состав и которая уже можно сказать, что армянская и это вхождение лишь закрепит все де-юре. После этого мы спокойно можем пробивать коридор через Грузию для соединения с матерью Арменией. И пусть никого не смущает, что когда-то на этих землях жили черкесы. Армяне там проживали гораздо раньше и все эти земли, как впрочем и Дагестан с Чечней, входили в состав ВЕЛИКОЙ АРМЕНИИ. Так что мы лишь восстановим историческую справедливость. Каждый армянин в российской диаспоре должен работать для этой цели»? В таких постах как раз и кроется ответ на вопрос: отдадут ли армянские националисты грузинам Абхазию? Не отдадут! Ни за что! Чем дальше, тем больше становится очевидным, что главное приобретение армянских националистов на Кавказе — это совсем не оккупированный азербайджанский Карабах, а грузинская Абхазия.

Уже сегодня армянское население Абхазии не только является основной этнической группой на сепаратистской территории, но и реально превышает армянское население в Карабахе. Тот же Нагорный Карабах армянское население покидает. На словах очень «ценящие» Карабах армянские националисты не торопятся поселяться там. Несмотря на то, что власти Республики Армении делают все, чтобы заселить оккупированные азербайджанские территории. И это не случайно. Карабах представляет собой своеобразный «геополитический тупик». Он не имеет выхода к морю. Его сообщение с Арменией проходит по горным дорогам. Здесь мало плодородных земель. Жить в этой «дыре», да еще фактически на линии фронта армяне не хотят.

Совсем иное дело – грузинская Абхазия. По своим природно-климатическим условиям это уникальный уголок земного шара. С прекрасным климатом. С теплым морем. В Абхазии есть масса бальнеологических курортов и вообще природа очень красива и привлекательна. С возможностью выращивать любые субтропические культуры.

Поэтому армяне покидать Абхазию и не думают. Наоборот, они всячески лоббируют разрешение продажи земли и недвижимости в Абхазии тем из своих соплеменников, у которых пока нет сепаратистского «гражданства». И нет сомнения что они этого добьются.

В итоге, если в сепаратистской Абхазии разрешат приобретать недвижимость «не гражданам Абхазии» или давать сепаратистское гражданство в упрощенном порядке «братьям-армянам», с нынешних 120 тыс. армянское население Абхазии вполне может достигнуть полумиллиона человек. Наряду с почти миллионом армян в соседнем Краснодарском крае РФ на берегу Черного моря на Кавказе, на черноморском побережье, может возникнуть «вторая Армения», которая по мере деградации самой Республики Армении имеет все шансы стать «первой и главной». А между ними армянские националисты уже запланировали «пробить коридор». Понятное дело, что для армянских фальсификаторов большого труда не составит доказать, что они и в Абхазии, и на остальной территории Грузии были «древним коренным народом».

Поэтому армянское лобби так старалась организовать транзит между Абхазией и Арменией. И нет сомнения, что в этом направлении будут прилагаться и дальше усилия. Чего не стоит ожидать так это того, что армянское лобби пойдет хотя бы на какие то уступки Грузии и грузинам в абхазском вопросе. Вряд ли будет позволено вернуться в Сухуми и Гагра хотя бы нескольким семьям беженцев. Не для того армянское лобби провернуло такую «комбинацию» и захватили для себя «шикарную» землю, с помощью России и оболваненных абхазских сепаратистов. Сегодня Абхазия, черноморское побережье, северный Кавказ в глазах армянских националистов в тысячи раз «ценнее», захваченного в то же время с помощью той же России, азербайджанского Карабаха.

Понятно, что для потерявших родные дома азербайджанцев самой ценной и дорогой является их оккупированная родина. Но армянские националисты, даже если дело дойдет до необходимости деокупации Карабаха скорее откажутся от него, чем от Абхазии.

Поэтому так активно и работает армянское лобби «в грузинском направлении», заставляя грузинское правительство идти на согласие «в транзитных вопросах». Вместе с этим, поддерживая «тепленьким» сепаратизм в других населённых армянами регионах Грузии, в частности в Самцхе-Джавхети (как раз на пути будущего «армянского коридора» в Абхазию). И самое главное всячески стараются убрать из повестки дня грузинского общества вопросы деокупации Абхазии и возвращения беженцев.

Почему-то грузинские патриоты не догадываются, как это так получается, что США и западные «союзники» вообще ничего не делают, чтобы помочь Грузии восстановить территориальную целостность страны. Они в лучшем случае ограничиваются красивыми словами и обещаниями. Но все встает на свое место, если понять какое огромное влияние имеет на Западе армянское лобби.

Если они маниакально лоббируют признание так называемого «геноцида армян», которое в принципе ничего не дает с точки зрения захвата армянскими националистами новых территорий, то тем более оно всячески будет лоббировать сохранение сепаратистского статуса Абхазии, с переходом там реальной власти в руки армянской общины.

К сожалению, приходится констатировать, что с помощью Запада никаких особых шансов возвращения Абхазии у Грузии нет. Эту добычу просто не отпустят армянские националисты и армянское лобби.

Гипотетически есть возможность возвращения Абхазии разве что в случае, если этого захочет Россия, поняв ошибочность своей политики в интересах армянского лобби. Ведь нужно учесть, что от сепаратизма в Абхазии пострадали не только грузины, но и русские. Русских тоже выгоняют из квартир и «выживают» из Абхазии. Русских бизнесменов терроризируют и даже убивают. На приезжих русских армянские хозяева смотрят в лучшем случае как на источник дохода для своего туристического бизнеса.

Сегодня вырисовываются контуры стратегических планов армянских националистов, и они делают все, чтобы Россия и Грузия были во враждебных отношениях, одновременно ведя дело к созданию «еще одной Армении» в Абхазии и российском Краснодарском крае.

Уже во время войны 1993-1994 г. лидеры сепаратистов во главе с Ардзинба и их «кураторы» из числа армянских националистов делали все, чтобы погибло не только как можно больше

грузин, но и как можно больше молодых абхазов, вбить клин вражды навек, чтобы "максимально очистить" земли Абхазии от коренного населения. Вторым этапом геноцида абхазского народа - это было поощрение его переселения в города в «трофейные» дома, с полным опустением абхазских сел и полной деградацией традиционного сельского уклада. В итоге традиции народа, бережно сберегаемые, когда Абхазия была в составе Грузии, были нарушены, как и связь между поколениями. Семьи «трофейщиков» распались, молодых абхазов просто не учили работать своими руками. А зачем если есть «готовые трофеи»? Это жутко развратило абхазский народ и следствием чего стала его деградация и вырождение.

Экономика Абхазии очутилась полностью в руках армянских националистов. Абхазам невозможно найти нормальную работу, армянские «хозяева» их попросту не нанимают, предпочитая или соплеменников или приезжих таджиков и узбеков. В итоге многие абхазские семьи лишаются возможности честного заработка. Как результат молодые абхазы идут в криминальную среду.

Также для истребления абхазского народа армянскими националистами сознательно распространяются наркотики, на которые «подседа» едва ли не большая часть молодых абхазов. Причем коррумпированная сепаратистская милиция с наркомафией практически не борется, и главные распространители наркотиков избегают наказания.

Фактически прекращено финансирование абхазской культуры, поддержки абхазского языка. В итоге абхазский язык деградирует, им просто перестают разговаривать. Зато из Еревана исправно поступает учебная и другая литература на армянском. Как итог, абхазские армяне в отличие от абхазов хорошо знают свой язык и сохраняют свою идентичность без всякой маргинализации.

Если не покончить с сепаратистским режимом, то языковая и демографическая ситуация в Абхазии для абхазов станет просто неисправимой. Попросту вымрет от наркотиков и деградирует молодое поколение абхазов, оставшиеся окончательно забудут родной язык и возродить народ даже при всем желании будет невозможно. Более того следует отметить, что абхазские «политики» совместно со своими хозяевами бродят по миру и просят руководителей государств признать независимость Абхазии. Мир безусловно поддерживает Грузию, но допустим на миг, что сама Грузия признает независимость Абхазии, то это будет трагедией в первую очередь для абхазского народа, так как признанную область переполнит армянство. Начнется фактическая война для подмены населения, и в течение нескольких лет армянство создаст на этой оккупированной территории Грузии армянское государство и это не миф, а реальная контурная геополитика.

გურამ მარხულია
ისტორიის დოქტორი,
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის (საქართველო) ასოცირებული პროფესორი

გეოპოლიტიკური კონტურები ოკუპირებულ აფხაზეთში რეზიუმე

ჰიპოთეტურად, აფხაზეთის დაბრუნება შესაძლებელია იმ შემთხვევაში, თუ რუსეთი გამოიჩინებს კეთილ ნებას და გააანალიზებს მისი მხრიდან სომხური ლობის მხარდაჭერის პოლიტიკის სიმცდარეს, რადგან არა მხოლოდ ქართველები, არამედ რუსებიც დაზარალდნენ აფხაზეთში არსებული სეპარატიზმისგან. რუსები ცდილობენ თავი დააღწიონ აფხაზეთს. რუს ბიზნესმენებს იქ ატერორებენ და კლავენ. რუსი ტურისტების ვიზიტს აფხაზეთში სომეხი მასპინძლები შემოსავლის წყაროდ განიხილავენ.

თანდათან გამოიკვეთა სომეხ ნაციონალისტთა სტრატეგიული გეგმების კონტურები, ისინი ყველაფერს აკეთებენ იმისათვის, რომ შენარჩუნებულ იქნას რუსეთ-საქართველოს შორის დაპირისპირება. ამით მათ სურთ „მეორე სომხეთის“ შექმნა აფხაზეთში და კრასნოდარის მხარეში.

სეპარატისტული რეჟიმის დასრულების გარეშე, ენობრივი და დემოგრაფიული პრობლემები რეგიონში სავალალო შედეგებს გამოიწვევს აფხაზეთისთვის. ახალი თაობა თანდათან დეგრადირდება და ამოწყდება, ხოლო დარჩენილ ნაწილს არ ეცოდინება საკუთარი ენა და შეუძლებელი გახდება აფხაზი ერის აღორძინება. აღსანიშნავია, რომ აფხაზი „პოლიტიკოსები“ და მათი მეთაურები თხოვნით მიმართავენ სხვადასხვა ქვეყნის სახელმწიფო ლიდერებს, რათა მათ აღიარონ აფხაზეთის დამოუკიდებლობა. მსოფლიო საქართველოს სუვერენინეტს უჭერს მხარს, მაგრამ თუ დავეუშვებთ იმას, რომ საქართველო თავად აღიარებს აფხაზეთის დამოუკიდებლობას, ეს პირველ რიგში აფხაზეთისთვის გახდება ტრაგედია, რადგან დაიწყება აფხაზი მოსახლეობის სომხურით ჩანაცვლების პროცესი და რამოდენიმე წელიწადში საქართველოს ოკუპირებულ ტერიტორიაზე ჩამოაყალიბდება სომხეთის სახელმწიფო, რაც სრულიად არ არის მითი, არამედ რეალური გეოპოლიტიკური პერსპექტივა.

Contour geopolitics in occupied Abkhazia

Summary

Hypothetically, it is possible to return Abkhazia only if Russia wants to, having understood the fallacy of its policy in the interests of the Armenian lobby. After all, one must take into account that not only Georgians but also Russians suffered from separatism in Abkhazia. Russians are also driven out of apartments and “survive” from Abkhazia. Russian businessmen are terrorized and even killed. At the visiting Russians, Armenian hosts look at best as a source of income for their tourism business.

Today, the contours of the strategic plans of Armenian nationalists are emerging, and they are doing everything to ensure that Russia and Georgia are in hostile relations, while at the same time leading to the creation of “another Armenia” in Abkhazia and the Russian Krasnodar Territory.

If you do not end the separatist regime, then the linguistic and demographic situation in Abkhazia will simply be incorrigible for Abkhazians. The young generation of Abkhazians will simply die out and degrade, the remaining ones will completely forget their native language and it will be impossible to revive the people, even with all their will. Moreover, it should be noted that Abkhazian “politicians”, together with their masters, roam the world and ask the leaders of states to recognize the independence of Abkhazia. The world certainly supports Georgia, but suppose for a moment that Georgia itself recognizes the independence of Abkhazia, this will be a tragedy, first of all, for the Abkhazian people, as the recognized region will be overwhelmed by Armenians, an actual war will begin to replace the population, and within a few years, the Armenians will create on this the occupied territory of Georgia is an Armenian state and this is not a myth, but a real contour geopolitics.

ვანის მიქელ-მთავარანგელოზის ეკლესიის ძეგლთა შესწავლის ზოგიერთი საკითხი

სამშობლოსათვის თავდადებულ ერისკაცს, დიდ ქართველ მეცნიერსა და საზოგადო მოღვაწეს ექვთიმე თაყაიშვილს საქართველოს სიძველეთა შესწავლის საქმეში უდიდესი როლი მიუძღვის. რომ არა წმიდა ექვთიმე ღვთისკაცის დაუდგარი სული, მისი მისწრაფება საქართველოს მატერიალური და სულიერი კულტურის ძეგლების შენარჩუნებისა და განახლების საქმეში, ჩვენი ქვეყნის ისტორიის მრავალი ფურცელი უცნობი იქნებოდა მომავალი თაობებისათვის.

სწორედ ასეთ ნიმუშს წარმოადგენს დიდი მამულიშვილის მიერ ვანის მიქელმთავარანგელოზის ეკლესიის აღწერა, რომლის ნაშთიც (ეკლესიის მხოლოდ ერთი კედელი იყო შემორჩენილი) იმერეთში, ვანის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ისტორიულ საჩინოში მდებარეობდა.

XV საუკუნის ბოლოდან ეს ტერიტორია შედიოდა ჩიჯავაძეთა საგვარეულო მფლობელობაში. ვფიქრობთ საინტერესო იქნება თხრობა ჩიჯავაძეთა საგვარეულოს შესახებ. მეცნიერთა ერთი ნაწილის მოსაზრებით ეს გვარი მეგრული წარმოშობის უნდა იყოს და ჩიჩუათა საგვარეულოს ერთ-ერთ შტოს უნდა წარმოადგენდეს. ყურადსაღებია ისიც, რომ სამეგრელოში იმ სოფელს, რომელსაც დღესაც “საჯიჯაო” ჰქვია თავის დროზე “საჩიჩუოს ეძახდნენ”. [1, 7-8] ძნელია იმის თქმა თუ როდის მოხდა ჩიჩუათა გვარის ნევრების ერთმანეთისაგან გამოყოფა, მაგრამ ერთი რამ ნათელია, რომ საზვერელი ჩიჯავაძეები ქართლის ზემონანილში X საუკუნის პირველ ნახევარში არიან. ქართლში ამირეჯიბად და ატენის მოურავად დანიშნაურებული ჩიჯავაძეები ცხოვრობენ XV საუკუნის შუა წლებამდე. მათ ამის შემდეგ ციციშვილები ავინროვებენ და ჩიჯავაძეებიც იძულებულნი არიან იმერეთში გადავიდნენ და იქ დამკვიდრდნენ. [1, 10]

ჩიჯავაძეების სასახლე, ციხე-სიმაგრე და კარის ეკლესია მდინარეების სულორისა და რიონის შესართავთან ახლოს საბუკაში მაღალ გორაზე იდგა. იქ იჯდა სათავადოს უფროსი. ამ ციხის გარდა ჩიჯავაძეები ფლობდნენ აგრეთვე ციხე-სულორის, ქვედავანისა და საპაიჭაოს (ყუმურის) ციხეებს. ჩიჯავაძეები ცხოვრობდნენ ასევე ვანში, ჯინჭველაურში (“ბზვანისთავზე”), ისრიოსა და ამაღლებაში.

ჩიჯავაძეებს საგვარეულო სასაფლაო ჰქონდათ ვანის მთავარანგელოზ მიქელის სახელობე აგებულ ეკლესიაში. ეს იყო ძველი ეკლესია, რომელიც მათ მოსვლამდე ყოფილა აშენებული. სწორედ ეს ეკლესია და მასში არსებული სიძველენი აღწერა და რაც მთავარია, მათი ფოტოსურათები დაგვიტოვა ექვთიმე თაყაიშვილმა, რომელსაც ექსპედიციაში თან ახლდა მხატვარი-ფოტოგრაფი თ. კიუნე.

ვანის მიქელმთავარანგელოზის ეკლესია, რომელიც ადრე მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზების მონასტერი ყოფილა, მდებარეობს სოფელ ზედა ვანში და მისი აგების თარიღად მიჩნეულია XII-XIII საუკუნეები. მასთან არის სამრეკლო, რომელიც XIX საუკუნეშია აგებული. [2, 57].

ვანის მთავარანგელოზის ეკლესია და სამრეკლო XIX საუკუნის ბოლო

ექვთიმე თაყაიშვილის აღწერით ვანის მიქელმთავარანგელოზის ეკლესია უგუმბათოა. აშენებულია ადგილობრივი თლილი ქვით. ქვის სიგრძეა 19 ადლიგანი, 10 ადლი და 13 გოჯი. ჩრდილოეთით და დასავლეთით მიშენებული ჰქონია ეკვდერი. ჩრდილოეთი ეკვდერი ეკუთვნოდა ჩიჯავაძეთა საგვარეულოს. იგი მათი სამარხავი ადგილი ყოფილა. [3, 7]

ვანის მთავარანგელოზის ეკლესია XIX საუკუნის ბოლო

ჩვენის მხრივ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს ეკლესია როგორც ზემოთ აღინიშნა თავდაპირველად იყო მონასტერი. ამის დამადასტურებელია 1819 წლის საეკლესიო აღწერის მასალები. სადაც მოხსენიებულია როგორც მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზების მონასტერი, რომელსაც ჰყავს 40 კომლი მრევლი. [4] უფრო მოგვიანებით 1841 წლისათვის აღწერილია “საბეკის უჩასტკაში” ვანის ეკლესია “მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზების სახელსაზე და არს ქვიტიკირისა. აღშენებულარს ძველთაგანვე. ჰყვანან სამრევლონი სახლნი 163. მდგომარეობს საბატონო სოფელსა შინა”. [6]

ეკლესიის აღმშენებლის ბარელიეფი

ვანის მიქელმთავარანგელოზის ეკლესიას XIX საუკუნის 90-იან წლებში ე. თაყაიშვილი აღწერს:

1. ღვთისმშობლის დიდ ხატს, რომელზეც დიდი სურათი ღვთისმშობლისაა ირგვლივ შემკულია სხვა გვარისხელობის სურათებით ათორმეტთა საუფლოთა და სხვებით. [3, 10-11] ეს ეკლესია 20-იან წლებში აღწერა ცნობილმა მკვლევარმა გიორგი ბოჭორიძემ. მისი ცნობით 1917-1918 წლებში ამ ხატისათვის მძარცველებს ამოუცლიათ ძვირფასი თვლები. [5, 47]

ღვთისმშობლის ხატი. ათორმეტ საუფლოთა დღესასწაულით

2. ვერცხლის ხატი მიქელ მთავარანგელოზისა.

ვერცხლის ხატი მიქელ მთავარანგელოზისა

3. ოქროთი დაფერილი ვერცხლის ხატი მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზებისა, მხედრული წარწერით. [3, 11]

4. ხის ხატი იოანე ნათლისმცემლისა.

5. ოქროთი დაფერილი ხატი ღვთისმშობლისა ოთხი ძვირფასი ქვით (ზურმუხტით და ლალებით). [3, 11] ეს ხატი გაძარცვულია XX საუკუნის 20-იანი წლებისათვის. [5, 47]

6. ვერცხლის ჯამი მხედრული წარწერით.

7. ხის და საკეცი ხატი ათორმეტთა საუფლოთა, ვერცხლის აშიებით.

უმთავრესი სიძველე, რომელიც ინახებოდა ამ ეკლესიაში ეს იყო მდიდრულად მორთული XII–XIII სს. ხელნაწერი ვანის სახარება ვანის ოთხთავი, რომელიც შესრულებულია ეტრატზე ორ სვეტად ნუსხახუცურით. გადანერილია იოვანეს მიერ, ჰრომაის (რომანის) ქართველთა მონასტერში, კონსტანტინეპოლში, თამარ მეფის დაკვეთით. ტექსტის რედაქცია ეკუთვნის გიორგი მთაწმინდელს. დაცული ყოფილა შორათას მონასტერში (მესხეთში, XIV–XV სს-ში), შემდეგ გადაუტანიათ აფხაზეთში, იქედან კი წამოუბრძანებიათ ვანში, სადაც 1889 წელს ნახეს და აღწერეს ნ. კონდაკოვმა და დ. ბაქრაძემ.

მეცნიერ ა. სტოიანოვს სახარება მალევე გადაუტანია გელათში, რასაც ვანის საზოგადოების აღშფოთება გამოუწვევია. ხელისუფლება იძულებული გამხდარა საზოგადოების აზრი გაეთვალისწინებინა და ოთხთავი ისევ დაუბრუნებიათ ვანის მთავარანგელოზის ეკლესიაში, სადაც იგი აღწერა ე. თაყაიშვილმა, რომლის მიხედვითაც ვანის სახარება ჩასვენებული ყოფილა მდიდრულად მორთულ ვერცხლის ბუდეში, რომელზეც ჭედური ხელოვნების უძვირფასესი ნიმუშით გამოსახული ყოფილა ჯვარცმის, ჯოჯოხეთს ჩასვლის სცენები და მახარებლები. ჭედურობა აკად. ნ. კონდაკოვის აზრით ხელნაწერის თანადროული უნდა ყოფილიყო. ვანის სახარებას ჰქონია მეორე ბუდეც, რომელიც მე-17 საუკუნეში გაუკეთებიათ ჩიჯავაძეებს. შიდა ბუდის დასაცავად.

ვახტანგ ჩიჯავაძე და მისი მეუღლე ხვარამზე (ფრესკა ეკლესიაზე)

ე. თაყაიშვილი ვანის სახარების შიგა ბუდეს განიხილავს, როგორც ხელოვნების იშვიათ ნიმუშებს და იმდენად ღირშესანიშნავად მიიჩნევს, რომ იგი მას ხახულის ღვთისმშობლის ხატისა და ანჩისხატის გვერდით აყენებს.

სახარების უკანა მხარე

სამწუხაროდ, მოვლენათა განვითარების გამო ორივე ბუდე დაიკარგა. შიგნითა ბუდე, როგორც ჩანს გაუტაციათ 1917-1918 წლებში. გარეთა ბუდე XX საუკუნის ოციან წლებში მართალია დაზიანებულა, მაგრამ მაინც ჰქონია შემორჩენილი სახარებას. [5, 43] თუმცა შემდეგ ისიც დაკარგულა. ამდენად ფასდაუდებელია ის წვლილი, რომელიც ექვთიმე თაყაიშვილმა ამ ეკლესიის სიძველეთა აღწერით და მათი ფოტოგრაფირებით დაუტოვა შთამომავლობას. რომ არა ეს ფოტოები თანამედროვეობისა და მომავალი თაობებისათვის უცნობი იქნებოდა ვანის სახარებაზე გამოსახული მაღალმხატვრული ხელოვნების ნიმუშები.

სახარების გვერდითი მხარეები

კომუნისტური მმართველობის მსახვრალი ხელი არ დაკლებია ვანის მთავარანგელოზის ეკლესიას. ბოლშევიკებმა ის ჯერ საპატიმროდ გამოიყენეს, ხოლო შემდეგ იავარქმნეს. მხოლოდ ზოგიერთი თავდადებული მორწმუნის წინააღმდეგობის გამო ვერ გაბედეს მისი მთლიანი დანგრევა.

ვანის მთავარანგელოზის ეკლესია XX საუკუნის 80-იან წლებში

XXI საუკუნის დასაწყისში ფონდ “ქართუს” მეშვეობით აღდგენილია ვანის მიქელ მთავარანგელოზის ეკლესია და მასში აღევლინება წირვა-ლოცვა.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ო. სოსელია. ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები). II. თბ., 1981.
2. საქართველოს სსრ კულტურის ძეგლები. აყვანილი სახელმწიფო დაცვაზე. თბ., 1959.
3. ე. თაყაიშვილი. არქეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი. “მომამბე”. 1900, №XII.
4. საისტორიო ცენტრალური არქივი. ფ.489. ს. 1008.
5. გ. ბოჭორიძე. იმერეთი ისტორიული ძეგლები. თბ., 1995.
6. სცა. ფ. 489.
7. ვ. მაჭავარიანი. ვანის ოთხთავის დეკორაციული მორთულობა. “ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე”, თბ., 1960.
8. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 4. თბ., 1979.

Ekvtime Takaishvili and Archangel Michael Church in ancient Vani studies

Summary

Ekvtime Takaishvili described Vani church of Archangel Michael of the last decade of the 19th century, which is located in Imereti, historical Sachino. The church was built in the 12th – 13th centuries. Ekvtime had a trip to this place and photographed antiquities there, through which Vani Gospel, the main antiquity kept in the church became famous to future generations.

Марина Изория

Доктор социальных наук, ассоциированный профессор
Тбилисского университета им. Давида Агмашенебели (Грузия)

Геополитические коллизии вокруг Ближнего Востока

Последнее десятилетие XX века – начало XXI века принято характеризовать как эпоху смены мирового порядка, когда произошел слом сложившейся после Второй мировой войны биполярной системы. Отечественными и зарубежными авторами выдвигались различные гипотезы для понимания происходивших в тот момент событий, расположенные по всему спектру науки о международных отношениях, от реализма и идеализма до постмодернизма и структурализма.

После распада Советского Союза территории стран постсоветского пространства превратились в зоны соперничества мировых и региональных держав, стремящихся заполнить образовавшийся экономический и политический вакуум зонами своего геополитического влияния. К активным участникам такого соперничества следует отнести Соединённые Штаты, Китай, Турцию, Саудовскую Аравию и Иран.

Геополитическое положение Турции, расположенной на стыке Европейского и Азиатского континентов и соответствующих им культурно-цивилизационных платформ, предоставляет данной стране благоприятные возможности для развития отношений с разными государствами и народами. На протяжении своей истории турецкая правящая элита меняла свои внешнеполитические предпочтения, отдавая приоритет то восточному, то западному направлениям, что не означало, впрочем, отказа от присущей турецкому истеблишменту идеи «среднего государства» и «моста между Европой и Азией». Начало XXI в. стало периодом роста дипломатической активности Турции на Ближнем Востоке, вызванного причинами внутривосточного и международного характера.

Динамичный экономический рост, демографическое развитие и относительная политическая стабильность в Турции создали возможности для наращивания международного влияния, обеспечив необходимую ресурсную базу, что, естественно, вызвало стремление к тому, чтобы привести международное положение страны в соответствие с её внутренним потенциалом.

В мировой политике Турция зачастую выступает с противоположных России позиций, а исторический опыт двухсторонних отношений включает в себя периоды длительного противостояния в акваториях Черного и Средиземного морей. За период между первой русской-турецкой войной 1672-1681 гг. и Первой мировой войной между сторонами отмечено не менее 11 длительных вооруженных конфликтов, что делает данное направление одним из наиболее «острых». Турецкая республика, несмотря на полученную от СССР в 1920-30х годах (финансовую, дипломатическую, а также вооружения и боеприпасы), в скором времени оказалась в «западном» лагере холодной войны. Вероятно, причиной приведшей к возвращению отношений к «историческому тренду» стало одностороннее расторжение Москвой советско -турецкого договора от 25 декабря 1925 г. наряду с выдвижением советской стороной территориальных претензий и требований установления совместного контроля над проливами.

Политическая конъюнктура на Ближнем Востоке в последние годы приобрела тенденцию быстрой трансформации межгосударственных отношений с одного уровня на другой, основными чертами которых на современном этапе становятся экономические интересы, прагматика во внешней политике, а также перспективы энергетического, торгового и военно-технического сотрудничества. В связи с этим, в нынешних условиях все более набирают популярность краткосрочные «союзы» между странами, ранее имевших серьёзные противоречия по фундаментальным вопросам, но соразмерно со сложившимися геополитическими реалиями, теперь всё более склоняющиеся к прагматическим договорённостям, нежели к бесперспективной

конфронтации. Такие неформальные объединения проявили себя как эффективный механизм решения поставленных задач на определённом отрезке времени и стали выгодными для многих игроков региона, пытающихся получить для себя от ограниченных соглашений максимум предпочтений.

Сирийский кризис наглядно продемонстрировал подобную внешнеполитическую трансформацию у Турции, которая в процессе урегулирования конфликта в Сирийской Арабской Республике неоднократно меняла свою поведенческую линию. Придерживаясь изначально другого курса, нынешнее руководство Турецкой Республики во главе с её Президентом Реджепом Тайипом Эрдоганом, стало ощущать себя в невыгодном положении, которое ставило под удар всю сирийскую политику Турции. Расхождение по одним вопросам с США, являющимися давним союзником, открыло для главы турецкого государства определённые возможности сотрудничества по множеству других вопросов с Россией – традиционным соперником. Такая практика осуществляется турецким лидером и в отношениях с Евросоюзом. Однако такое положение дел в корне не устраивает их главного союзника по НАТО – Соединённые Штаты Америки.

В современной военно-политической обстановке в регионе Большого Ближнего Востока Иран играет одну из доминирующих ролей. Иран занимает важнейшее военно-стратегическое положение, являясь одновременно и средневосточной, и кавказской, и центрально-азиатской, и каспийской страной, омываемой водами Каспийского моря, Персидского и Оманского заливов Индийского океана. Все болевые точки региона, так или иначе, сопряжены с Ираном. Наряду с этим все, сугубо внутренние проблемы региона, будь то этнические или религиозные, военные или экономические, проблемы беженцев и наркобизнеса, проблемы терроризма и сепаратизма могут эффективно решаться только при взаимодействии с Исламской Республикой Иран.

Важно, что на повестке дня остаётся процесс политического урегулирования конфликта в САР, с изменением основного закона страны и послевоенное восстановление страны. И ситуация с Идлибом закрепила вопрос неотъемлемости турецкой роли в предстоящих переговорных процессах. Попытка Башара Асада совместными военными действиями при поддержке Ирана и России свести на нет оставшиеся очаги сопротивления оппозиции на северо-западе страны, находящиеся под влиянием Турции, наткнулась на решимость Реджепа Эрдогана всеми усилиями не допустить подобного развития событий. Позиция Анкары по вопросу Идлиба осталась неизменной и после переговоров в Тегеране 7 сентября, где лидеры трёх государств России, Ирана и Турции не смогли найти ожидаемый всеми консенсус.

Турция и Иран (Средний Восток) стали равноправными игроками среднеазиатского и закавказского раскладов. Наиболее ярко это демонстрирует ситуация вокруг каспийских энергоресурсов. Восстановление геополитического единства не ограничивается только взаимодействием в сфере энергоресурсов. Сегодня можно говорить о весьма сильном, а иногда и о доминирующем политико-идеологическом влиянии государств Ближнего и Среднего Востока.

Вместе с тем метание с одной точки опоры на другую в определённой степени уязвляет позиции Турции, когда возникают риски потерять и тех и других, к примеру, в такой сложной политической ситуации, которая образовалась на сегодняшний день в Сирии. Рассорившись со своими традиционными союзниками Реджеп Эрдоган натолкнулся на неизбежные противоречия с новыми, а именно с Россией и Ираном в сирийском вопросе, уже несколько лет связывающем интересы государств. Данная ситуация примечательна и тем, что характеризует российско-турецко-иранское сближение, как временное явление. Стоит отметить, что рост положительной динамики в российско-турецких отношениях происходит отдельно от тройственного сотрудничества и стороны готовы продолжать тесное взаимодействие и в других сферах. Это, несомненно, вызывает недовольство у США, которые своими последними волеизъявлениями в отношении Турции рискуют лишиться сговорчивости союзника в вопросах урегулирования сирийского кризиса. Опасения для подобных рисков уже имеются.

Таким образом, ранее объединяющий Турцию и США фактор угрозы, исходящей от СССР изжил себя вместе с окончанием холодной войны. На передний план в сегодняшних реалиях выходят сугубо личные интересы двух стран, в которых со временем появляется всё больше новых противоречий. Фактически союзнические отношения со временем стираются, и этот процесс становится всё более заметным. Стороны не пытаются искать приемлемого компромисса, а лишь «выторговывают» друг у друга уступки по тем или иным интересующим вопросам. Стратегическая выгода для США от участия в сирийском кризисе мало сопоставима с потерей Турции как члена НАТО.

Таким образом, можно зафиксировать, что США следуют принципам, изложенным в Стратегии национальной безопасности, а именно обеспечивают безопасность морских торговых путей и свободный доступ Ближневосточных энергоносителей на международные рынки. Поэтому следует констатировать, что Йеменская кампания эр-Рияд заявляет о своем статусе лидера арабских стран, если не сказать больше – Ближнего Востока, – выступающих единым фронтом против шиитской угрозы в виде Ирана и его союзников в Йемене, Сирии, Ливане и Ираке. Можно зафиксировать, что формальная геополитика арабских стран Персидского залива постепенно приобретает характеристики дискурса холодной войны. «Шиитский» и «суннитский» блоки формируют образ враждебного лагеря, состоящего из основного противника и его сателлитов, которые постоянно предпринимают попытки расширить зону своего влияния. Данный дискурс является формой «игры с нулевым результатом» и постепенно становится основным инструментом для интерпретации региональных и мировых событий. Аргументацию Саудовской Аравии против Ирана можно рассматривать как современный аналог «теории домино», использовавшейся США для подведения опоры под стратегию сдерживания СССР.

На фоне разгорающегося в регионе идеологического противостояния, имеющего признаки холодной войны, происходит постепенное обособление арабских государств Персидского залива от США в вопросах безопасности. Если в 1990-1991 гг. потребовались усилия международного сообщества, возглавляемого США, чтобы остановить агрессию С.Хуссейна против Кувейта (операция «Буря в пустыне») и защитить другие государства Аравийского полуострова (операция «Щит пустыни»), то в августе участники ССГП в первую очередь Саудовская Аравия и ОАЭ перешли к наземной операции против «Ансарулла» в Йемене лишь при разведывательной и логистической поддержке вооруженных сил США⁴⁴⁹. Возможно, Вашингтон в той или иной степени содействует большей «самостоятельности» своих арабских союзников. В таком случае можно говорить о том, что Белый Дом «принял на вооружение» уже упомянутую стратегию «внешнего балансира».

Однако остается вопрос, каким образом развитие отношений между США и Ираном отразится на ситуации в Сирии и Йемене, а также какие выводы из него будут сделаны в эр-Рияде, Абу Даби, Дохе и других арабских столицах. Вашингтон регулярно подтверждает свои обязательства по защите последних от вооруженных угроз⁴⁵², однако, в СМИ есть сообщения о том, что Китай предложил свою защиту Ирану в обмен на доступ к энергетическим ресурсам последнего⁴⁵³. В сложившихся условиях членами ССГПЗ может быть сделан вывод о необходимости проведения аналогичной «диверсификации» и расширении контактов с Пекином. С другой стороны, Иран предпринимает попытки наладить отношения с арабскими монархиями, в том числе предлагая им преодолеть менталитет «игры с нулевой суммой» и отказаться от навязанного извне устройства региона, основанного на вражде и формировании конкурирующих блоков, и создать новую эксклюзивную региональную структуру из 8 литторальных государств Персидского залива. При этом предполагается максимальное ограничение участия внешних игроков в делах региона, поскольку для последних он представляет всего лишь «важный театр для расширения своего контроля на международной политической арене и в международном экономическом противостоянии». Геополитическая борьба в регионе Ближнего Востока сегодня далека от завершения поэтому регион ожидает новые вызовы.

ლიტერატურა:

- [1]. Zarif: Iran sees 'mostly negative signals' from US [Electronic resource]// Al-Monitor.com. 2015. 21 December. URL: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/12/iran-syria-zarif-.html#ixzz3xlnC0zl8>. 456 The Manama Dialogue 2013 [Electronic resource]// A Decade of the IISS
- [2]. Manama Dialogue. 2014. 25 November. URL: <http://www.iiss.org/en/publications/conference%20proceedings/sections/the-manama-dialogue-46e2/manama-10-years-f4ef/md14-11-2013-8b1e>. p.94-107.
- [3]. Keck Z. Stephen Walt is Not Obama's George Kennan: Commonsense and U.S. precedent are the architects of Obama's Middle East foreign policy [Electronic resource]// The Diplomat. 2014. 10 February. URL: <http://thediplomat.com/2014/02/stephen-walt-is-not-obamas-george-kennan/>.
- [4]. Rothkopf D. President Obama Is Wrong — The Iran Deal Is Transformational. The big question is, what is actually being transformed? [Electronic resource]// The Foreign Policy. 2015. 20 July. URL: <http://foreignpolicy.com/2015/07/20/obama-is-wrong-the-iran-deal-is-transformational-israel-middle-east/>.
- [5]. Ignatius D. An upbeat ending to Obama's Gulf summit [Electronic resource]// The Washington Post. 2015. 14 May. URL: <http://www.washingtonpost.com/blogs/post-partisan/wp/2015/05/14/an-upbeat-ending-to-obamas-gulf-summit/>. 453 In a Treasonous Act, Iranian Regime Sells Out Parts of the Country to China! [Electronic resource]// CNN iReport, 2011. 19 December. URL: <http://ireport.cnn.com/docs/DOC-719390>.
- [6]. Zarif M. Our neighbors are our priority [Electronic resource]// al-Sharq al-Awsat. 2013. 21 November. URL: <http://english.aawsat.com/2013/11/article55323055>.
- [7]. Saudi Arabia forms Muslim 'anti-terrorism' coalition [Electronic resource]// AlJazeera.com. 2015. 15 December. URL: <http://www.aljazeera.com/news/2015/12/saudi-arabia-forms-muslim-anti-terrorism-coalition-151215035914865.html>.
- [8]. Diplomat dismisses claim of Iran interference in Yemen [Electronic resource]// PressTV Iran. 2015. 17 April. URL: <http://www.presstv.ir/Detail/2015/04/17/406657/Iran-denies-claims-of-meddling-in-Yemen>.
- [9]. Yemen joins The Axis of Resistance [Electronic resource]// IRNA.ir. 2015. 26 March. URL: <http://www.irna.ir/en/News/81551459/>
- [10]. Groll E. Video Shows the Beginning of Saudi-Led Coalition's Ground War in Yemen [Electronic resource]// The Foreign Policy. 2015. 4 August. URL: <https://foreignpolicy.com/2015/08/04/video-shows-the-beginning-of-saudi-led-coalitions-ground-war-in-yemen/>.

მარინა იზორია

სოციალურ მეცნიერებათა დოქტორი

დავით აღმაშენებლის სახელობის თბილისის უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

გეოპოლიტიკური სიტუაცია ახლო აღმოსავლეთის ირგვლივ

რეზიუმე

XX- XXI საუკუნის მიჯნა ხასიათდება მსოფლიო წესრიგის შეცვლის მცდელობად, რომელიც დაწესდა II მსოფლიო ომის შემდეგ. მსოფლიო და საზღვარგარეთის ავტორები გადმოგვცემდნენ სხვადასხვა ჰიპოტეზებს როგორ შეიძლებოდა განვითარებულიყო მოვლენები მომავალში. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ეს ტერიტორია მოექცა მსოფლიო რელიგიური ლიდერების გავლენის არეალად, რომლებიც ცდილობდნენ შეეცნოთ ის ეკონომიკური და პოლიტიკური ვაკუუმი, რომელიც შეიქმნა პოსტსაბჭოთა კავშირის ქვეყნებში და თავისი გეოპოლიტიკური ზეგავლენა მოეხდინათ მათზე. აქტიური მონაწილე ყოველივე ამ პაექრობისა იყო აშშ, ჩინეთი, თურქეთი, ირანი და საუდის არაბეთი.

Geopolitical Collisions Around Middle East

Summary

The last decade of the 20th century - the beginning of the 21st century is customarily characterized as an era of a change in the world order, when the bipolar system that developed after the Second World War broke. Domestic and foreign authors have put forward various hypotheses for understanding the events that were happening at that moment, which are located throughout the spectrum of the science of international relations, from realism and idealism to postmodernism and structuralism.

After the collapse of the Soviet Union, the territories of the countries of the post-Soviet space turned into zones of rivalry between world and regional powers, seeking to fill the emerging economic and political vacuum with zones of their geopolitical influence. Active participants in this rivalry include the United States, China, Turkey, Saudi Arabia, and Iran.

The geopolitical position of Turkey, located at the junction of the European and Asian continents and their respective cultural and civilizational platforms, provides this country with favorable opportunities for developing relations with different states and peoples. Throughout its history, the Turkish ruling elite changed its foreign policy preferences, giving priority to either the eastern or the western directions, which did not mean, however, the rejection of the idea of a “middle state” and a “bridge between Europe and Asia” inherent in the Turkish establishment. The beginning of the XXI century. became a period of growing diplomatic activity of Turkey in the Middle East, caused by reasons of domestic and international character.

However, the question remains how the development of relations between the United States and Iran will affect the situation in Syria and Yemen, as well as what conclusions will be drawn from it in Riyadh, Abu Dhabi, Doha and other Arab capitals. Washington regularly reaffirms its commitment to protect the latter from armed threats⁴⁵², however, there are reports in the media that China offered his defense to Iran in exchange for access to the latter's energy resources⁴⁵³. In these circumstances, members of the GCCP can conclude that it is necessary to carry out a similar "diversification" and expand contacts with Beijing. On the other hand, Iran is making attempts to establish relations with the Arab monarchies, including offering them to overcome the “zero-sum game” mentality and abandon the region imposed from outside the device, based on hostility and the formation of competing blocs, and create a new exclusive regional structure from 8 littoral states of the Persian Gulf. At the same time, a maximum restriction on the participation of external players in regional affairs is supposed, since for the latter it is only “an important theater for expanding its control in the international political arena and in the international economic confrontation”. The geopolitical struggle in the Middle East region today is far from over, therefore the region expects new challenges

უნივერსალური გზავნილები პეტრინონისა და გელათის მემკვიდრეობიდან

პეტრინონისა (1083) და გელათის (1106-1110 წ.წ.) მონასტრები და მათი საგანმანათლებლო საქმიანობის საკითხის კვლევა ქართული ისტორიოგრაფიის გამორჩეული ინტერესის საგანია. პეტრინონის მონასტრის ისტორიის მეცნიერულ შესწავლას XIX საუკუნის მიწურულს ჩაეყარა საფუძველი. ამ მოვლენის სათავეებთან აღმოჩნდნენ ჯერ უცხოელი (გ. მუსეოსი, ლ. პეტტი, დ. ლასკოვი) მოგვიანებით კი, ქართველი მეცნიერები (წმიდა გრიგოლ ფერაძე, ნ. მარი, შ. ნუცუბიძე, კ. კეკელიძე, აკ. შანიძე და სხვ.).

პეტრინონის მონასტრის ისტორიის კვალდაკვალ გამოიკვეთა თვალსაზრისი, რომ ბიზანტიის იმპერიის დიდი მხედართმთავრის გრიგოლ ბაკურიანის ძის მიერ 1083 წელს ბულგარეთში აგებულ ქართველთა ამ სავანეში მოღვაწეობდა დიდი ნეოპლატონიკოსი ფილოსოფოსი და თეოლოგი იოანე პეტრინი. გასული საუკუნის მეორე ნახევრისათვის ფილოსოფიის ქართველმა სპეციალისტებმა მაღალი შეფასება მისცეს მის სამეცნიერო მემკვიდრეობას. ძველი საბერძნეთის ისტორიის ცნობილი მკვლევარი რუსი აკადემიკოსი ა. ლოსევი კი მიიჩნევდა, რომ იოანე პეტრინის დონის მოაზროვნე არ ჰყოლია თვით, იმხანად სახელგანთქმულ საფრანგეთის შარტრის აკადემიასაც (Иосев1986: 105).

პეტრინონის ქართველთა მონასტრის ირგვლივ, ჩვენი ცოდნა შემოიფარგლება მხოლოდ მონასტრის ტიპიკონით, ძალიან მწირია ცნობები იოანე პეტრინის ბიოგრაფიის შესახებაც. რაც შეეხება მონასტერთან არსებულ საგანმანათლებლო ცენტრს, ერთ-ერთი შეფასებით, ის იყო ევროპაში პირველი „სემინარიის ტიპის“ (ლუი პეტტი) სასწავლებელი. ჩვენ მიერ განხორციელებულმა კვლევამ კი უჩვენა, რომ რეალურად, შესაძლოა, „უწვერული ყრმებისათვის“ დაარსებული სასწავლებელი, იოანე პეტრინის ღვანლით, იქცა მძლავრ სამეცნიერო-პედაგოგიურ და საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური ტრადიციების სკოლად, რომელმაც, თავის მხრივ, ორიოდ ათწლეულის შემდეგ იმემკვიდრევა გელათის აკადემია. რა გვაძლევს ამგვარი შეფასების საფუძველს? ამისათვის უკვე მოგვიპოვება ორი ახალი არგუმენტი, რომელთა განხილვამდე მოკლედ შევეხთ გელათის აკადემიასთან დაკავშირებულ სიახლეს.

ქართველ მეცნიერთა კვლევების, წყაროთა შეჯერების, პარალელებისა და ანალოგიების საფუძველზე ჩამოყალიბდა მტკიცე თეორიულად არგუმენტირებული და პრაქტიკულად დასაბუთებული ისტორიული შეფასება, რომ XII ს. დასაწყისში გელათში შეიქმნა „იმდროინდელი უნივერსიტეტების ბადალი“ მძლავრი კულტურულ-საგანმანათლებლო და სასწავლო—სამეცნიერო სკოლა (მეტრეველი 2011: 160). თუმცა, თვალთახედვას „მიეფარა“ ისეთი უმნიშვნელოვანესი დეტალი, რომელიც ზედმიწევნით გვიმხელს ჩვენი დიდი წინაპრების საგანმანათლებლო იდეის რეალურ ბუნებას. ეს არის გელათის სასწავლებლის შესასვლელში გამოსახული სიმბოლო (დანართი N1-2), რომელიც უკანასკნელ დრომდე „აკადემიის კარიბჭის მორთულობის დეტალად“ მოიხსენიებოდა.

გასული საუკუნის 80-იან წლებში პროფ. რევაზ სირაძემ გელათის კარიბჭის ფასადზე მანამდე ჩუქურთმად მიჩნეულ გამოსახულებაში ამოიცნო წიგნისა და მზის სიმბოლოები. მანვე, ამ მოვლენის პირველადი ახსნით, წიგნი დაუკავშირა ქრისტოლოგიაში ცნობილ ღვთისმშობლის ერთ-ერთ სახეს, ხოლო მზე მიიჩნია განკაცებული სიტყვის - ლოგოსის ანუ იესო ქრისტეს ასევე საყოველთაოდ გავრცელებულ სიმბოლოდ (სირაძე 2003: 642).

ქართული საგანმანათლებლო საქმის ისტორიის მემკვიდრეობითმა ბუნებამ, მის შემოქმედთა მხრივ წარსულის მუდმივმა თანაგანცდამ, თაობათა შორის უწყვეტი სულიერი ნათესაობის ნიშნით გააზრებამ მიგვიყვანა იმ ლოგიკურ დასკვნამდე, რომ გელათის ემბლემის წარმომავლობას შესაძლებელია ჰქონოდა გარკვეული წინაპირობები. მართლაც, საკითხის გაღრმავებული შესწავლით აღმოჩნდა, რომ მსგავსი ემბლემა ჰქონია პეტრინონის (ბაჩკოვო) აკადემიასაც (ფარჩუკიძე 2018: 232). ეს სიმბოლო, გელათურის მსგავსად, შედგება გადაშლილი წიგნისა და მზის პიქტოგრამებისაგან (დანართი N3. ვფიქრობთ, გელათის ემბლემა

პეტრინონის სემინარიის მოდიფიცირებული ვარიანტია, რომელიც შემადგენელ ნიშანთა ფორმის შენარჩუნებით, უცვლელს ტოვებს სიმბოლოს იდეას - დედააზრს განათლების ქემ-მარიტი არსის შესახებ.

მაშასადამე, XI საუკუნიდან ქართულ სამონასტრო სივრცეში ჩნდება არქიტექტურული ფორმით გამოხატული ქრისტოლოგიური შინაარსის საგანმანათლებლო ჰერალდიკური სიმბოლიკა. ეს სიახლე საფუძველს გვაძლევს ახალი რაკურსით ვიმსჯელოთ შუა საუკუნეების ევროპის ამ უძველესი ქართული საგანმანათლებლო ცენტრების შესახებ. ხსენებული მონასტრების საქმიანობის სპეციფიკაში წვდომისა და ისტორიული ქვეყნარტების დადგენის გზაზე ჩვენს მოსაზრებებს ამყარებს კვლევისას წარმოჩენილი სხვა დეტალებიც, რომელთაგან, ამჯერად, შევხებით მხოლოდ მონასტერთა სიმბოლოებს.

სიმბოლოთა ენა უძველეს ხალხთა კულტურიდან მომდინარეობს. X საუკუნიდან, ისე, როგორც საზღვარგარეთ, ჩვენშიც ჩნდება ინდივიდუალური საქალაქო, კორპორაციული და საეკლესიო ჰერალდიკური ნიშნები. ჩვენი მოკვლევით, ევროპული საუნივერსიტეტო ცხოვრების გარიჟრაჟზე, მსგავსი ნიშანი, მით უფრო, სასწავლებლის შენობაზე გამოსახული, არსად გვხვდება. ყველაზე უადრესი არქიტექტურული სიმბოლო ნიგნის გამოსახულებით, აღინიშნება XIV საუკუნიდან იტალიის საგანმანათლებლო სივრცეში (მილანსა და ბოლონიაში).

როგორც აღვნიშნეთ, განსახილველი ემბლემების ძირითადი თემაა გეომეტრიზებული ფორმების გადაშლილი ნიგნისა და მზის პიქტოგრამები (გელათის შემთხვევაში გვაქვს ვარდულისგულიანი ბორჯღალი, როგორც მზის მოდიფიცირებული ვარიანტი). ქართულ სატაძრო ნაგებობებზე ნიგნისა და მზის გამოსახულებები უცხო არ არის, მაგრამ პეტრინონისა და გელათის ემბლემების სახით, საქმე გვაქვს არქიტექტურულ-ტექნოლოგიური და ფუნქციური თვალსაზრისით, სრულიად განსხვავებულ მოვლენასთან, ეს არის ახალი სიტყვა თანადროულ რეალობაში. ამასთან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ჩვენი ემბლემები სამი საუკუნით უსწრებს ევროპულ მონათესავე სიმბოლოებს.

მიგვაჩნია, რომ საღვთისმეტყველო ახსნის გარდა, ემბლემებს გააჩნია მეორე, მსოფლმხედველობრივ-ფილოსოფიური კონცეფციაც. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ცნობით, გელათის აკადემია დაარსდა მაღალი მისიით: „მეორედ იერუსალიმად“ და „სხუად ათინად.“ აღნიშნული კონცეპტი მონასტრის სააზროვნო ინტერესებისა და ფუნქციის გამომხატველ პარადიგმად იქცა. სემანტიკურად, ეს არის ფორმულა ცოდნისა და რწმენის ერთიანობის შესახებ, რაც გულისხმობდა იერუსალიმიდან მომდინარე საღვთისმეტყველო ბიბლიური სიბრძნისა და ანტიკური ეპოქის ათენის განსწავლულობის ჰარმონიზაციას.

სწორედ, ამ ორბუნებოვან ფილოსოფიურ-მსოფლმხედველობრივ კონცეფციაზე მეტყველებენ ემბლემის ნიშნები: ნიგნი - ცოდნა - ათინა, მზე - რწმენა - იერუსალიმი. განათლების არსის ამგვარი ახლებური გააზრებითა და სიმბოლური გაცხადებით მინიშნებულია საერო და საღვთო, - ცოდნით სარწმუნო და რწმენით საცოდნელ სიბრძნეთა განუყოფლობაზე. ეს იმას ნიშნავს, რომ ქართულ აკადემიებში უძველესი საკაცობრიო სიბრძნისა და საღვთისმეტყველო ცოდნის ჰარმონიზაცია მოხდა მაშინ, როდესაც შუა საუკუნეების დასავლეთის ქრისტიანობას ჯერ კიდევ კანონგარეშედ ჰქონდა გამოცხადებული ანტიკური სიბრძნე. აი, ასეთი პროგრესული, იმხანად ორიგინალური, შემდგომში რენესანსული, დღემდე აქტუალური იდეა და მისი განსხეულება შესთავაზა საქართველომ შუა საუკუნეების ევროპას.

ხსენებული ემბლემები ავტორთა შორსმჭვრეტელო, სახელმწიფოებრივი და საგანმანათლებლო პოლიტიკის ნიშანია. ქტიტორებმა ზედმინვენით შეძლეს წარმოეჩინათ ცოდნის საყოველთაო, საერთაშორისო, ზოგადსაკაცობრიო, ზერელიგიური და ზედროული მნიშვნელობა. ერთი შეხედვით, ქრისტიანულ სიმბოლიკას მოკლებულ სიმბოლოებში ცხადად იკითხება იმჟამინდელი საქართველოს ინტერკულტურული ნიშნით აღბეჭდილი რელიგიურ-მსოფლმხედველობრივი პრიორიტეტები: ქვეყნის სახელმწიფოებრივი იდეოლოგიის რანგში გააზრებული საგანმანათლებლო პოლიტიკა, რჯულშემწყნარებლობა, უმაღლეს სასწავლებელთა საეროობის, საყოველთაოობის და საერთაშორისოობის ნიშნები. სიმბოლოთა

ავტორები მიგვანიშნებენ, რომ ნებისმიერი ეროვნების რელიგიური ადამიანისათვის ახლობელია საყოველთაოდ აღიარებული კოსმოსური კატეგორიები და მათთან დაკავშირებული კულტები (მზე, მთვარე, მსოფლიო ხე და ა.შ.). ამ ცოდნის გათვალისწინებითაა შერჩეული სასწავლების ემბლემაც, რომელიც დამშვენებულია ყველა სარწმუნოების ადამიანისათვის გასაგები და მისაღები, მარადიული ფენომენების სიმბოლოებით.

როგორც ვხედავთ, თანადროული ეპოქის უპრეცედენტო ამ მოვლენით, შუა საუკუნეების ქრისტიანული სასწავლებლების შენობათა არქიტექტურაში ჩნდება პირველი დარგობრივი, საგანმანათლებლო ჰერალდიკური სიმბოლო. პეტრინონის ემბლემის კომპოზიციამ დასაბამი დაუდო სწავლების პროცესთან ასოცირებული წიგნისა და მზის გამოსახულებათა დამკვიდრებას. ამის შემდეგ, ეს ნიშნები ყველაზე გავრცელებულ სახეობებად იქცა განათლებისა და მეცნიერების სფეროთა ჰერალდიკურ გამოსახულებებში.

ხსენებული სიმბოლოები დამატებითი არგუმენტია იმის დასტურად, რომ ანტიკური აკადემიების ხანიდან ევროპული საუნივერსიტეტო ცხოვრების გარიჟრაჟზე, პეტრინონისა და გელათის აკადემიები წარმოადგენენ თვისებრივად ახალ, გარდამავალი ეტაპის უმაღლეს სკოლებს. მათ გააჩნდათ თანადროული ევროპული საუნივერსიტეტო განათლებისათვის დამახასიათებელი რეალური ნიშნები, ხოლო ემბლემების სახით, - წინმსწრები, იურიდიული გაფორმებისათვის სავალდებულო და იდენტიფიკაციისათვის აუცილებელი ელემენტები.

ვინ შეიძლებადა ყოფილიყო ამ საეტაპო მნიშვნელობის მოვლენათა ავტორი? არის თუ არა თანადროული ევროპისათვის ინოვაციური ეს სიმბოლიკა ასევე პირველი ქართული საგანმანათლებლო სივრცისათვისაც თუ არსებობს კიდევ უფრო უძველესი ნიშანი?

ორი ქართული მონასტრის სიმბოლოთა კომპოზიციურ—არსობრივი ერთიანობა და ქვითმეტყველებითი ნათესაობა საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ორივე შემთხვევაში ავტორი შესაძლებელია იყოს ერთი და იგივე პიროვნება - იოანე პეტრინი. ამგვარი დამკვიდრება განპირობებულია ნათლის ესთეტიკის პეტრინისეული ფენომენით, რომელიც არაერთი ასპექტით ვლინდება მის შემოქმედებაში. თვალსაჩინო ნეოპლატონიკოსისა და ღვთისმეტყველის იოანე პეტრინის პროგრესულ აზრებში, გამოხატულია თეოლოგიისა და ფილოსოფიის ერთიანობის დღემდე აქტუალური იდეა, რის განსხეულებასაც უნდა წარმოადგენდეს განხილული სიმბოლოები.

პეტრინონისა და გელათის სიმბოლოებით შესაძლებელი ხდება ახლებურად გავიაზროთ ხსენებულ აკადემიებში მიმდინარე პროცესები. რეალურად, ეს არის ფილოსოფიურ-საგანმანათლებლო კულტურის ის დონე, რომელიც ახასიათებდა რამდენიმე საუკუნის შემდეგ ევროპაში დაწყებულ რენესანსს (Лосев 1989:). ამ ყოველივეს სულისჩამდგმელი იყო „ღვთაებრივ იოანედ“ (თეოფილაქტე ბულგარელი) წოდებული იოანე პეტრინი, რომლის ზენოდებისა და ბიოგრაფიული ცნობების საკითხს, ემბლემათა ფონზე, სულ სხვაგვარი შუქი მოეფინა (ფარჩუკიძე 2019: 141-154).

ჩვენს ამ ვარაუდს განამტკიცებს გელათის მემკვიდრეობითობის შესახებ დასაწყისში ხსენებული მეორე არგუმენტი. ეს გახლავთ ახლახანს აღმოჩენილი წმიდა ექვთიმე თაყაიშვილისეული პარიზული წერილი, რომელშიც იგი გელათის მონასტრის აკადემიას „პეტრინონის მოდელით“ შექმნილად მოიხსენიებს (ლაბაძე 2014: 512).

რაც შეეხება ორივე ემბლემის შესაძლო წარმომავლობის საკითხს, მოვიყვანთ კვლევის შედეგად მიგნებულ კიდევ ერთი სიმბოლოს მაგალითს. ეს არის დროისა და სივრცის ცნებებითი აზროვნების მხატვრული მოდელების საინტერესო ნიმუში - ათონელ ბერთა დუმილის მოძღვრების ემბლემა, რომლის სქემა ეპისკოპოსმა პორფირი უნსპენსკიმ ჩამოიტანა ივერთა მონასტრიდან („История Афона“ Лосев. ч. III. Отд. II. СПб 1892 г.). მასში მზის, წრის (დისკო) და სხივთა სიმბოლოები განხილულია, როგორც სიყვარული, სინათლე, იმედი და რწმენა. ვვარაუდობთ, რომ ათონის ბერთა მისტიური აზროვნების სიმბოლურ გამოხატულებასა და ჩვენს ემბლემებს შორის არსებობს მჭიდრო კავშირი, რაც ჩვენი მომავალი კვლევის საგანს წარმოადგენს.

რომ არ ყოფილიყო არცერთი სხვა სახის დოკუმენტი და მინიშნებაც კი, პეტრინონისა და გელათის უმაღლესი სკოლების შესახებ, ვფიქრობთ, მათი არსებობის მტკიცებულებად სრულიად იკმარებდა ისეთი უტყუარი ნიშნები, როგორებიცაა განხილული ემბლემები. პეტრინონისა და გელათის აკადემიებში მოღვაწე იოანე პეტრინის იმხანად უპრეცედენტო, პროგრესული იდეები და მის მიერ ჩამოყალიბებული შეხედულებები სამი საუკუნის მერე საფუძვლად დაედო ევროპულ რენესანსს, ქართულ მონასტერთა ემბლემების მზისა და წიგნის ნიშნები კი დღემდე აქტუალურია მსოფლიო საუნივერსიტეტო სიმბოლიკაში.

ამრიგად, პეტრინონისა და გელათის სიმბოლოები წარმოადგენს საეტაპო მნიშვნელობის, უნიკალურ მოვლენას მეცნიერული აზროვნების განვითარების გზაზე, რომელიც საჭიროებს შემდგომ კვლევას, ელის სათანადო შეფასებასა და ადგილის მიკუთვნებას მსოფლიო კულტურული მემკვიდრეობის ისტორიაში.

დამონმებული ლიტერატურა:

ლაბაძე 2014: ლაბაძე რ. „ექვთიმე თაყაიშვილის პუბლიკაციები უცხოურ სამეცნიერო გამოცემებში 1927-1938.“ წიგნში „დიდი ექვთიმე“ 2014.

მეტრეველი 2011: მეტრეველი რ., დიდნი საქმენი, თბილისი, 2011.

სირაძე 2003: სირაძე რ. წიგნში „ნათელი ქრისტესი საქართველო“ 2003.

ფარჩუკიძე 2018: საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის მაცნე, 2018, N1

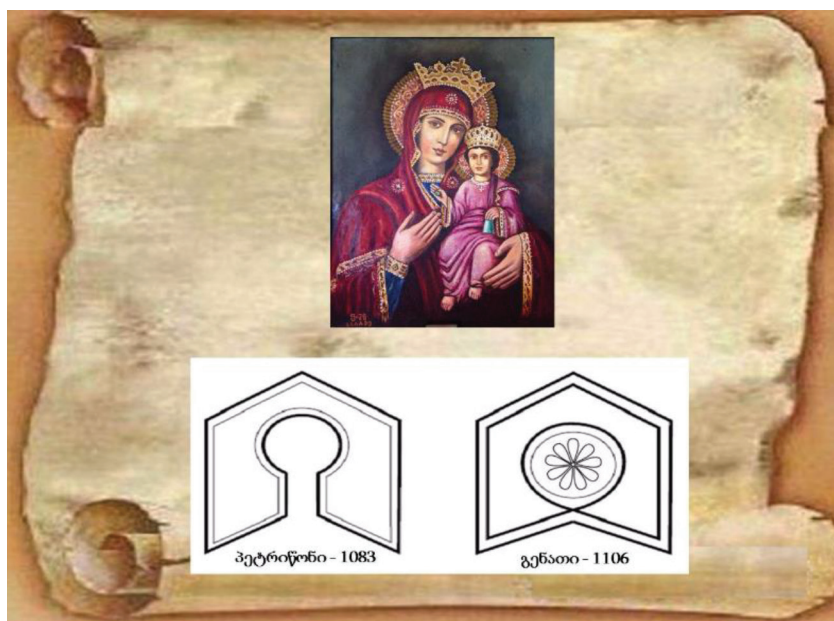
ფარჩუკიძე 2019: საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის მაცნე, 2019, N1

Лосев 1986: Лосев: Лосев, „Литературная Грузия,“ 1986.

დანართი N1-2

დანართი

Universal messages from the heritage of Petritsoni and Gelati

Summary

Petritsoni (1083) and Gelati (1106-1110) Monasteries and their academies are an important event in the history of medieval European education. Our research shows that these academies had similar emblems made up of open book and sun icons. In Christology, it embodies one of the faces of the virgin Mary, and the sun is a common symbol of the word-logos, the symbol of Jesus Christ.

In the form of emblems, the authors have expressed the universal and international importance of knowledge. They show ideological priorities of Georgia of that time: educational policy as ideology of the state, religious tolerance, secularism of higher education institutions, signs of universality and internationality. Authors point out that belief and education are eternal, understandable, and acceptable phenomena for religious people of any nationality.

These symbols can be used as arguments to prove that since the time of the antique academies to the dawn of European university life, the academies of Petritsoni and Gelati have been qualitatively new, transitional high schools. They had real features characteristic of modern European university education, and in the form of emblems- educational heraldic symbols - elements necessary for identification.

With the new understanding of the essence of education, symbols express the inseparability of knowledge and belief.

Кушниренко Владимир Александрович

кандидат политических наук, директор Центра междисциплинарных исследований мировой политики Национального университета «Киево-Могилянская Академия»

Специфика этнорелигиозного и культурного фактора в формировании современной политической реальности в республиках западного региона Северного Кавказа

Западный Кавказ населяют представители двух крупных коренных этнолингвистических общностей, традиционно исповедующих Ислам: адыгов (кабардинцы, черкесы, адыгейцы), карачаево-балкарцев. Кроме того, следует упомянуть ряд этнических групп играющих немаловажную роль в этнополитических процессах в этом регионе: абазин и ногойцев. Социальная структура, роль в исторических процессах, степень и характер исламизации вышеназванных групп иногда отличаются. Однако важной общей характерной чертой для этнических групп в исследуемом регионе является факт доминирования этнической идентичности по отношению к религиозной идентичности.

Существует достаточно большое количество исследований посвященных теме этнополитических процессов на Северном Кавказе. Отметим работы таких ученых как Р.А. Ханаху, Д.А. Нечитайло, Х.М. Думанова, В.О. Бобровникова, А.А. Ярлыкапова, А.Ю. Чирга, И.Л. Бабич, Д.В. Макарова, З.Х. Мисрокова. Однако, несмотря на относительную многочисленность работ, следует отметить небольшое количество исследований направленных на развитие новой методологии в изучении социополитической реальности северокавказского региона, дающей возможность дистанцироваться научным исследованиям от влияния политической конъюнктуры и тенденциозности.

Исторически сложилось так, что распространение Ислама на Северном Кавказе, особенно в западной его части, во-первых, не было завершённым процессом. Во-вторых, сам Ислам для коренных этнических групп был скорее мобилизирующей идеологией, принятой в период противостояния с Российской империей, и поэтому не смог серьёзно трансформировать традиционные структуры организации местных обществ. В-третьих, мощный и эффективный традиционный социокультурный пласт в виде морально-этических кодексов, таких, например, как адыгские «адыгъэ», «адыгэ хабзэ» (подобные феномены с меньшей выраженностью существовали и у других этнолингвистических групп) снимал потребность внедрения в кавказские общества большого числа исламских этико-моральных норм. Следует также указать на факт определённой комплементарности северокавказских адатов и норм шариата.

Немаловажен тот факт, что Ислам в западно-кавказских обществах слабо проявлял себя в исторических внутрисистемных конфликтах, выражавшихся в попытках структурных изменений социальной системы, как, например во время противостояния представителей «демократической» и «аристократической» частей адыгских обществ, или в противостоянии карачаево-балкарских народных масс и кабардинской аристократической верхушки, которые наблюдались в XVIII-XIX веках [13, с.48]. В эти исторические моменты срабатывали иные, традиционные механизмы решения конфликтных ситуаций, что объясняется важным местом этих механизмов в традиционной структуре общества и их функциональной эффективностью. Фактически можно констатировать тот факт, что принятие Ислама коренными народами исследуемого региона было не следствием социокультурного кризиса традиционного общества, а, скорее всего, носило социополитический характер, мобилизирующее коренные народы в определённый период их истории.

Однако, несмотря на общие характерные черты процесса распространения Ислама, существуют и некоторые различия между этногруппами. Анализ фактического материала полевых и социологических исследований приводит к выводу, что главное различие проявляется в разных

формах взаимоотношений исламской и традиционной составляющих идентичности. Если в случае с идентичностью адыгской этнолингвистической группы можно наблюдать достаточно выраженный дуализм исламской и традиционной составляющих, который иногда приводит к серьезным конфликтам, то у карачаево-балкарской этнолингвистической группы этот дуализм не так четко выражен, что кроме внутренних факторов (например менее актуализированного традиционного морально-этического комплекса в сравнении с адыгской группой и социальными особенностями карачаево-балкарской культурной традиции), объясняется также влиянием более исламизированных родственных тюркских народов Средней и Малой Азии [5].

Немаловажную роль в контексте проблемы соотношения идентичностей сыграл фактор Кавказских войн и последующей «махаджирь» (насильственного выселения северокавказских народов с исторической родины) в XIX веке. В результате этих исторических событий, оставшиеся на Кавказе представители коренных этнических групп (прежде всего это касается адыгской группы) были вынуждены обращаться к своей этнической самобытности для фактического сохранения себя как народов. Как следствие, на долгое время исламская идентичность как бы оставалась на периферии и играла, скорее всего, роль вспомогательной, дополняющей по отношению к этнической идентичности. И это, следует отметить, характерно для всех этнолингвистических групп исследуемого региона Северного Кавказа, несмотря на различия их исторических судеб.

Как свидетельствует мировая история, именно государственная воля часто стимулировала процессы исламизации общества, поэтому государственные образования, основанные на принципах Ислама, могли серьезным образом социально укоренить Ислам. Однако, хотя попытки создания исламских государств совершались на Северном Кавказе (шейх Мансур, имам Шамиль) в XVIII-XIX веках, на Западном Кавказе исламская государственная традиция не прижилась, даже не смотря на титаническую работу в этом направлении соратника имама Шамиля, Мухаммеда Амина [13, с.100]. Причиной этого, для представителей западно-кавказских обществ, было не только наличие государственной традиции в доисламский период, которая даже в исламский период не потеряла своих основополагающих характеристик, резко контрастирующих с исламской политической доктриной. Сложная сословная структура адыгов очень тяжело соотносилась с демократическими эгалитарными принципами исламской религии. Кроме того, даже демократические тенденции в адыгских обществах, хотя и стимулировались исламскими фактором, имели традиционную адыгскую социокультурную природу, ярким примером этого служит социально-политическая организация абадзехов, шапсугов и натухайцев [13, с.63].

Что касается карачаевцев и балкарцев, то в данном случае трудно говорить про их политические процессы отдельно от адыгов, так как карачаевцы и балкарцы находились долгое время в вассальной зависимости от кабардинских правителей, поэтому ситуация в карачаево-балкарском обществе в рассматриваемом вопросе не слишком отличается от адыгской, хотя имеет свою специфику. Главным образом специфика заключается в том, что недовольство властью иноэтничных правителей, хоть и единовременное, способствовало процессам этнической консолидации [3, с.247].

Обращаясь к имперскому периоду на Северном Кавказе, следует отметить, что политика российских властей в дореволюционный период на Западном Кавказе шла в русле большего обострения и без того сложной ситуации взаимоотношений двух идентичностей: стимулировалось создание наряду с шариатскими традиционных правовых институций (горских судов), иногда делались попытки христианизировать коренные кавказские народы. Часто это делалось с помощью акцентирования на факте христианского периода их истории, представляя христианство как традиционный культурный феномен на Западном Кавказе. Хотя существенной деисламизации не произошло (иногда это даже приводило к противоположным результатам), определённые конкретные проблемы такой вектор политики породил.

Не менее показательным примером актуализации этнического характера социополитических процессов в регионе было создание национальных республик в советский период, где этническая

идентичность оказалась основой социополитической идентичности на фоне дерелигиозации северокавказского общества.

Республика Адыгея показывает собой тип политической организации социума, где титульная этническая группа (адыгейцы) составляет около одной пятой населения республики при большинстве славянского населения. Причём для адыгейцев созданы достаточно неплохие условия их современного культурно-политического развития, но не всех сфер. Так, например, несмотря на то, что у власти находится президент адыгеец, экономическая власть находится в руках представителей славянской и частично армянской групп. По сути, основываясь на полевых и социологических исследованиях в данном регионе, можно констатировать тот факт, что исламская проблематика не достаточно актуальна для политического дискурса в Адыгее. На первый план здесь выходят проблемы экономического и частично этнического характера. Исламский фактор проявляется в этой республике или в контексте общероссийских процессов, или как элемент внутриадыгейских процессов [8]. К тому же можно добавить и тот факт, что формирование Республики Адыгея на территории, входившей в Краснодарский край, не могло не повлечь за собой объективную связанность республики с политическими процессами в этом относительно славянском субъекте Российской Федерации, которые отличаются своим содержанием от процессов в северокавказских республиках.

Карачаево-Черкесская республика показывает нам другой пример социально-политической ситуации. У Карачаево-Черкесской спецификой есть факт наличия двух неоднородных конкурирующих групп этнического характера (карачаевцев, ногайцев с одной стороны и черкесов и абазин с другой), при наличии славянского населения, которое также является негомогенным (русские, украинцы, казаки). Кроме того, дополнительную сложность привносит тот факт, что в республике не наблюдается абсолютного доминирования одной из групп. Тут можно лишь констатировать относительно большее число, а отсюда и большую роль, в органах власти представителей карачаевского этноса. Подтверждением этому может служить политический кризис середины 90-х прошлого века, связанный с итогами президентских выборов. Основной причиной вышеупомянутого кризиса был факт неадекватного представительства конкурирующих групп в органах власти, и как следствие этого, невозможность власти эффективно решать наиболее болезненные проблемы социально-политической жизни. Что касается исламской проблематики, то она эпизодично проявляет себя в этой республике, однако действия как федеральных властей, так и местных, фактически помешали исламской проблематике занять существенное место в карачаево-черкесском политическом дискурсе [6]. Хотя с другой стороны, исламская проблематика не лишена определённой актуальности в данной республике. Однако она выступает скорее как составляющая общекавказских политических процессов и имеет больше социальную природу.

Кабардино-Балкарская специфика социально-политической организации общества связана с этнической ситуацией в республике, где можно констатировать наличие этнической группы-гегемона при сохранении определённых прав для других этнических групп. В Кабардино-Балкарской республике кабардинцы составляют больше чем половину населения, а другая коренная этническая группа (балкарцы) лишь десять процентов. Такое количественное соотношение отображается в реальном доминантном представительстве кабардинцев во власти и отсутствие реального группового конкурента. Кроме того, бывший президент Кабардино-Балкарской республики В.М. Коков, являясь представителем традиционной элиты республики, причём даже не классической этнической, а скорее элиты советского типа, имел высокий уровень легитимности, как среди кабардинцев, так и в иноэтнической среде балкарцев и других населяющих республику народов. Но и новое руководство республики, в лице президента Кабардино-Балкарии Арсена Канокова, существенным образом не изменило ситуации, которая сложилась в республике. Такое положение вещей в республике указывает на определённую стабильность как кабардино-балкарского общества, так и властной организации, на высокий уровень контроля властью социальных и политических процессов [4]. Но следует отметить, что

полностью не снимает традиционную для Кавказа проблематику межэтнических отношений, трения между кабардинцами и балкарцами всё-таки в некоторой степени наблюдаются. В кабардино-балкарском контексте исламская проблематика может иметь в основном социальный характер, не оказывая серьёзного влияния на относительно стабильную политическую структуру, хотя, с другой стороны, может использоваться в качестве инструмента в политических процессах [7]. Фактически следует отметить, что в кабардино-балкарском политическом дискурсе актуальными являются социально-экономические проблемы, проблемы отношений с федеральными властями, проблема казачества в контексте перераспределения земельного фонда, некоторые аспекты этнической проблематики, а также общекавказские проблемы связанные с вопросами безопасности и стабильности в регионе.

Подводя итог анализа западно-кавказских республик в современный период, следует отметить следующее: во-первых, светский характер государственных образований, ярко выраженную доминанту этнической идентичности над исламской, отсутствие прямого как формального, так и неформального влияния исламских организаций на республиканскую власть. Во-вторых, муфтияты как органы организации мусульман, так и неофициальные объединения верующих не выступают реальными автономными субъектами политических процессов. В-третьих, сама организация власти продолжает сохранять те принципы, на основе которых эти республики были созданы и функционировали в советский период, со своей структурой и особенностями функционирования, где уже заложены конфликты, касающиеся межэтнического взаимодействия, приводящие к обострению этнического самосознания проживающих в республиках народов. Не исчезли и традиционные элитные группы в регионе, которые часто продолжают находиться у власти.

Список використаних джерел:

1. Бабич И.Л. Ислам и право в Кабардино-Балкарии.// Ислам и право в России: Материалы научно-практического семинара «Проблемы реализации законодательства о свободе совести и религиозных объединениях в отношении российских мусульман (Северный Кавказ, Поволжье)»/ Под ред. Бабич И.Л., Соловьевой Л.Т. – М.: Российский университет Дружбы народов, 2004. – Вып. 1. – С. 103-114.
2. Бобровников В.О. Мусульмане Северного Кавказа: обычай, право, насилие. – М.: Восточная литература, 2002. – 368 с.
3. Гугов Р.Х. Кабарда и Балкария в XVII веке и их взаимоотношения с Россией. – Нальчик: Издательский центр «ЭЛЬ-ФА», 1999. – 684 с.
4. Интервью с директором КБИГИ д.и.н. Думановым Х.М., г. Нальчик, Кабардино-Балкарская республика, РФ, 29 сентября 2004 г. Материалы полевых исследований по Северному Кавказу, проведённых автором в сентябре-октябре 2004 г.
5. Интервью с доцентом ДГУ Гусейнов Г.–Р. Л.–К., г. Махачкала, Республика Дагестан, РФ, 28 сентября 2004 г. Материалы полевых исследований по Северному Кавказу, проведённых автором в сентябре-октябре 2004 г.
6. Интервью с Кратовым Е.В, к.и.н, уполномоченным президента КЧР по религии, г. Черкесск, Карачаево-Черкесская республика, РФ, 13 октября 2004 г. Материалы полевых исследований по Северному Кавказу, проведённых автором в сентябре-октябре 2004 г.
7. Интервью с сотрудником КНИГИ А. Мухожевым, г. Нальчик, Кабардино-Балкарская республика, РФ, 29 сентября 2004 г. Материалы полевых исследований по Северному Кавказу, проведённых автором в сентябре-октябре 2004 г.
8. Интервью с Ханаху Р.А., д.ф.н, заведующим отделом философии и социологии АРИГИ, г. Майкоп, Республика Адыгея, РФ, 10 октября 2004 г. Материалы полевых исследований по Северному Кавказу, проведённых автором в сентябре-октябре 2004 г.
9. Макаров Д.В. Опыт введения шариата на микро-уровне: пример дагестанского селения

Кироваул.// Ислам и право в России: Материалы научно-практического семинара «Мусульманское право в мире и России (Северный Кавказ, Поволжье)»/ Под ред. Бабич И.Л., Соловьевой Л.Т. – М.: Российский университет Дружбы народов, 2004. – Вып. 2.– С. 165-178.

10. Мисроков З.Х. Исторические судьбы мусульманского права на Северном Кавказе в процессах динамики российских правовых систем (XIX – XXI вв.)// Ислам и право в России: Материалы научно-практического семинара «Мусульманское право в мире и России (Северный Кавказ, Поволжье)»/ Под ред. Бабич И.Л., Соловьевой Л.Т. – М.: Российский университет Дружбы народов, 2004. – Вып. 2.– С. 53-62.

11. Нечитайло Д.А. Международный ислаимзм на Северном Кавказе. – М.: Институт Ближнего Востока, 2006. – 294 с.

12. Ханаху Р.А. Традиционная культура Северного Кавказа: вызовы времени. – Ростов-на-Дону: АРИГИ, 2001.– 192 с.

13. Чирг А.Ю. Развитие общественно-политического строя адыгов Северо-Западного Кавказа. – Майкоп: ООО «Качество», 2002. – 203 с.

14. Ярлыкапов А.А. Мазхабы (Религиозно-правовые толки) и этническая идентификация мусульман: пример Ногайской степи.// Ислам и право в России: Материалы научно-практического семинара «Мусульманское право в мире и России (Северный Кавказ, Поволжье)»/ Под ред. Бабич И.Л., Соловьевой Л.Т. – М.: Российский университет Дружбы народов, 2004. – Вып. 2. – С. 120-127.

ვლადიმერ კუმირენკო

პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
“კიევ-მოჰილას” ეროვნული აკადემიის მსოფლიო პოლიტიკის
ინტერდისციპლინური კვლევების ცენტრის დირექტორი.

**ჩრდილოეთ კავკასიის დასავლეთ რეგიონის რესპუბლიკებში ეთნო-რელიგიური
ფაქტორის სპეციფიკური ხასიათი თანამედროვე პოლიტიკური რეალობის
ფორმირებაში**

რეზიუმე

სტატიაში განხილულია ეთნო-რელიგიური დამოკიდებულების მნიშვნელობა ჩრდილო-ეთ კავკასიის დასავლეთ რეგიონში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებში, სადაც სოციალურ-პოლიტიკური რეალობის ტრადიციული ეთნო-კულტურული კომპონენტი ყოველთვის ფუნდამენტურ ადგილს იკავებდა. ავტორი მოცემულ სტატიაში განიხილავს ჩრდილოეთ კავკასიის რესპუბლიკებში არსებულ სოციალურ და პოლიტიკურ პროცესებს, მაგალითად: ადიღეის რესპუბლიკა, ყარაჩაი-ჩერქეზეთი და ყაბარდო-ბალყარეთი. კვლევა ტარდება ინტეგრირებული მიდგომის გამოყენებით ჩრდილოეთ კავკასიაში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესში რელიგიური და ეთიკური ფასეულობების ადგილისა და როლის შესასწავლად, ურთიერთობებში პრობლემის ეთნიკურ-რელიგიური და სოციალურ-პოლიტიკური კონტექსტის გათვალისწინებით.

Vladimir Kushnirenko
Doctor of political sciences,
Director of the world politics interdisciplinary research centre
of the national academy of "Kiev-Mohila"

**Specific nature of ethno-religious factor in the formation of modern political reality in
the republics of the western region of the North Caucasus**

Summary

The article deals with the value of ethno-religious attitudes in the political process in the western region of the North Caucasus, where the traditional ethno-cultural component of the socio-political reality has been always a fundamental place. The author examines social and political process in the North Caucasus republics, such as: the Republic of Adygea, Karachay-Cherkessia and Kabardino-Balkaria Republic of the Russian Federation in this article. The research is done with the help of integrated approach to the study of the place and the role of religious and ethical values in the political process in the North Caucasus, considering the ethnic religious and socio-political context of the problem in the relationship.

Key words: Circassians, Karachay, Balkar, traditional Islam, the Hanafi madhhab, "adyge", "Ady-ghe habze", North Caucasian Imamate, Republic of the North Caucasus, Shari'a.

რუსეთის გეოპოლიტიკის რამდენიმე ასპექტი XX-XXI საუკუნეების მიჯნაზე

სამეცნიერო პოლიტიკურ წრეებში დღეს ბევრს მსჯელობენ იმის შესახებ, თუ როგორ შევა ისტორიაში რუსეთის ფედერაციის პრეზიდენტის, ვლადიმერ პუტინის მმართველობის პერიოდი. ერთი რამ აშკარაა, უმძიმეს მდგომარეობაში ჩავარდნილმა რუსეთის ფედერაციამ ამ პერიოდიდან მოყოლებული თავი დააღწია კრიზისს და კვლავ მსოფლიოს ზესახელმწიფოდ იქცა.

საქართველოსთვის ამას არავითარი სიკეთე არ მოუტანია და არც მოაქვს, მაგრამ ჩვენი აზრით ეს მხოლოდ რუსეთის იმპერიალისტური პოლიტიკის შედეგი კი არ არის, არამედ ქართული პოლიტიკური კლასის უდიდესი შეცდომების შედეგაცაა. კონკრეტულად ჩვენ ვერ გავითვალისწინეთ ის რეალობა, თუ როგორ ვითარდებოდა რუსეთში მოვლენები XX-XXI საუკუნეების მიჯნაზე.

ბორის ელცინის მმართველობის პერიოდში ხასავიურტის სამშვიდობო შეთანხმების შედეგად ჩეჩნეთის შეიარაღებულმა ძალებმა კვლავ აღადგინეს საკუთარი ძალოვანი სტრუქტურები და გააძლიერეს საკუთარი ხელისუფლება. თანდათანობით მათ შორის სამი ძირითადი მიმართულება გამოიკვეთა:

1. ეროვნულ დემოკრატიული მიმართულების, რომელსაც პროდასავლური ორიენტაცია ეკავა (ა.მასხალოვი, ა. ზაკაევი);
2. ისლამის ეროვნულ-ტრადიციონალისტური ორიენტაციის (ა.კადიროვი, ხ. ნუსაევი);
3. რადიკალური ვაჰაბიტების, რომლებიც თავიანთ თავს მოიაზრებდნენ, როგორც ისლამური ფუნდამენტალიზმის წარმომადგენლებსაც, რომელსაც მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში ჰქონდა ფესვები გადგმული (შ.ბასაევი, მ. უდუგოვი, „შავი ხატაბი“).

სამივე მიმართულება ორიენტირებული იყო, ცხადია, რუსეთის წინააღმდეგ და ებრძოდა მას, მაგრამ მათ შორის, როგორც აღვნიშნეთ იყო განსხვავება. [1:318]

დღეს რუსეთის როგორც სამეცნიერო, ისე პოლიტიკურ წრეებში უმთავრესად ფიგურირებს აზრი, რომლის თანახმადაც ვაჰაბიზმი, რომელიც XX საუკუნის 80-90-იან წლებში გავრცელდა ჩრდილოეთ კავკასიაში, თავიდან ბოლომდე ემსახურებოდა საზღვაო სახელმწიფოების ინტერესებს, რომლის მიზნებშიც შედიოდა სახმელეთო ცივილიზაციის შესუსტება და რუსეთის დანაწევრება. ამიტომ ზემოხსენებული სამივე ჩეჩნური მიმართულება ემსახურებოდა ატლანტიზმის ინტერესებს.

რუსეთის გეოპოლიტიკურ აზრში თითქმის არ არსებობს „დამოუკიდებლობის“ ცნება, ის რომ ჩეჩენი ხალხი იბრძოდა დამოუკიდებლობისათვის, ის რომ XIX საუკუნეში რუსეთმა დაიპყრო ჩრდილოეთ კავკასია და ა.შ. ყველაფერი გადის დიდი სახელმწიფოების გეოპოლიტიკურ დაპირისპირებაზე და იმაზე, რომ ატლანტიზმი დღეს რუსეთის მთავარი მონინააღმდეგეა. [2:145] აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ ჩეჩნეთის შეიარაღებულ ძალებში მართლაც იყვნენ ვაჰაბიტები და ის ძალებიც, რომლებიც აფხაზეთში იბრძოდნენ საქართველოს წინააღმდეგ. ამის ნათელი მაგალითია შამილ ბასაევის დაჯგუფება, ისინი მხარს უჭერდნენ აფხაზ სეპარატისტებს და ამით ფაქტიურად რუსეთს. შემდეგ კი ჩეჩნეთში რუსეთის არმიის წინააღმდეგ იბრძოდნენ. მეცნიერთა ნაწილი ამას სხვადასხვანაირად ხსნის. ზოგიერთი ფიქრობს, რომ ბასაევი რუსეთის სპეცსამსახურების აგენტი იყო, ზოგიერთის აზრით თავიდან ერთად იყვნენ, მაგრამ შემდეგ მოხდა მათ შორის განხეთქილება, ზოგიერთის აზრით, ის უბრალოდ ვაჰაბიტური ისლამის მიმდევარი იყო და ყველგან ისლამის ინტერესებს იცავდა და ა.შ. ფაქტი კი ერთია, ამ დაჯგუფებამ აფხაზეთში რუსეთის მხარდამხარ იომა, შემდეგ რუსეთს ებრძოდა და მასთან დაპირისპირებაში განადგურდა.[3:56]

რუსეთთან ომის დროს ვაჰაბიტური დაჯგუფების მთავარ მიზანს წარმოადგენდა „მუს-ლიმანური კავკასიის“ გათავისუფლება რუსეთის იმპერიის უღლისაგან. დუგინის აზრით, ეს თავიდან ბოლომდე „ატლანტიკური ლოზუნგია“. წარსულთან მიმართებაში, თუნდაც ეს უახლესი წარსული იყოს, მნიშვნელოვანი მხოლოდ მომხდარი ფაქტებია და ალტერნატიული ისტორიას აზრი არა აქვს, მაგრამ ჩვენ იქითკენ ვიხრებით, რომ ბასაევის დაჯგუფება რუსეთის ინტერესებს ემსახურებოდა, რადგან რუსეთის უმთავრეს მიზანს წარმოადგენდა ჩეჩნეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ტერორიზმად მოენათლა და ამას მსოფლიოს თვალში გარკვეულწილად მიაღწია კიდევ სწორედ ამ დაჯგუფებების მოქმედების შედეგად. ჩეჩნეთის დემოკრატიულ ძალებს კი (დუდაევი, მასხადოვი, ზაკაევი და ა.შ.) უბრალოდ ძალა არ შესწევდათ ამ ძალებს აღდგომოდნენ წინ, რადგან ეს უკვე შიდა დაპირისპირებას გამოიწვევდა. [4:43]

1999 წლის 7 აგვისტოს, „ისლამის სამშვიდობო ბრიგადა“ ბასაევისა და ხატაბის მეთაურობით დაახლოებით 400-500 მებრძოლით დაუბრკოლებლად შევიდა დაღესტანში ბოტლიხის რაიონში და დაიკავა მთელი რიგი სოფლები: (ანსელტი, რახატა, ტანდო, შოდროდა, გოდობერი). ოპერაციას მათ დაარქვეს „იმამ ყაზი მალომა“. აგვისტოს ბოლოსთვის რუსეთის ფედერალურმა ძალებმა დიდი გაჭირვებით შეძლეს მოწინააღმდეგის უკუგდება. მასში ადგილობრივი მილიციაც მონაწილეობდა.

ამის შემდეგ 4-16 სექტემბერს იმავე 1999 წელს საცხოვრებელი სახლები აფეთქდა მოსკოვში, ბუიუნაკსკა და ვოლგადონსკში. ეს საშინელი ტერაქტების იყო, რასაც მნიშვნელოვანი მსხვერპლი მოყვა. ოფიციალური ვერსიით ტერაქტები განახორციელა უკანონო შეიარაღებულმა ფორმირებამ, ისლამურმა ინსტიტუტმა „კავკასიამ“ შამილ ბასაევის, ემირ ალ ხატაბისა და აბუ უმარის ხელმძღვანელობით. [5:259]

1999 წლის 5 სექტემბერს ჩეჩენ მებრძოლთა რაზმი ბასაევისა და ხატაბის მეთაურობით კვლავ შეიჭრა დაღესტანში. დაღესტანს რუსეთის წინააღმდეგ კავკასიელთა ბრძოლაში საკრარული მნიშვნელობა ჰქონდა, ისტორია ამას ადასტურებს, მაგრამ შედეგების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ ბასაევისა და ხატაბის შეიარაღებული ფორმირებები თავიდან ბოლომდე რუსეთის სპეცსამსახურების მერ კონტროლდებოდა და მას არაფერი ჰქონდა საერთო ლეგენდარული შამილის მებრძოლებთან, რომელთაც სწორედ დაღესტანში განირეს თავი სამშობლოს თავისუფლებისათვის. ბასაევმა და ხატაბმა ოპერაციას ამჯერად „იმამ ჰამზათ ბეგი“ უწოდეს. აი რას წერს ამის თაობაზე დუგინი: „ეს იყო გარდამტეხი მომენტი რუსეთის უახლეს ისტორიაში. სეპარატისტულმა ჩეჩნეთმა მიიღო რა ამოსუნთქვის საშუალება ხასავიურტის შეთანხმების შემდეგ, იქცა კავკასიაში და კერძოდ დაღესტანში აქტიური სეპარატიზმის გავრცელების წყაროდ ვაჰაბიტური დროშის ქვეშ“. [1:483] ამას რა თქმა უნდა ვერ იტყოდა ვერც დუდაევის, ვერც მასხადოვის და ვერც იანდარბიევის შემთხვევაში, მაგრამ ბასაევსა და ხატაბზე რუსულ გეოპოლიტიკას მნიშვნელოვანი იდეოლოგიური საფუძველი ექნებოდა და ამ იდეოლოგიამ წარმატებით იმუშავა კიდევ. ასეთი ძალების წინააღმდეგ ყველანაირი საშუალების გამოყენებისათვისაც კი ვერავინ დაგძრახავს, თუ ატომურ იარაღს არ ჩავთვლით.

რუსეთის პოლიტიკური ხელმძღვანელობის ორჭოფულმა და გაურკვეველმა პოზიციამ ბორის ელცინის მეთაურობით, რომლის ჯანმრთელობის მდგომარეობა მძიმე იყო, ისედაც რთული ვითარება კიდევ უფრო დაძაბა. ყველასათვის ნათელი გახდა, რომ ტერორისტებმა ჩეჩნეთის გარეთ დაიწყეს მოქმედება: შევიდნენ დაღესტანში, ტერაქტები მოაწყვეს რუსეთის დედაქალაქსა და სხვა ქალაქებში. ეს იყო უკვე წითელი ხაზი, რომლის გადაკვეთის იქით რუსეთის ნგრევა დაიწყებოდა. რუსულ „გეოპოლიტიკურ მთელს“ საფრთხე შეექმნა. ვაჰაბიტებს რომ წარმატებისათვის მიეღწიათ, ჩრდილო კავკასიას, მოჰყვებოდა რუსეთის სხვა ისლამური რეგიონები ერთი მეორის მიყოლებით.

ამ რთულ ვითარებაში ელცინი მიხვდა, რომ ის ურთულეს მდგომარეობაში იმყოფებოდა, კორუმპირებული ოლიგარქებით გარემოცული, რომელთაც გარეგნულად მაინც პროდასავლური ორიენტაცია ეკავათ და ლიბერალი რეფორმატორების სახელს ატარებდნენ. ელცინი

იმასაც მიხვდა, რომ პრემიერ მინისტრი სერგეი სტეპაშინი, რომელიც მან ამ პოსტზე 1999 წლის მაისში დანიშნა, ამ პრობლემას თავს ვერ გაართმევდა და არჩევანი სანკტ-პეტერბურგის მერის, ანატოლი სობჩაკის ყოფილ მოადგილეზე, რუსეთის ფედერაციის ფედერალური უშიშროების სამსახურის ხელმძღვანელზე, ვლადიმერ პუტინზე შეაჩერა. რუსული და მსოფლიო საზოგადოებისათვის პუტინი სრულიად უცნობი პიროვნება იყო. ელცინმა იგი მოულოდნელად დანიშნა პრემიერ-მინისტრის მოვალეობის შემსრულებლად 1999 წლის აგვისტოში და თან საკუთარ მემკვიდრედ გამოაცხადა რუსეთის პრეზიდენტის პოსტზე. ამ არჩევანმა კარდინალურად შეცვალა რუსეთის გეოპოლიტიკური ბედი და იგი იქცა ზოგადად რუსული პოლიტიკური და მნიშვნელოვანწილად ეკონომიკური კურსის ცვლილების ეტაპადაც. პუტინი ხელისუფლების სათავეში მოვიდა იმ დროს, როცა იქმნებოდა შთაბეჭდილება, რომ რუსეთის უფსკრულში გადაჩეხვას უკვე ველარაფერი ველარ შეაჩერებდა. [6:182]

პუტინმა თავის პოსტზე უპირველესი ყურადღება გაამახვილა ჩეჩნეთზე და დალესანში გაჩაღებულ ომზე. ამას მოჰყვა ჩეჩნეთის მეორე ომი.

რუსეთის ახალმა პრემიერმინისტრმა სიტუაციის კარდინალურ შეცვლაზე გააკეთა არჩევანი და დაიწყო ბრძოლა რუსეთის ტერიტორიული მთლიანობის აღსადგენად, თანაც ისე, რომ არავითარი ორჭოფობა მას არ დაუნყია.

სექტემბრის შუა რიცხვებში პუტინმა მიიღო გადაწყვეტილება ჩეჩნეთში სამხედრო ოპერაციის წარმოების შესახებ. 18 სექტემბერს რუსეთის არმიამ მოახდინა ჩეჩნეთის საზღვრების ბლოკირება. 23 სექტემბერს პუტინის მითითებით ბორის ელცინმა ხელი მოაწერა ბრძანებას „რუსეთის ფედერაციის ჩრდილოკავკასიურ რეგიონებში ეფექტური კონტრტერორისტული ოპერაციის ეფექტური ზომების გაძლიერების შესახებ“. 23 სექტემბერს რუსეთის არმიამ დაიწყო გროზნოს და მისი შემოგარენის მასობრივი დაბომბვა, ხოლო 30 სექტემბერს იგი ჩეჩნეთის ტერიტორიაზე შევიდა.

კრემლი ოპერაციის დროს ეყრდნობოდა ორ ძირითად პრინციპს: პირველი ეს იყო სრული განადგურება წინააღმდეგობის ყველა კერისა ჩეჩნეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე და მისი დაბრუნება რუსეთის ფედერალური მმართველობის ზონაში. მეორე, კონფლიქტის ე.წ. „ჩეჩენიზაცია“, რაც გულისხმობდა, თავის მხარეზე გადაბირებას იმ ძალებისა, რომლებიც მოსკოვის აზრით, ყველაზე ნაკლებად იყვნენ დაკავშირებული ე.წ. ატლანტიკურ ძალებთან. ჩეჩნეთში ასეთ ძალად რუსეთი მოიაზრებდა ახმად კადიროვს, რომელიც ლოიალურად იყო განწყობილი რუსეთისადმი, თუმცა მანამდე რუსეთს ებრძოდა.

ამგვარ სტრატეგიას ჩეჩნეთის წინააღმდეგობის ძალებმა უპასუხეს გარე ძალების, მათ შორის დაქირავებული მებრძოლებისადმი თხოვნით, რათა არ დაეშვათ ჩეჩენი ხალხის გენოციდი. ამან როგორც ზოგიერთი რუსი პოლიტიკური ექსპერტი ფიქრობს, განხეთქილება შეიტანა ჩეჩნეთის მოსახლეობის უმრავლესობაში, რომელთათვის უცხო იყო როგორც „ვაჰაბიტური იდეოლოგია, ისე ლიბერალურ-დემოკრატიული ფასეულობები“.

როგორც რუსი გეოპოლიტიკოსი ა. დუგინი ფიქრობს, „ჩეჩნების მეორე კამპანია ატარებდა წმინდა ევრაზიულ სახმელეთო გეოპოლიტიკურ ხასიათს და თანმიმდევრულად ეწინააღმდეგებოდა იმ ძალებს, რომლებიც ცდილობდნენ შეესუსტებინათ ცენტრიდანული ტენდენციები და დაენანევრებინათ რუსეთი“. [1:249] აქ მართლაც გამოიკვეთა პუტინის ვექტორი. ესაა კარდინალური განსხვავება ელცინისა და პუტინის კურსს შორის. ამან რუსეთის ლიდერის პოპულარობა ერთი-ორად გაზარდა.

ვლადიმერ პუტინმა კატეგორიული უარი განაცხადა ჩეჩნეთის ლიდერთან შეხვედრაზე და მიუთითა, რომ „არავითარი შეხვედრა იმისათვის, რომ „ბოვეიკებს“ შესაძლებლობა მიეცეს მოიშუშონ ქრილობები“. [7:357]

რუსეთის ლიდერი არ ისმენს ჩეჩნეთის საკითხთან დაკავშირებით არცერთ პროდასავლურ პოზიციას. ამგვარ პოზიციას მოჰყვა თავისი შედეგი. რუსეთის შეარაღებული ძალები ჩეჩნეთში შევიდნენ, როგორც ჩრდილოეთის, ისე ინგუშეთის მხრიდან და ერთი-მეორის მიყოლებით დაიკავეს დასახლებული პუნქტები. 11 ნოემბერს უმნიშვნელოვანესი სტრატეგიული ცენტრი გუდერმესი სავლელ მეთაურებმა ძმებმა იამადაევებმა და ჩეჩნეთის მუფტიმა ახმად კადიროვმა რუსეთის ფედერაციის ძალებს უბრძოლველად ჩააბარეს.

26 დეკემბერს დაიწყო ბრძოლა გროზნოსათვის. 2000 წლის თებერვალში რუსეთის არმიამ ჩეჩნეთის დედაქალაქი აიღო. იგი შეიძლება ითქვას, რომ მინასთან იყო გასწორებული. ამის შემდეგ კრემლმა დაიწყო ჩეჩნეთის სხვა ტერიტორიის დაკავება, შემდეგ კი მთიან რაიონებს შეუტია. 2000 წლის 29 თებერვალს ფედერალური ძალების გაერთიანებული დაჯგუფების უფროსის მოადგილემ, გენერალ-პოლკოვნიკმა გენადი ტროშევემა გამოაცხადა ჩეჩნეთში სრულმასშტაბიანი სამხედრო ოპერაციის დასრულების შესახებ, თუმცა ეს უფრო სიმბოლურ ხასიათს ატარებდა, რადგან ბრძოლები ჩეჩნეთში კიდევ დიდხანს გრძელდებოდა.

2000 წლის 20 მარტს საპრეზიდენტო არჩევნების წინ ვლადიმერ პუტინი ჩეჩნეთს ეწვია, ხოლო 20 აპრილს გენშტაბის მეთაურის მოადგილემ გენერალ-პოლკოვნიკმა ვალერი მანლოვმა განაცხადა კონტრტერორისტული ოპერაციის სამხედრო ნაწილის დასრულებისა და მისი სპეცოპერაციულში გადასვლის შესახებ.

9 მაისს გროზნოში „დინამოს“ სტადიონზე მეორე მსოფლიო ომში გამარჯვების აღსანიშნავ აღლუმზე აფეთქების ხმა გაისმა, სადაც დაიღუპა ჩეჩნეთის პრორუსი პრეზიდენტი ახმად კადროვი. ამის შემდეგ ჩეჩნეთის ცალკეული პარტიზანული ჯგუფები აწყობდნენ თავდასხმებს რუსეთის ფედერალურ ნაწილებზე, მაგრამ მათ რაიმე სერიოზული შედეგი არ მოსდევდა. ამგვარი შეტაკებები ჩეჩნეთის საზღვრებს გარეთაც ხდებოდა.

2005 წლის 8 მარტს ფედერალური უშიშროების სამსახურის სპეცოპერაციის დროს დაიღუპა ჩეჩნეთის (იჩქერია) კანონიერი პრეზიდენტი ასლან მასხადოვი, ხოლო 2006 წლის 10 ივლისს ინგუშეთში, მოკლეს ტერორისტების ერთ-ერთი ლიდერი შამილ ბასაევი.

2007 წელს ჩეჩნეთის ლიდერი გახდა 30 წლის რამზან კადროვი, ახმად კადროვის შვილი, რომელმაც მამის გზა განაგრძო, იგი დღესაც ჩეჩნეთის პრეზიდენტია. მიგვაჩნია, რომ შექმნილ სიტუაციაში მამა-შვილის პოლიტიკა წარმოადგენდა კომპრომისს რუსეთის ფედერაციასთან და მოსაზრებას, რომ ისინი ჩეჩენი ხალხის მოღალატეები არიან, ვერ გავიზიარებთ. კადროვმა შეძლო ჩეჩნეთში რეფორმების გატარება. დღეს გროზნო, რომელიც მინასთან იყო გასწორებული, ერთ-ერთი ულამაზესი და განვითარებული ქალაქია. ჩეჩნეთი კი ტრადიციულ კავკასიურ ფასეულობებზე დაფუძვებული ავტონომიური რესპუბლიკაა. სხვადასხვა მონაცემებით ჩეჩნეთის არმია 50 ათას კაცს მოითვლის, რომელიც საკმაოდ კარგადაა შეიარაღებული, იგი ფედერალურ ცენტრს ემორჩილება, მაგრამ შესაძლო გეოპოლიტიკური რყევების შემთხვევაში, ვფიქრობთ, რომ იგი ჩეჩენი ხალხის სამსახურში იდგება. აქვე ვიტყვით იმასაც, რომ ვლადიმერ პუტინმა ახალი ფურცელი გადაშალა რუსეთის გეოპოლიტიკაში. სწორედ მან შეაჩერა რუსეთის სრული გეოპოლიტიკური კატასტროფა. რუსული გადასახედიდან იგი ძლიერ და ჭკვიან პოლიტიკოსად გამოიყურებოდა. [8:182]

რუსეთის ფედერაციის პრეზიდენტად არჩევის შემდეგ პუტინის სხვა ნაბიჯები ევრაზიული პოლიტიკის გაგრძელება იყო. როგორც პოლიტიკოსი, იგი სულით ევრაზიელი იყო. 2000 და 2004 წლების არჩევნების შემდეგაც მას ეს კურსი არ შეუცვლია. ეს მიმართულება განვითარებულ და განმტკიცებულ იქნა მისი რეფორმებით, რომელიც არსებითად ცვლიდა გორბაჩოვის და ელცინის პერიოდთან დაწყებულ საგარეო პოლიტიკურ-იდეოლოგიურ და გეოპოლიტიკურ კურსს. ვფიქრობთ პუტინის რეფორმებს დიდი გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. თანამედროვე რუსულ და ნაწილობრივ დასავლურ გეოპოლიტიკურ წრეში ძირითადად თანხმდებიან იმაზე, რომ პუტინის დროს მოხდა:

1. 90-იანი წლების კურსის, რომელიც რუსი პოლიტიკური ექსპერტების მიერ განიხილება, როგორც რუსეთის დესუვერენიზაციისა და გარედან ფაქტობრივი მმართველობის შემოღების, კრიტიკა და თანამედროვე რუსეთის სუვერენიტეტის, როგორც უმაღლესი ღირებულების თანამედროვე გამოხატულების დამკვიდრება.

2. რუსეთის შერყეული ტერიტორიული მთლიანობის განმტკიცება და დაცვა მთელი რიგი, მათ შორის, მკაცრი სამხედრო საშუალებებით ჩეჩნეთში და მთელ ჩრდილო კავკასიაში მისი პოზიციების გაძლიერება, 7 ფედერალურ ოლქში გაგება „სუვერენიტეტის“ ლიკვიდაცია საკანონმდებლო აქტებში, სეპარატიზმის აღკვეთის მიზნით, გადასვლა ფედერაციის სუბიექტების მეთაურების დანიშვნის სისტემაზე, არჩევითობის ნაცვლად (ეს ზომა მიღებულ იქნა

ბესლანში ტრაგიკული მოვლენების შემდეგ, როცა ტერორისტების ხელში მძევლები სკოლის ბავშვები აღმოჩნდნენ) აქვე ვიტყვით იმასაც, რომ ანტიტერორისტულ ოპერაციას აქ მრავალი ბავშვის სიცოცხლე ემსხვერპლა.

3. განდევნა შედარებით ოდიოზური ოლიგარქებისა საზღვარგარეთ, რომელთაც მთელი ძალაუფლება ეპყრათ ხელში 90-იან წლებში (ბ. ბერეზოვსკი, ვ. გუსინსკი, ლ. ნეფზლინი და ა.შ.) დევნა ჩადენილი დანაშაულებისათვის მ. ხოდორკოვსკი, პ. ლეხედევი და ა.შ. ნაციონალიზაცია შედარებით მსხვილი ნედლეულის მონოპოლისტების და იძულება დანარჩენი ოლიგარქების, რომელთაც უნდა ეცნოთ ახლადარჩეული კურსის ლეგიტიმურობა სახელმწიფოს მიერ დადგენილი წესებით რუსეთის სუვერენიტეტის განმტკიცებაზე.

4. ღია და დაუფარავი დიალოგის წარმოება აშშ-სა და დასავლეთთან აშშ-ს ჰეგემონიისა და ერთპოლარული მსოფლიოს ორმაგი სტანდარტების მიუღებლობა, მრავალპოლარულობისა და ყველა ძალასთან თანამშრომლობის სასარგებლოდ (ძირითადად კონტინენტურ ევროპასთან), რომლებიც დაინტერესებულნი იქნებოდნენ ამერიკული ჰეგემონიის დაუშვებლობით. ეს ცხადია, რუსული ტრადიციული ფორმულა იყო, რომელიც ითვალისწინებდა ატლანტისტურ ბლოკში განხეთქილების შეტანას.

5. ინფორმაციული პოლიტიკის შეცვლა ძირითად ნაციონალურ მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებზე, რომლებიც ადრე აშუქებდნენ თავიანთი ოლიგარქი მმართველების შეხედულებებს, ხოლო ამიერიდან თავიანთი საქმიანობა სახელმწიფოებრივი ინტერესებისათვის უნდა შეეხამებინათ.

6. რუსეთის ისტორიისადმი ნიჰილისტური დამოკიდებულებიდან შემობრუნება, რაც ითვალისწინებდა დასავლური ლიბერალურ-დემოკრატიული მიდგომების უკრიტიკოდ მიღების დაუშვებლობას და პატივისცემას რუსეთისათვის მნიშვნელოვანი მოვლენებისა და ფიგურების მიმართ. (კერძოდ დაფუძნდა ეროვნული ერთიანობის დღე 4 ნოემბერს, ლიტველი და პოლონელი ოკუპანტებისაგან სახალხო ლაშქრის მიერ მოსკოვის განთავისუფლების პატივსაცემად).

7. ინტეგრაციული პროცესების მხარდაჭერა პოსტსაბჭოთა სივრცეში და დსთ-ს ქვეყნებში რუსეთის მოქმედების გააქტიურება, ასევე ჩამოყალიბება თუ გამოცოცხლება ინტეგრაციული სტრუქტურებისა - ისეთი როგორცაა „ევრაზიის ეკონომიკური თანამშრომლობა“, „ერთიანი ეკონომიკური სივრცე“ და ა.შ.

8. პარტიული ცხოვრების ნორმალიზაცია ოლიგარქიული სტრუქტურებისათვის პოლიტიკური ლობირების აკრძალვის ხარჯზე, რომლითაც ისინი თავიანთი კერძო და კორპორაციულ ინტერესებს იცავდნენ და ამაში იყენებდნენ საპარლამენტო პარტიებს.

9. კონსოლიდირებული სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის შემუშავება ენერგორესურსებით ვაჭრობის სფეროში, რომელმაც რუსეთი მძლავრ ენერგეტიკულ სახელმწიფოდ აქცია, რომელსაც საშუალება აქვს გავლენა მოახდინოს ეკონომიკურ პროცესებზე ევროპისა და აზიის მეზობელ რეგიონებზე. გაზისა და ნავთობის მილსადანებზე დაფუძნებული სქემები, რომელიც დასავლეთისა და აღმოსავლეთისაკენ მიემართება ნათელ გამოხატულებად იქცა ახალი რუსეთის ენერგეტიკულ პოლიტიკაში. ამგვარი გეოპოლიტიკა კლასიკური გეოპოლიტიკის ძირითად ძალოვან ხაზს იმეორებს ახალ დონეზე.

ყოველივე ეს არათუ ქართულმა პოლიტიკურმა აზრმა ვერ გაიაზრა სათანადო დონეზე, არამედ მისგან ჩვენი აზრით გაკვეთილი ვერ გამოიტანა ვერც დასავლურმა პოლიტიკურმა ელიტამ, რასაც შემდეგ მოჰყვა მიუნხენში 2007 წლის 10 თებერვალს ვლადიმერ პუტინის გამოსვლა, სადაც რუსეთის ფედერაციის პრეზიდენტმა მკაცრად გააკრიტიკა ერთპოლარული მსოფლიოს არსებობა და განაცხადა ახალი გლობალური პოლიტიკური ამბიციების შესახებ. ერთ წელიწადში კი მან მოქმედება დაიწყო, რისი შედეგიც იყო 2008 წლის აგვისტოს ომი საქართველოში, რომლის შედეგებიც უმძიმესია ჩვენი ქვეყნისათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Дугин А.Г., Геополитика России, М., 2014, ст.521.
2. აბესაძეაღ., როგორ უნდა გავიაზროთ „რუსული სამყარო“? 2016.
3. ჩხიკვაძე აღ., საქართველო და ახლო აღმოსავლეთის პროცესები - 2015.
4. ტორიშელიძე ი., პუტინის საგარეო პოლიტიკა, თბ., 2008, გვ. 86.
5. Дугин А.Г. Основы евразийства. М.: Евразийское движение, 2002. 800 ст.
6. Баталов Э.Я. Русская идея и американская мечта. М.: Российская академия наук; Институт Соединенных Штатов Америки и Канады, 2001. 384 ст.
7. Дугин А.Г. Геополитика. М.: Академический Проект, 2011, 432 ст.
8. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство (თქვე ჩჰოიციე: გლობალ დომინაციონ ორ გლობალ გეადერსჰიპ). М.: Международные отношения, 2007. 285 ст.
9. კვეტენაძე ზ., რუსეთის როლი და ადგილი გლობალურ გეოპოლიტიკაში, კრებ. „ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“, N 2(9)2009, თბ., 2009.225-230 გვერდი.
10. Villareal M. Exploiting VKontakte to Better Understand the Caucasus Emirate’s Tactics, Techniques, and Procedures / El Paso: National Security Studies Institute, University of Texas. 2015.
11. Winter C. Media Jihad: The Islamic State’s Doctrine for Information Warfare / London: 2017.
12. Winter C. Inside the Collapse of the Islamic State’s Propaganda Machine /Wired 2017.

Zurab Kvenetadze

Professor of Georgian Technical University

Several aspects of Russia’s geopolitics at the edge of the 20 th-21 st centuries

Summary

There is much debate in the scientific political circles today about how governance period of Russian President Vladimir Putin will be reflected in the history. One thing is clear, that the Russian Federation, which has fallen into a difficult situation, emerged from the crisis and regained the status of a world power again.

This is not beneficial to Georgia, but in our opinion it is not conditioned only by Russian imperialist policy, but it is also the result of the big mistakes made by the Georgian political class. In particular, we failed to take into consideration the events developing in Russia at the edge of the 20th- 21st centuries.

აფხაზეთის საოკუპაციო რეჟიმის ენობრივი პოლიტიკა და საერთაშორისო თანამეგობრობა

1993 წლის სექტემბრიდან აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ტერიტორიაზე განხორციელებული ეთნიკური წმენდის შედეგად დაახლოებით 300 ათასამდე ადგილობრივმა მკვიდრმა ქართველმა და ასევე სხვა ეროვნებების ადამიანებმა დატოვეს თავიანთი ისტორიული საცხოვრისი, რის შემდეგაც საოკუპაციო და სეპარატისტული ძალების ერთობლიობით დაიწყო მხარის სრული გარუსებისა და საბოლოო ანექსიისაკენ მიმართული გეგმების განხორციელება, რომელთა შორის „თვალსაჩინო“ ადგილი უკავია ქართული ენის დევნის მიმართულებით განხორციელებულ სადამსჯელო ღონისძიებებს.

სეპარატისტულმა ძალებმა კარგად იცოდნენ, რომ შესაძლოა ხალხს წაართვა ყველაფერი, თუმცა შესაძლებელია ამ ყველაფრის დაბრუნება - აღდგენა, მაგრამ თუ ხალხს წაართმევენ ენას მას ველარასდროს შექმნის ხელახლა. მოკვდა ენა - მოკვდა ხალხიც, ენის სიკვდილი ერის სიკვდილია. სწორედ ამიტომ, შექმნილ ვითარებაში, საოკუპაციო გეგმების განსახორციელებლად საჭირო იყო ისეთი ენობრივი პოლიტიკის გატარება, რომელიც უზრუნველყოფდა რუსეთის სახელმწიფოსთან მხარის საბოლოო ასიმილაციას. ამ მიზნის მიღწევაში, მნიშვნელოვან შემაფერხებელ ფაქტორს წარმოადგენდა ქართველი მოსახლეობა, რომლებიც 1993 წლის სექტემბრის შემდეგ ნელ-ნელა დაუბრუნდნენ თავიანთ საცხოვრებლებს, ძირითადად ეს შეეხება გალის რაიონში მცხოვრებ ქართველებს. უნდა აღვნიშნო, რომ ომამდე გალის რაიონის თითქმის 100% იყო ქართველი მოსახლეობა. რა პოლიტიკა უნდა დაეპირისპირებინა საოკუპაციო რეჟიმს ქართველი მოსახლეობისადმი, თუ არა ენის დაკარგვისა და ეროვნული გადაგვარების უზრუნველსაყოფი პოლიტიკა.

აღსანიშნავია, რომ საომარი მოქმედებების დაწყებამდე გალის რაიონში, რომლის მოსახლეობაც როგორც აღვნიშნეთ, ეთნიკურად ქართველი იყო, 58 სკოლა ფუნქციონირებდა, საიდანაც მხოლოდ ორში მიმდინარეობდა რუსულენოვანი სწავლება, დანარჩენი სკოლები კი სასწავლო პროცესს წარმართავდნენ ქართულ ენაზე. 1992-93 წლების შეიარაღებული დაპირისპირებისას სკოლების ნაწილის დაწვის შედეგად, მხოლოდ 31 სკოლაში აღსდგა სასწავლო პროცესი,⁴⁶ თუმცა ამ სკოლების უმრავლესობაში ქართული ენა და ლიტერატურა ამჟამად აღარ ისწავლება.⁴⁷ საოკუპაციო რეჟიმის განწყობას ენობრივი პოლიტიკის მიმართ, თვალნათლივ წარმოგვიდგენს მიმდინარე წლის ნოემბერში გალის დე-ფაქტო იმდროინდელი ადმინისტრაციის ხელმძღვანელის, თემურ ნადარაიას მიერ გაკეთებული განცხადება, სადაც ის საუბრობს, რომ აფხაზეთის კონსტიტუციით არ არის სავალდებულო ქართულ ენაზე ზრუნვა, აქედან გამომდინარე, შესაძლებელია ქართული ენის ნაცვლად მეგრული ენის სწავლების შემოღება, ხოლო, ის ვინც განათლების მისაღებად აირჩევს ქართულ უმაღლეს სასწავლებლებს, მათ ექვსი თვის შემდეგ გაუუქმდებათ ბინადრობის მონმოზა და აფხაზეთში შესვლა მათთვის შესაძლებელი გახდება, არა როგორც მკვიდრი მოსახლეობის, არამედ უცხო ქვეყნის მოქალაქეების სტატუსით. აღსანიშნავია, რომ თემურ ნადარაიას ახლო წინაპრები იყვნენ სამეგრელოს რეგიონიდან და თვითონ ნადარაია კი არის პირველი

46 საქართველოს სახალხო დამცველის სპეციალური ანგარიში განათლების უფლება გალის რაიონში: 2015-2016 სასწავლო წლის სიახლეები და თანმდევნი პრობლემები, თბ., 2015, ოქტომბერი.

47 გალის რაიონის საგანმანათლებლო რესურსცენტრის მონაცემები

თაობის აფხაზი, რომელიც განსაკუთრებულად ცდილობს სეპარატისტებს და საოკუპაციო რეჟიმის წარმომადგენლებს მოაწონოს თავი, დაუმტკიცოს რა თავისი ერთგულება მხოლოდ და მხოლოდ ქართველი მოსახლეობის დევნა - შევიწროებით, მათი ადამიანური უფლებების, ღირსების შელახვით.

ასევე, ნადარაიას აზრის საპირისპიროდ მიუთითებს დე-ფაქტო აფხაზეთის ე. წ. კონსტიტუცია, რომელშიც საუბარია, რომ „სახელმწიფო - აფხაზეთში მცხოვრებ ყველა ეთნიკურ ჯგუფს აძლევს მშობლიური ენის თავისუფლად გამოყენების გარანტიას“, შესაბამისად, ცხადია, რომ ზემოაღნიშნული განცხადებით მისი ავტორი უკვე არღვევს ე. წ. კონსტიტუციას. თუმცა მრავლისმთქმელია ის, რომ ოკუპირებული აფხაზეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ყველა სხვა ეთნიკურ ჯგუფებს აქვთ საშუალება მიიღონ განათლება მათ მშობლიურ ენაზე და სკოლის დამამთავრებელ ატესტატებში მშობლიურ ენად მათთვის შესაბამისი ენა მიუთითონ, ხოლო, ეთნიკურად ქართველებს კი, როგორც აღვნიშნეთ, იგივე უფლება შეზღუდული აქვთ, რაც უნდა შეფასდეს, როგორც ქართველების ეთნიკური ნიშნით დისკრიმინაცია.

სამწუხაროდ ავინყდებით, რომ უფლებები ყველა ადამიანს გააჩნია თანაბრად უნივერსალურად და სამუდამოდ. ადამიანის უფლებები არის განუყოფელი და მათი დაკარგვა გამორიცხულია ადამიანის არსებობის შეწყვეტამდე. თუმცა მიუხედავად ყოველივე თქმულისა უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე მსოფლიოშიც არის შემთხვევები, როდესაც პრაქტიკულად შეუძლებელია განხორციელდეს ადამიანის უფლებების დაცვა.

ადამიანის უფლებათა და ძირითად თავისუფლებათა დაცვის კონვენცია, აღიარებს განათლების უფლებას და განმარტავს, რომ „ნებისმიერი ფუნქციის განხორციელებისას, რომელსაც სახელმწიფო კისრულობს განათლებასა და სწავლებასთან დაკავშირებით, ის პატივს სცემს მშობელთა უფლებას, უზრუნველყონ თავიანთი რელიგიური და ფილოსოფიური მრწამსის შესაბამისი განათლება და სწავლება“.⁴⁸

მშობლიურ ენაზე განათლების მიღება განმტკიცებულია ასევე ბავშვთა უფლებების კონვენციით, რომელშიც მითითებულია, რომ ბავშვის განათლება მიმართული უნდა იყოს: ბავშვისათვის თავისი მშობლებისადმი, საკუთარი კულტურული თვითმყოფადობის, ენის და ფასეულობების პატივისცემის ჩანერგვისაკენ; ბავშვის აღზრდისაკენ იმ ქვეყნის ეროვნული ფასეულობებისადმი პატივისცემის სულისკვეთებით, რომელშიც ის ცხოვრობს; ასევე იმ ქვეყნისა, საიდანაც იგი არის წარმოშობით; ბავშვის პატივისცემის გაღვივებისაკენ მისი საკუთარი ცივილიზაციისაგან განსხვავებული ცივილიზაციისადმი. აგრეთვე, ამავე კონვენციაში გვხვდება ჩანაწერი დისკრიმინაციის აკრძალვის შესახებ, სადაც მითითებულია, რომ სახელმწიფოები ვალდებული არიან, პატივი სცენ და უზრუნველყონ მათი იურისდიქციის ფარგლებში მყოფი ყველა ბავშვის კონვენციით გათვალისწინებული უფლება, რაიმე დისკრიმინაციის გარეშე - რასის, კანის ფერის, სქესის, ენის, რელიგიის, პოლიტიკური და სხვა შეხედულებების, ეროვნული, ეთნიკური ან სოციალური წარმომავლობის, ქონებრივი მდგომარეობის, ბავშვის ჯანმრთელობის მდგომარეობისა და დაბადების, მისი მშობლების ან კანონიერი მეურვეების, ანდა რაიმე სხვა გარემოებების მიუხედავად.⁴⁹ ოკუპაციის პირობებში ადამიანის დაცვის საერთაშორისო მექანიზმების მოქმედება შეჩერებულია, გამომდინარე აქედან, ამ კუთხით ვითარება უმართავია.

აღსანიშნავია ისიც, რომ საქართველოს ოკუპირებულ ტერიტორიებზე ადამიანის უფლებების დარღვევის საკითხი მუდმივად დგას საერთაშორისო ორგანიზაციების - გაეროს, ნატოს, ევროკავშირის, ევროპის საბჭოს, ეუთოს დღის წესრიგში. ასე მაგალითად, 2018 წლის 23 მარტს გაეროს ადამიანის უფლებათა საბჭოს 37-ე სესიამ კიდევ ერთხელ განიხილა და რეზოლუციაში „თანამშრომლობა საქართველოსთან“ დაგმო საქართველოს ოკუპირებულ რეგიონებში ადამიანის უფლებების კუთხით არსებული უმძიმესი ვითარება. იგივე გააკეთა, თანაც უკვე მერამდენედ, ეუთოს მუდმივმა საბჭომაც. ევროპის საბჭოს მინისტრთა მოადგილეების კომიტეტი რეგულარულად, ყოველ ნახევარ წელიწადში ერთხელ იხილავს ევრო-

48 ადამიანის უფლებათა და ძირითად თავისუფლებათა დაცვის კონვენციის დამატებითი ოქმი №1 მუხლი 2

49 ბავშვთა უფლებების კონვენცია, მუხ.2, 29.

საბჭოს გენერალური მდივნის კონსოლიდირებულ ანგარიშს „კონფლიქტი საქართველოში“, გენერალური მდივნის ანგარიშებში მთავარი ყურადღება ოკუპირებულ ტერიტორიებზე ადამიანის უფლებების დარღვევებზეა გამახვილებული. ევროსაბჭოს გენერალური მდივნის მოხსენების განხილვისას მკაცრი განცხადება გააკეთა ევროპის საბჭოში ევროკავშირის დელეგაციამ. განცხადებაში აღნიშნულია, რომ ევროკავშირი „განსაკუთრებით შეშფოთებულია“ საქართველოს ოკუპირებულ რეგიონებში თავისუფალი გადაადგილებისთვის დაბრკოლებების შექმნის, თვითნებური დაკავებების, ეთნიკური დისკრიმინაციის, აფხაზეთში ეთნიკური ქართველებისთვის დოკუმენტების გაცემაში შეფერხებების, მშობლიურ ენაზე განათლების მიღების შეზღუდვის და დევნილთა საკუთრების უფლებების შელახვის გამო. ასევე, შეგახსენებთ, რომ აშშ-ს სახელმწიფო დეპარტამენტის ანგარიშებში მუდმივად არის საუბარი აფხაზეთისა და ცხინვალის რეგიონის ოკუპირებულ ტერიტორიებზე ადამიანის უფლებების დარღვევის შესახებ.

მიგვაჩნია, რომ ყოველივე ზემოთქმული არის ქართული ენის და ქართველების წინააღმდეგ მიზანმიმართული ბრძოლის კიდევ ერთი გამოხატულება რუსეთის მხრიდან აფხაზეთის გამოყენებით. გალის რაიონის მკვიდრთა განათლების უფლების დაცვასა და რეალიზებაზე ყველა პასუხისმგებელ პირსა თუ მხარეს, მათ შორის რუსეთის ფედერაციასა და აფხაზეთის დე-ფაქტო ხელისუფლებას ეკისრებათ პასუხისმგებლობა გალის რაიონის მკვიდრთა განათლების უფლების დაცვაზე.

ჩვენ შევისწავლეთ რა გალის რაიონში განათლების მიღებასთან დაკავშირებული პრობლემები, მიგვაჩნია, რომ აუცილებელია აღმოიფხვრას ის ბარიერები, რომლებიც სკოლის მოსწავლეებს გამყოფ ხაზზე გადაადგილების დროს ექმნებათ, აუცილებლად უნდა იყოს გარანტირებული გალის რაიონში მშობლიურ ენაზე განათლების მიღების უფლება, უნდა შეწყდეს დისკრიმინაციული და ასიმილაციური პოლიტიკა და გალის რაიონის მკვიდრთა ინტეგრაციის მიზნით, უნდა აღდგეს სკოლებში ქართულ ენაზე სწავლება. ამასთან, უნდა გაძლიერდეს აფხაზური ენისა და კულტურის სწავლება. რისთვისაც ვთვლით, რომ აუცილებელია საერთაშორისო თანამეგობრობის სათანადოდ ინფორმირება და საერთაშორისო სამართლებრივი მექანიზმების გამოყენება გალის რაიონის მკვიდრთა განათლების უფლების დასაცავად.

Nino Kakubava
Head of the Legal Department of
The Georgian National Academy of Sciences LEPL
Doctoral Candidate of Georgian Technical University

Language Policy of the Occupation Regime of Abkhazia and the International Community

Summary

As a result of the ethnic cleansing carried out in the Autonomous Republic of Abkhazia in September 1993, approximately 300,000 local Georgians and people of other nationalities have fled their historic home, after which the implementation of the plans for russification and final annexation of the region have launched by the occupation and separatist forces, among which the “notable” place is taken by the punitive measures implemented to persecute the Georgian language.

Before the 1992-93 War in Abkhazia almost 100% of population of the Gali Region was Georgians. It was the policy aimed at the loss of Georgian language and national degeneration which was applied against the Georgian population. As a result of the 1992-93 War, some schools were burnt down, that’s why the learning process was resumed only in 31 schools, though most of these schools do not currently teach Georgian language and literature.

It should also be noted that the issue of human rights abuses in the occupied territories of Georgia is always on the agenda of international organizations - UN, NATO, EU, Council of Europe, OSCE.

We believe that all of the above is one more expression of the struggle aimed against the Georgian language and Georgians for the Russia’s part by using the Abkhazians. All persons and parties responsible for the protection and enjoyment of the right to education of the population of the Gali Region, including the authorities of the Russian Federation and de-facto government of Abkhazia, shall be responsible for the protection of the right to education of the population of the Gali Region.

კავკასიის როლი და ადგილი რუსეთის ახლო აღმოსავლურ პოლიტიკაში

კავკასიაში ბოლო დროს განვითარებული მოვლენები ცხადყოფს, რომ რეგიონში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მიმდინარეობს, განსაკუთრებით რუსეთის ზოგად როლთან მიმართებაში. 2016 წლიდან რეგიონში რუსეთმა უფრო და უფრო დაინყო რბილი ძალის გამოყენება, რაც მოიცავს საქართველოში ბუნებრივი გაზის ექსპორტზე შეთანხმებას, სომხეთისთვის იარაღის მიყიდვას, ასევე აზერბაიჯანთან ფართო პოლიტიკური და უსაფრთხოების კავშირების დამყარებას. მსგავსი დაჩქარებული დიპლომატიური მოქმედებები ძირითადად განპირობებულია იმ ფაქტით, რომ რეგიონში სხვა მოთამაშეებმა, როგორცაა თურქეთი და დასავლეთი, უფრო აქტიურად დაინყეს რუსეთის გამოწვევა. რუსეთისთვის და მისი საგარეო პოლიტიკისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია კავკასიაში კონტროლის შენარჩუნება. ნინააღმდეგ შემთხვევაში, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ რუსეთის მცდელობას დაიბრუნოს საბჭოთა დროინდელი გავლენა და ძალაუფლება წერტილი დაესმება. უფრო მეტიც, კავკასიაში რუსეთის პოზიცია პირდაპირ გავლენას ახდენს უკრაინასა და სირიასთან მიმართებაში რუსეთის სამომავლო გეგმებზე. [1] შესაბამისად, თუ რუსეთი დაკარგავს პოზიციებს კავკასიაში ეს პირდაპირ გამოიწვევს მისი როლისა და გავლენის შემცირებას სხვა რეგიონებში.

რუსეთი ყოველთვის კარგად აცნობიერებდა იმ ფაქტს, რომ ქვეყნის საგარეო პოლიტიკის, მათ შორის ახლო აღმოსავლური სტრატეგიის, განხორციელება შეუძლებელია კავკასიის რეგიონის კონტროლის გარეშე. შესაბამისად 90-იანების დასაწყისიდან რუსეთმა დაინყო თავისი იმპერიალისტიური პოლიტიკის გატარება რეგიონთან მიმართებაში, რამაც უფრო გააძლიერა კავკასიის მიმართ გარე აქტორების, როგორცაა ამერიკა, თურქეთი და ირანი, ინტერესების ზრდა.

რუსეთისთვის რეგიონში ფეხის მოკიდებისა და შედეგად კონტროლის დამყარების ერთ-ერთ ძირითად გზას ადგილობრივ კონფლიქტებში ჩართვა და მათი რუსეთის ინტერესების სასარგებლოდ წარმართვა წარმოადგენდა. უნდა აღინიშნოს, რომ ახლო აღმოსავლეთში კონტროლის დამყარების პოლიტიკაც მსგავს ქმედებებს ეფუძნება. რუსეთი აღმოსავლეთში გავლენის დამკვიდრებას სირიაში მიმდინარე კრიზისში აქტიური მონაწილეობით ცდილობს. კავკასიის რეგიონში მიმდინარე კონფლიქტებში ჩარევამ რუსეთს საშუალება მისცა ამიერკავკასიაში განეთავსებინა თავისი სამხედრო ბაზები, რაც ეხმარება მოსკოვს კონტროლი შეინარჩუნოს რეგიონის ქვეყნებზე. მსგავსი ქმედება ასევე არის გარანტი იმისა, რომ რეგიონში მიმდინარე პროცესებში გარე აქტორების ჩართულობა მინიმუმამდე იქნება დაყვანილი. [2]

კავკასიის რეგიონი, ევროპასა და აზიას შორის მაკავშირებელი ზონა, დიდი ხანია გეოპოლიტიკური დაძაბულობის კერას წარმოადგენს. რეგიონი გარშემორტყმულია ისეთი დიდი აქტორებით, როგორცაა რუსეთი, თურქეთი და ირანი, რაც მდგომარეობას ხდის საკმაოდ კომპლექსურს და შესაბამისად ქვეყნებს შორის ურთიერთობები და კავშირები მუდმივად ცვლილების საგანია. სიტუაციას კიდევ უფრო ართულებს ის ფაქტი, რომ მისი ადგილმდებარეობითა და ენერგორესურსებით რეგიონი ასევე სტრატეგიულ ინტერესს წარმოადგენს დასავლეთისთვის. მარტივად, რომ შევხედოთ ძალთა განაწილებას რეგიონში, შესაძლებელია გამოვყოთ შემდეგი კავშირები - საქართველო ორიენტირებულია დასავლეთისკენ, სომხეთი უფრო რუსეთისკენ იხრება, ხოლო აზერბაიჯანს მჭიდრო კავშირი აქვს თურქეთთან. რეალურად, თითოეული ეს კავშირი ძალიან ჩახლართულია და კომპლექსურ ტაქტიკურ ძვრებს ექვემდებარება, შესაბამისად ცვლილებები შესაძლებელია მოხდეს ნებისმიერ მომენტში. [1]

იყო ეს საბჭოთა თუ პოსტსაბჭოთა პერიოდი, რუსეთი რეგიონში ყოველთვის წარმოადგენდა ყველაზე ძლიერ გარე ძალას. რეგიონის მიმართ რუსეთის დიდი ინტერესი ძირითადად განპირობებულია პოლიტიკური, სამხედრო და ეკონომიკური ინტერესებით.

კავკასიის რეგიონთან მიმართებაში რუსეთის ყველაზე დომინანტი ეროვნული ინტერესი დაკავშირებულია უსაფრთხოების საკითხთან. სტაბილური უსაფრთხოების გარემოს შექმნისთვის აუცილებელია რეგიონი იყოს ერთიანი. რაც შეეხება სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის ეროვნულ ინტერესებს უსაფრთხოების კუთხით, რუსი ანალიტიკოსებისა და მაღალჩინოსნების უმრავლესობა მიიჩნევს, რომ სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებსა და რუსეთის სამხრეთში მოსახლეობათა შორის მიგრაციულმა პროცესებმა შესაძლოა საფრთხის ქვეშ დააყენოს ჩრდილოეთ კავკასიაში ეთნიკურ უმცირესობებთან დაკავშირებული გამოწვევები. [3] საფუძვლიანია იმის აღნიშვნა, რომ ნებისმიერი დაძაბული ურთიერთობა გამოიწვევს ჩრდილოეთ კავკასიაში, რომელიც რუსეთის ფედერაციის ნაწილია, უკანონო იარაღის გადატანასა და შეიარაღებული ფორმირებების ჩამოყალიბებას. ვინაიდან ჩრდილოეთ კავკასია და სამხრეთ კავკასია მჭიდროდ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებულნი, სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში მიმდინარე თუნდაც უმნიშვნელო პროცესმა თავისუფლად შეიძლება შეუწყოს ხელი ჩრდილოეთ კავკასიაში კონფლიქტის პროვოცირებას და შესაბამისად საფრთხე შეუქმნას რუსეთის ფედერაციის მთლიანობას. [4]

სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის გეოპოლიტიკური ინტერესები ასევე განპირობებულია ეკონომიკური ფაქტორებით. რეგიონში რუსეთის ეკონომიკური ინტერესები მჭიდროდაა დაკავშირებული კასპიის აუზის ნავთობისა და გაზის რეზერვებთან. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ რუსეთის შემოსავლის 43-45 პროცენტი ნავთობისა და გაზის ექსპორტზე მოდის, კასპიის ქვეყნების როლის, როგორც ენერჯეტიკის მსხვილი ექსპორტიორების ზრდამ შესაძლოა სერიოზული ზიანი მიაყენოს რუსეთის ეკონომიკურ ინტერესებს. ამ თვალსაზრისით, მსოფლიოს მსხვილი ნავთობკომპანიების მონაწილეობა კასპიის რეგიონის ენერჯორესურსების განვითარებაში, აშშ-ს, ჩინეთისა და ევროპის ქვეყნების მზარდი პოლიტიკური ინტერესი, ასევე რეგიონის ქვეყნების ბრძოლა რუსეთისგან დამოუკიდებლობის მოპოვებისთვის, მოსკოვში აღიქმება, როგორც რუსეთის ეკონომიკური და ეროვნული ინტერესებისადმი საფრთხედ. [5]

რაც შეეხება რეგიონში გარე აქტორების როლს, რუსეთი ყოველთვის ეწინააღმდეგებოდა კავკასიაში ნებისმიერი აქტორის - თურქეთი, ირანი, ჩინეთი, ამერიკის შეერთებული შტატები თუ სხვა გავლენის ზრდას. შესაბამისად, რუსეთი ყველანაირად ცდილობს შეამციროს ზემოხსენებული აქტორებისგან მომავალი ნებისმიერ სამხედრო თუ ეკონომიკური დახმარება. 2008 წლის ომიც სწორედ ამის გამოძახილი იყო. რუსეთმა დაინახა, რომ საქართველოს ნატო-სა და ევროკავშირისკენ მტკიცედ ჰქონდა გეზი აღებული, რაც პირდაპირ ეწინააღმდეგება რუსეთის ინტერესებს. შესაბამისად, რუსეთმა ყველანაირად სცადა შეეფერხებინა ქვეყნის ევროატლანტიკურ სტრუქტურებში ინტეგრაცია. მსგავსი პოლიტიკა გაატარა რუსეთმა უკრაინასთან მიმართებაშიც. რუსეთის ამ ქმედებებით თუ ვიმსჯელებთ, თავისუფლად შეიძლება იმის თქმა, რომ რუსეთი არაფერს დაიშურებს თავისი მიზნების მისაღწევად. განსაკუთრებით კავკასიაში, რადგან სწორედ რეგიონზე კონტროლის მოპოვება არის პირველი და უმთავრესი ნაბიჯი რუსული ჰეგემონიისკენ.

2008 წლის აგვისტოს ომით რუსეთმა შეძლო აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის სეპარატისტულ რეგიონებში თავისი სამხედრო ძალების განთავსება. ამას გარდა, რუსეთი სომხეთში დამატებით 5 000 ჯარისკაცს ინარჩუნებს, მართალია აზერბაიჯანში არ აქვს სამხედრო ბაზები, თუმცა ქვეყნის ჩრდილოეთითა და დასავლეთით რუსეთის ერთგული ძალების ყოფნა ბაქოს აიძულებს ნებისმიერი გადანაცვტილებების მიღებისას გაითვალისწინოს რუსეთის სტრატეგიული ინტერესები. [6]

მიუხედავად იმისა, რომ თურქეთი ამჟამად დაკავებული არის ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე პროცესებით და თავისი საგარეო პოლიტიკის „ნოლი პრობლემა მეზობლებთან“ არასახარბიელო შედეგების კოორდინირებით, რუსეთს კარგად ესმის კავკასიაში თურქეთის დაბრუნებისა და შესაბამისად კონტროლის გაზრდის საფრთხე. თუმცა, ამჟამად თურქეთი თავს იკავებს მოსკოვთან კონფრონტაციისგან ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე პროცესებთან დაკავშირებით რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობიდან გამომდინარე. ასევე ის ფაქტი, რომ

თურქეთი დამოკიდებულია რუსეთის გაზისა და ნავთობის იმპორტზე დიდ გავლენას ახდენს ანკარას გადაწყვეტილებებზე. თუმცა ეს სიტუაცია შეიძლება საკმაოდ მალე შეიცვალოს, რადგან რეგიონული გაზის ბაზარი დიდ ცვლილებებს განიცდის და თურქეთი ცდილობს ენერჯის იმპორტის დივერსიფიკაციას. [7] რა თქმა უნდა ეს ყველაფერი საფრთხეს უქმნის რუსეთის საგარეო პოლიტიკის განხორციელებას, არამარტო კავკასიის რეგიონში, არამედ ახლო აღმოსავლეთშიც.

რუსეთის ინტერესები რეგიონთან მიმართებაში ასევე განპირობებულია იმ ფაქტით, რომ კავკასია, განსაკუთრებით კი სამხრეთ კავკასია წარმოადგენს „ბუფერულ ზონას“ მართლ-მადიდებელ ქრისტიანებსა და მუსლიმებს შორის. უნდა აღინიშნოს ის, რომ რუსი ექსპერტების შეფასებით სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის მთავრობაში ყოფნა თურქეთს უფრო იზოლირებულს ხდის და ანკარა აღარ არის სეკულარიზმის ეფექტური დამცველი. ზოგიერთი კი ასევე შიშობს, რომ კავკასიაში, ყირიმსა და ცენტრალურ აზიაში ჩერქეზულ და სხვა მუსლიმურ თემებში თურქეთის კულტურული, რელიგიური და საგანმანათლებლო საქმიანობა, დროთა განმავლობაში, რუსეთში და მეზობელ ქვეყნებში რადიკალური ისლამის-ტური მოძრაობების ჩამოყალიბებას შეუწყობს ხელს. [8]

ამას გარდა, კავკასიის „ბუფერულ ზონას“ სხვა დატვირთვაც აქვს რუსეთისათვის. სამხრეთ კავკასია არის „ხიდი“ არა მარტო კავკასიაში, არამედ რუსეთის ახლო აღმოსავლეთთან ურთიერთობაშიც. დასავლეთისთვის კი სამხრეთ კავკასია ცენტრალურ აზიასთან მაკავშირებელ გზას წარმოადგენს. [9] დასავლეთისა და თურქეთისთვის რეგიონი მნიშვნელოვანია არა მარტო კასპიის რესურსების გამო, არამედ რეგიონის გავლით შესაძლებელია კასპიის ნავთობისა და გაზის ტრანსპორტირება მსოფლიო ბაზრებზე. შესაბამისად თუ რეგიონი იქნება რუსეთის კონტროლის ქვეშ, ეს მოსკოვს საშუალებას მისცემს მისთვის გეოპოლიტიკურად მნიშვნელოვან რეგიონებში გააკონტროლოს დასავლეთის გავლენა. [10]

საბჭოთა მემკვიდრეობა დღემდე ქმნის სტრატეგიულ ლანდშაფტს რეგიონში და შესაბამისად რუსეთს საშუალებას აძლევს შეინარჩუნოს დომინანტური როლი. სამხრეთ კავკასიის მნიშვნელობიდან გამომდინარე გასაკვირი არ არის, რომ გარე აქტორები აქტიურად ცდილობენ შეამცირონ რუსეთის გავლენა. თურქეთის მიზანია რეგიონის ქვეყნებს შორის დაამყაროს ურთიერთდამოკიდებული კავშირი, რათა გაძლიერდეს მათი სუვერენიტეტი და შესაბამისად გაიზარდოს კომერციული და ენერგეტიკული კავშირები თურქეთთან. რეგიონში ფეხის მოკიდებას ასევე ცდილობს ირანი. თეირანი მჭიდროდ თანამშრომლობს სომხეთთან, ხოლო აზერბაიჯანზე გარკვეული სახის ზეწოლების გატარებით ცდილობს ბაქოს მართვას. 2008 წლის ომის შემდეგ ირანმა აქტიური დიპლომატიური ურთიერთობა წამოიწყო საქართველოსთან, რათა მოახდინოს ეკონომიკურ კავშირებსა და ენერგეტიკულ მარშრუტებთან მიმართებაში საკუთარი ინტერესების დაცვა. მიუხედავად ამისა, ირანი მაინც სიფრთხილეს იჩენს რეგიონში მოქმედებისას, რადგან არ სურს მოსკოვთან დაპირისპირება, განსაკუთრებით თუ გავითვალისწინებთ რუსეთ-ირანის ურთიერთობას სირიაში მიმდინარე პროცესებთან მიმართებაში. რაც შეეხება დასავლეთის ინტერესებს რეგიონში, ისინი ძირითადად განპირობებულია რუსეთის გავლენის შეზღუდვით. სწორედ ამ მიზნით დასავლეთი აქტიურად უჭერს მხარს რეგიონში სტაბილურობის დამყარებასა და რეგიონალური ქვეყნების სუვერენიტეტის გაძლიერებას. [11]

უსაფუძვლო არ არის იმის აღნიშვნა, რომ კავკასიაში რუსეთის გავლენის შესუსტების დიდი შანსია, რის გამოყენებასაც გარე აქტორები აქტიურად ცდილობენ. მართალია უახლოეს მომავალში რუსეთი რეგიონის დომინანტურ სამხედრო ძალად რჩება, მაგრამ ქვეყანაში არსებულმა ეკონომიკურმა მდგომარეობამ და უკრაინასა და სირიაში მიმდინარე პროცესებში ჩართულობამ საკმაოდ შეიძლება გაართულოს კავკასიის რეგიონში რუსეთის ინტერესების განხორციელება, თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ვითარება შეიძლება არ შეიცვალოს, მითუმეტეს ბოლო დროს განვითარებული მოვლენების ფონზე, როცა აშშ-ს ტრამპის ადმინისტრაციას განსხვავებული ხედვები გააჩნია მსოფლიოს გლობალურ განვითარებასთან მიმართებაში.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Russia's Evolving Role in the Caucasus – 2016 <https://worldview.stratfor.com/article/russias-evolving-role-caucasus>
2. Manucharyan, A. Russia's Policy in the Southern Caucasus – 2015 http://www.kas.de/wf/doc/kas_11160-544-2-30.pdf?070710130317
3. Шмүлевич А., Почему Москва уйдет с Северного Кавказа - 29.12.2016. <http://afterempire.info/2016/12/09/kavkaz/>
4. Kocaman, O. Russia's relations with Georgia within the context of the Russian national interests towards the south Caucasus in the post-soviet era: 1992-2005 – 2007 <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910583.pdf>
5. Zubarevich, N. V., & Federov, Y. E. Russian-Southern Economic Interaction: Partner Partner and Competitors – 1999
6. Russia's Evolving Role in the Caucasus – 2016 <https://worldview.stratfor.com/article/russias-evolving-role-caucasus>
7. Kucera, J. Russia, Iran, Turkey, and the Caucasus – 2013 <http://www.eurasianet.org/node/66732>
8. Trenin, D. Russia's Security Interests and Policies in the Caucasus Region - <http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/eng/ch0301.htm>
9. Чичкин А., В обход Босфора - 14.02.2016. <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/109241/>
10. Kocaman, O. Russia's relations with Georgia within the context of the Russian national interests towards the south Caucasus in the post-soviet era: 1992-2005 – 2007 <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910583.pdf>
11. Kucera, J. Russia, Iran, Turkey, and the Caucasus – 2013 <http://www.eurasianet.org/node/66732>
12. Wintour, P. Saudi king's visit to Russia heralds shift in global power structures - 2017 <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/05/saudi-russia-visit-putin-oil-middle-east>
13. Yavuz, M. H., & Khan, M. R., Turkey Asserts Its Role in the Middle East - 2015 <https://www.nytimes.com/2015/02/12/opinion/turkey-asserts-its-role-in-the-middle-east.html>

Lili Kharchilava

Doctorant of Georgian Technical University

The role and place of the Caucasus in Russia's Middle East policy

Summary

Russia has always been well aware of the fact that the country's foreign policy, including its Middle East strategy, cannot be implemented without control of the Caucasus region. Consequently, since the early 1990s, Russia has begun to pursue its imperialist policy towards the region, which was intensified by the interests of external actors in the Caucasus, such as the United States, Turkey and Iran. Unlike the Baltic countries, where it had to give up its positions after the end of the Cold War and the collapse of the Soviet Union, Russia views the Caucasus as a sphere of its vital interests, and we think it is too early to talk about concessions, because the Caucasus has a special place in the Middle East political vector.

კულტურული დიპლომატიის როლი საერთაშორისო ურთიერთობებში

XXI საუკუნის დასაწყისისათვის, საერთაშორისო ურთიერთობებში აშკარად გამოიკვეთა „ტრადიციული“ დიპლომატიური მეთოდოლოგიის მთელი რიგი მიმართულებების მოძველება. თანამედროვე მსოფლიოში მიმდინარე პროცესებმა დიპლომატიების წინაშე არაერთი ახალი მოთხოვნები წარმოშვა. აშკარა გახდა რომ, დიპლომატიური ურთიერთობების ადრე არსებული მეთოდები, რომლებიც უმეტეს შემთხვევაში მხოლოდ პოლიტიკურ სფეროს მოიცავდა ხშირად არ აღმოჩნდა საკმარისი დასახული დიპლომატიური მიზნების მისაღწევად.

ყოველივე აქედან გამომდინარე, წინა პლანზე წამოინია დიპლომატიურ ურთიერთობებში კულტურის სფეროს ჩართულობის აუცილებლობამ. აღსანიშნავია, რომ კაცობრიობის ისტორიისათვის დიპლომატიის აღნიშნული ფორმა არ არის ახალი, მიუხედავად იმისა, რომ ტერმინი „კულტურული დიპლომატია“ არის ახალგაზრდა, მისი გამოყენების მტკიცებულებები მრავლადაა ისტორიაში და საუკუნეების განმავლობაში არსებობდა. არაერთი მკვლევარის აზრით, რომელთაც ჩვენც ვეთანხმებით, „კულტურულ დიპლომატიებად - „არაოფიციალურ ელჩებად“ შეიძლება განვიხილოთ ნებისმიერი ეპოქის მკვლევარები, მოგზაურები, ვაჭრები, მასწავლებლები, მხატვრები და სხვა. ანუ ნებისმიერი ადამიანი, რომელიც ურთიერთქმედებს სხვადასხვა კულტურასთან და ხელს უწყობს კულტურათა გაცვლას, ძირითადად კულტურის ისეთ მიმართულებებში როგორებიცაა: ხელოვნება, სპორტი, ლიტერატურა, მუსიკა, მეცნიერება, ბიზნესი, ეკონომიკა და სხვა.⁵⁰

კულტურული დიპლომატია არის დიპლომატიის ის სფერო, რომელიც უკავშირდება უცხო ქვეყნებთან ურთიერთობის დამყარებას, განვითარებასა და შენარჩუნებას კულტურის, ხელოვნებისა და განათლების საშუალებით, რადგან კულტურა არის ადამიანის საქმიანობის ყველაზე მრავალფეროვანი გამოვლინების ერთობლიობა, რომელიც შეიცავს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიისა და ცივილიზაციის შედეგად დაგროვილ ცოდნასა და გამოცდილებას. მას აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა ადამიანურ ურთიერთობებში შექმნას პოზიტიური და კონსტრუქციული დამოკიდებულებები. სწორედ კულტურულ დიპლომატიას შეუძლია იყოს კაცობრიობის აგრესიული ინსტინქტების, ფიზიკური ძალადობის და პოლიტიკური ძალაუფლებისადმი დამოკიდებულების შეცვლის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საშუალება.⁵¹

სახელმწიფოს უნარი, აქტიურად მოახდინოს თავისი კულტურული მიღწევებისა და ფასეულობების პოპულარიზაცია, მნიშვნელოვნად მოქმედებს ამ სახელმწიფოს ადგილის დასამკვიდრებლად თანამედროვე მსოფლიოში. კულტურა აყალიბებს სახელმწიფოს შესაძლებლობას, რომ განაწყობს და მოიზიდოს სხვა ქვეყნებიდან ადამიანი, ხსნის ახალ შესაძლებლობებს "რბილი გავლენისთვის" და ხელს უწყობს მის საგარეო პოლიტიკურ კონკურენტუნარიანობას. ეს მიდგომა მართებულია კულტურის სპეციფიკური როლის მიმართ, როდესაც იგი საერთაშორისო ურთიერთობებში ფასეულ არამატერიალურ საშუალებად მიიჩნევა და მისი წარმოშობა განაპირობა საგარეო პოლიტიკის განსაკუთრებული მიმართულების ჩამოყალიბებამ, რომელმაც მიიღო საგარეო კულტურული პოლიტიკის სახელი.

50 Institute for Cultural Diplomacy inc. (USA) -ის ვებ-გვერდი, http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_cultural-diplomacy

51 Cultural Diplomacy and The National Interest: In Search of a 21st-Century Perspective. <http://www.interarts.net/descargas/interarts673.pdf>

საერთაშორისო კულტურული ურთიერთობებისა და „რბილი ძალის“⁵² განვითარება პრიორიტეტულ ადგილს იკავებს სახელმწიფოებსა და რეგიონალურ ორგანიზაციათა სტრატეგიებში. სწორედ კულტურული დიპლომატიის მნიშვნელობიდან გამომდინარე, 2016 წელს ევროკავშირმა დაამტკიცა საერთაშორისო კულტურული ურთიერთობების განვითარების ახალი სტრატეგია, რომელშიც განსაკუთრებული როლი მიენიჭა კულტურას. სადაც თავის მხრივ, ევროკავშირს ევალეობდა კულტურული დიპლომატიის ინოვაციური მეთოდების შემუშავება განათლებისა და მეცნიერების სფეროში თანამშრომლობისთვის, კულტურათაშორისი დიალოგის განვითარებისათვის.

მიღებული სტრატეგიის შესწავლის შედეგად, შეგვიძლია განვასხვავოთ შემდეგი საერთაშორისო ურთიერთობების წარმატებულად წარმართვისათვის ძირითადი ამოცანები:

- გაფართოვდეს ევროკავშირის წევრ სახელმწიფოებში შემოქმედებითი ინდუსტრიის სექტორის ეკონომიკური პოტენციალის გამოყენება, კერძოდ მდგრადი განვითარების მოდელის შემუშავების სტიმულირებისთვის და შეიქმნას ხელსაყრელი პირობები კულტურის სფეროში ინვესტიციებისა და ახალი სამუშაოებისთვის;

- ხელი შეეწყოს კულტურული პოლიტიკის შემუშავებას, როგორც მესამე ქვეყნებში მშვიდობისა და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ფაქტორს, აგრეთვე მრავალფეროვნებისა და კულტურული პლურალიზმის შენარჩუნების ინსტრუმენტს;

- ევროკავშირი გახდეს საერთაშორისო ასპარეზზე უფრო ძლიერი გლობალური მოთამაშე, უფრო ეფექტურად გამოიყენოს ევროპული „რბილი ძალის“ ისტორიული ბერკეტები. რადგან ადამიანის ფუნდამენტური უფლებების აქტიური პოპულარიზაცია, კანონის უზენაესობა, დემოკრატიზაციის პროცესები, სამოქალაქო საზოგადოების გაძლიერება და მდგრადი ეკონომიკური განვითარება არის მთავარი პირობა ევროპული პოლიტიკის ყველაზე მნიშვნელოვანი მიზნების მისაღწევად.⁵³

საქართველომ, როგორც სახელმწიფომ, რომელიც აქტიურად მიისწრაფვის ევროპული ოჯახისაკენ, ამ მიმართულებით აქტიური სამუშაოები განახორციელა. კერძოდ 2017 წელს დაიწყო საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროსა და კულტურის სამინისტროს ერთობლივი სამუშაოები კულტურული დიპლომატიის კონცეფციის შესამუშავებლად.⁵⁴ რომლის მიზანი იყო ქვეყნის პოზიტიური იმიჯის პოპულარიზაცია და საქართველოს, როგორც მდიდარი კულტურის მქონე ქვეყნის და ევროპული კულტურული სივრცის განუყოფელი ნაწილის წარმოჩენა.

2015 წელს საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტროს ინიციატივით, შეიქმნა სამთავრობო-საერთაშორისო სამუშაო ჯგუფი კულტურის „სტრატეგია 2025“ შესაქმნელად, რომელშიც ჩართული იყვნენ კულტურის სფეროს წარმომადგენლები საქართველოს ყველა რეგიონებიდან, მათ შორის აჭარის და აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკებიდან. ინტენსიური თანამშრომლობის შედეგად დოკუმენტში გათვალისწინებული იქნა თითოეული კუთხის რეალობა და კულტურული პოტენციალი. დოკუმენტზე მუშაობა საბოლოოდ 2016 წელს დასრულდა,⁵⁵ თუმცა თავიდანვე სამუშაო ჯგუფის წევრები შეთანხმებული იყვნენ, რომ

52 ცნობილმა ამერიკელმა ჯოზეფ ნაიმ 80 -იანი წლების ბოლოს მსოფლიოს გააცნო ახალი ტერმინი „რბილი ძალა“ მისი განმარტებით „რბილი ძალა“ სახელმწიფოს უნარია ხისტი ძალის გამოყენების გარეშე დადებითი განწყობებისა და დამოკიდებულებების შექმნით გავლენა მოახდინოს საერთაშორისო სისტემების და დამოკიდებულებების შექმნით გავლენა მოახდინოს საერთაშორისო სისტემის სხვა აქტორებზე. ეს არის კულტურული ძალა, რომლის მეშვეობით სახელმწიფოები ახდენენ საკუთარი საგარეო პოლიტიკური მიზნების რეალიზებას. იგი ეფუძნება სამ ძიერთად წყაროს: კულტურა, პოლიტიკური ღირებულებები და საგარეო პოლიტიკა. პრინციპული და მნიშვნელოვანი ის არის, რომ რბილი ძალა იმიტომაც არის კულტურის ძალა, რომ მისი გამოყენება მხარეთა ორმხრივი ნების შედეგად ხდება და არა ძალადობრივი და თავსმოხვეულია. Book by Joseph S. Nye Jr. “Soft power “ The Means To Success In World Politics. <https://www.kobo.com/us/en/ebook/soft-power-4>

53 სტატია. კ. მ. ტაბარინცევა-რომანოვა. „კულტურა საერთაშორისო ურთიერთობებში: დიპლომატია, უსაფრთხოება, კონფლიქტი“. <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/62855/1/iuro-2018-179-06.pdf>

54 ინტერპრესნიუსი. 18.07.2017 - <https://www.interpressnews.ge/ka/article/443738-xatuna-totlaze-sagareo-sakmeta-saministro-kulturuli-diplomatiis-koncepciis-shekmnaze-mushaobs/>

55 იხ. კულტურის სტრატეგია 2025. საქართველოს კულტურის და ძეგლთა დაცვის სამინისტრო. <http://mes.gov.ge/publicInfo/wp-content/uploads/2013/12/2025.pdf>

დოკუმენტმა, როგორც „ცოცხალმა ორგანიზმა“ დროის მოთხოვნების შესაბამისად შეიძლება განიცადოს გარკვეული ცვლილებები. უდავოა, რომ მსგავსი მიდგომა დოკუმენტს უფრო მოქნილს ქმნის და იძლევა შესაძლებლობას ქმედითად მოერგოს ქვეყანაში კულტურის კუთხით არსებულ ვითარებას.

გვინდა ხაზგასმით ავლნიშნოთ, რომ კულტურული დიპლომატიის გამოყენება ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიკური თუ სხვა მიზნების მიღწევის საკითხებში არ არის მხოლოდ სახელმწიფო სტრუქტურების ვალდებულება. ამ პროცესში ალბათ გადამწყვეტი მნიშვნელობა მაინც სამოქალაქო საზოგადოებას ენიჭება.

არასამთავრობო ორგანიზაციები, მნიშვნელოვანი როლია დასავლეთის ქვეყნების საშინაო და საგარეო პოლიტიკის განხორციელების საქმეში და ასევე საქართველოშიც, რადგან არასამთავრობო ორგანიზაციებს შეუძლიათ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანონ საერთაშორისო ასპარეზზე ქვეყნის პოზიტიური იმიჯის შექმნის, აგრეთვე, მისი საშინაო და საგარეო პოლიტიკის სხვადასხვა ამოცანების შესრულებაში.

კულტურული დიპლომატია, ხომ თავისი არსით, პირველ რიგში, სამოქალაქო საზოგადოების საქმიანობაა ეროვნულ და საერთაშორისო დონეზე. სწორედ სამოქალაქო საზოგადოებას შეუძლია ცხოვრების წესის, პროდუქტების, წიგნების, ტელევიზიის, ფილმების და სხვა პოპულარული მედიის საშუალებით შეიტანოს მნიშვნელოვანი წვლილი ხალხთა შორის დაახლოებისა და თანამშრომლობის საქმეში. არ შეიძლება უგულებელყოფილი იქნეს ხალხთა შორის დაახლოებას და თანამშრომლობის საქმეში ბიზნესის როლი, რადგან ბიზნესმა ასევე უზარმაზარი როლი შეიძლება ითამაშოს სხვა კულტურებისა და საერთო გლობალურ სოციალური კულტურის, ღირებულებების, ცხოვრების წესის შესახებ ინფორმაციის გავრცელებაში.

ამკარაა, რომ გლობალური სამოქალაქო საზოგადოება სულ უფრო მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მშვიდობის შენარჩუნებაში და ეს მაშინ, როდესაც ეროვნული მთავრობები სერიოზულად არიან შეზღუდული თავიანთ საქმიანობაში. ხოლო ამ შეზღუდვების საპირწონედ სამოქალაქო საზოგადოება და კულტურული დიპლომატია ეფექტური გზაა.

ჩვენს მიერ განხილული საკითხები თვალნათლივ გვაჩვენებს, რომ კულტურის როლი საერთაშორისო ურთიერთობებში, კონფლიქტების დარეგულირების საკითხებში დღითიდღე უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს საქართველოში. ქვეყანაში, რომლის 20% ოკუპირებულია რუსეთის მიერ, კულტურულ დიპლომატიას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. მიუხედავად იმისა, რომ სეპარატისტული რეჟიმის წარმომადგენლებთან ამ კუთხით არაერთი მცდელობა იყო თანამშრომლობისთვის, რამაც არაერთგზის გაიჟღერა ჟენევის შეხვედრების ფორმატის ფარგლებში, თუმცა დღემდე სასურველი შედეგი არ მოჰყოლია.

გაკვირვებას არ უნდა ინვევდეს ის გარემოება, რომ საოკუპაციო რეჟიმი ტერიტორიის ოკუპაციის შემდეგ აქტიურ ღონისძიებებს ატარებს სწორედ ისტორიული კულტურის ნაშთების გასანადგურებლად. გვაქვს ათობით მაგალითი აფხაზეთსა და ცხინვალის რეგიონში კულტურული მემკვიდრეობის „მოძრავი თუ უძრავი“ ძეგლების მიმართ განხორციელებული ვანდალური აქტების შესახებ. მიზეზი ამისა არის მხოლოდ ერთი - ოკუპანტი ცდილობს შექმნას ყველანაირი წინაპირობა ოკუპირებული ტერიტორიების ისტორიის გასაყალბებლად, რაშიც უდაოდ იქ შემორჩენილი ისტორიულ-არქიტექტურული ნაგებობები მნიშვნელოვან შემაფერხებელ ფაქტორს წარმოადგენს. სწორედ მათი ისტორიული იერსახის შეცვლით, ან მათი სრული განადგურებით გაქრება ის ისტორიული კვალი, რომელიც მეტყველებს მხოლოდ და მხოლოდ ჭეშმარიტებას. აქ ჩვენ კიდევ ერთხელ გავიაზრეთ თუ რაოდენ დიდი მნიშვნელობა აქვს კულტურულ მემკვიდრეობას ეროვნულობის სახელმწიფოებრიობის და ხალხთა შორის კეთილი ურთერთდამოკიდებულების შენარჩუნების საკითხებში და როგორც ზემოთ ავლნიშნეთ ამ პროცესში არა მხოლოდ სამთავრობო უწყებების, არამედ სამოქალაქო საზოგადოების როლი სწორედ რომ გადამწყვეტია, რათა კულტურული მემკვიდრეობის მიმართ საოკუპაციო რეჟიმის მიერ განხორციელებული ვანდალიზმის ფაქტების შესახებ საერთაშორისო თანამეგობრობას დროულად მიენოღოს სწორი და ობიექტური ინფორმაცია. ამჟამად საფრთხეშია საქართველოს ოკუპირებულ ტერიტორიებზე ისტორიულად დაპირისპირებული მხარეების, წინაპრების მიერ ერთობლივად შექმნილი კულტურული მემკვიდრეობა.

ჩვენი აზრით, აუცილებელია გაგრძელდეს საერთაშორისო სხვადასხვა კულტურულ, საგანმანათლებლო და სპორტულ თანამშრომლობაში საქართველოს მონაწილეობა და გაძლიერდეს მუშაობა ამ ღონისძიებებში ოკუპირებული ტერიტორიიდან მოქალაქეების ჩართულობის უზრუნველყოფის მიზნით. საერთაშორისო გამოცდილებიდან გამომდინარე⁵⁶ მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია კულტურული დიპლომატიის სეგმენტში სპორტის კომპონენტის გათვალისწინება, რადგან თუ კულტურული დიპლომატია ემყარება კულტურული ფასეულობის გაცვლას ამ პროცესში სპორტმა უდაოდ მნიშვნელოვანი როლი შეიძლება შეასრულოს.

სახელმწიფოსა და საზოგადოებრივი სექტორის მიერ ერთობლივად უნდა შემუშავდეს სპეციალური კონცეფცია, რომელიც მაქსიმალურად უზრუნველყოფს სამოქალაქო საზოგადოების მონაწილეობას კულტურული დიპლომატიის განხორციელებაში. ასევე მნიშვნელოვანია ქართველ ემიგრანტებთან და დიასპორასთან ინტენსიური ურთიერთობა ერთიანი სტრატეგიის შესამუშავებლად და მის ეფექტურად განსახორციელებლად მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში.

ამრიგად, ჩვენ შევეცადეთ წარმოგვეჩინა საერთაშორისო ურთიერთობების ახალი შემადგენელი ნაწილის, კულტურული დიპლომატიის როლი და მნიშვნელობა საერთაშორისო სივრცეში. ასევე გვქონდა მცდელობა ხაზი გაგვესვა ამ კუთხით ჩვენს ქვეყანაში განხორციელებული სამუშაოებისა და არსებული რესურსის მნიშვნელობაზე.

აშკარაა, რომ კულტურული დიპლომატიის როლი დღითიდღე იზრდება საერთაშორისო ურთიერთობებში და ჩვენ როგორც სახელმწიფო, რომელსაც არაერთი პრობლემა გვაქვს მოსაგვარებელი, ამ კუთხით მაქსიმალურად უნდა ვიყოთ მზად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Institute for Cultural Diplomacy inc. (USA) -ის ვებ-გვერდი, http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy.

2. Cultural Diplomacy and The National Interest: In Search of a 21st-Century Perspective. <http://www.interarts.net/descargas/interarts673.pdf>

3. Book by Joseph S. Nye Jr. “Soft power“ The Means To Success In World Politics. <https://www.kobo.com/us/en/ebook/soft-power-4>

4. სტატია. კ. მ. ტაბარინცევა-რომანოვა. „კულტურა საერთაშორისო ურთიერთობებში: დიპლომატია, უსაფრთხოება, კონფლიქტი“. <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/62855/1/iuro-2018-179-06.pdf>

5. ინტერპრესნიუსი. 18.07.2017 -<https://www.interpressnews.ge/ka/article/443738-xatunatotlaze-sagareo-sakmeta-saministro-kulturuli-diplomatiis-koncepcii-shekmnaze-mushaobs/>

6. კულტურის სტრატეგია 2025. საქართველოს კულტურის და ძეგლთა დაცვის სამინისტრო. <http://mes.gov.ge/publicInfo/wp-content/uploads/2013/12/2025.pdf>

7. სტატია. ახმადულინა ჟ.ვ. ” სპორტული დიპლომატია ავსტრალიის კავშირის კულტურული პოლიტიკის კონტექსტში” <https://cyberleninka.ru/article/n/sportivnaya-diplomatiya-v-kontekste-kulturnoy-politiki-avstraliyskogo-soyuza/viewer>

⁵⁶ სტატია. ახმადულინა ჟ.ვ. ” სპორტული დიპლომატია ავსტრალიის კავშირის კულტურული პოლიტიკის კონტექსტში” <https://cyberleninka.ru/article/n/sportivnaya-diplomatiya-v-kontekste-kulturnoy-politiki-avstraliyskogo-soyuza/viewer>

Rima Gelenava

The chairman of NNLE "Disarmament and Non-Violence"
PhD of Georgian Technical University

The Role of Cultural Diplomacy in International Relations

Summary

By the beginning of the 21st century, a number of “traditional” diplomatic methodologies have become obsolete in international relations. Current developments in the modern world have brought many new demands to diplomats. It has become apparent that pre-existing methods of diplomatic relations, which in most cases included only the political sphere, often have not been sufficiently established to achieve diplomatic goals. The necessity of engaging in the cultural sphere, among other things, has come to the forefront of diplomatic relations. Cultural diplomacy is an area of diplomacy related to the establishment, development and maintenance of relations with foreign countries through culture, arts and education. Georgia, as a state actively aspiring to the European family, has been active in this regard, in particular in 2017, the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Culture of Georgia jointly worked on the concept of cultural diplomacy. So we have tried to show the role and importance of cultural diplomacy as a new component of international relations in the international arena, and we have also tried to emphasize the importance of the work done and the resources available in the country.

დოლისყანის ეკლესიის ქტიტორთა გამორკვევისათვის

მართალია გაიზარდა, ამ საუკუნეში სამეცნიერო ინტერესი ტაო-კლარჯეთის რეგიონის მიმართ, მაგრამ ეს საკმარისი ნამდვილად არ არის, ვინაიდან აქ არსებული კულტურის ძეგლების მდგომარეობა მუდმივად საფრთხეშია, როგორც ბუნებრივი ზემოქმედების, ისე მიზანმიმართული დაზიანებების გამო. ამიტომ სასურველია რეგიონის შესწავლის მიზნით მოხდეს ქართული სამეცნიერო საზოგადოების და კვლევითი ცენტრების რესურსების გაერთიანება და ელემენტარულად მოხერხდეს იქაური სრულყოფილი ეპიგრაფიკული კორპუსის გამოცემა, ავთენტური დედნების განადგურებისას, როგორც დოკუმენტური მასალა სამეცნიერო ლიტერატურაში სამომავლო საისტორიო კვლევებისათვის. სწორედ, ბოლო დროს დოლისყანის ეკლესიაში გამოვლენილი ეპიგრაფიკული მასალის მონაცემებს ეყრდნობა ჩვენი სტატია.⁵⁷

დოლისყანა როგორც გეოგრაფიული პუნქტი, მოხსენიებულია სუმბატ დავითის ძესთან, რომელიც აღნიშნავს, რომ როცა 826 წლის 29 იანვარს მეფე აშოტ I კურაპალატი (813-826 წწ.) ნიგალის ხეობაში მოკლეს შინაგამცემლებმა, მისი ლაშქარი დოლისყანაში იყო დაბანაკებული.⁵⁸ გიორგი მერჩულე კი, როცა გრიგოლ ხანცთელის (759-861 წწ.) დროის კლარჯეთის მონასტრებს ჩამოთვლის, ბოლოს შენიშნავს: „ხოლო დოლისყანად მონასტრად უკუანადგის იქმნა“.⁵⁹ როგორ შეიძლება გავიგოთ ეს ფრაზა და რა შეიძლება ვიგულისხმოთ დოლისყანის მონასტრად მოგვიანებით გახდომაში: გრიგოლის გარდაცვალებამდე (861 წ.) მოხდა ეს, თუ ჰაგიოგრაფიული ძეგლის დაწერამდე (951 წ.)? - ვახტანგ ჯობაძის აზრით, დოლისყანის მონასტერი დაარსდა 861-951 წწ. შუა.⁶⁰ ხოლო დავით ხოშტარია თვლის, რომ 850-950 წწ. შუა.⁶¹ ჩვენ კი, მერჩულეს ზემოთმოყვანილ ფრაზაზე დაყრდნობით ვთვლით, რომ აქ მონას-

57 **ბ. კუდავა.** ახალი ეპიგრაფიკული ძეგლები დოლისყანიდან (საქტიტორო დოკუმენტაციის ნაშლის მცდელობა). გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი. № 3-4. თბ., 2016, გვ. 19-29
 58 **სუმბატ დავითის ძე.** ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით **ს. ყაუხჩიშვილის** მიერ. ტ. I. თბ., 1955, გვ. 377.
 59 **გიორგი მერჩულე.** შრომად და მოღვაწეობად ღირსადცხორებისად წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლისი არქიმანდრიტისად, ხანცთისა და შატბერდისა აღმაშენებლისადა, და მისთანა ხსენებად მრავალთა მამათა ნეტართად. ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები. ორიგინალური ტექსტები და თარგმანები ახალქართულად. მეორე გამოცემა. თბ., 2011, გვ. 350.
 60 **ვ. ჯობაძე.** ადრეული შუა საუკუნეების ქართული მონასტრები ისტორიულ ტაოში, კლარჯეთსა და შავშეთში. თბ., 2007, გვ. 83.
 61 **დ. ხოშტარია.** კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები. თბ., 2009, გვ. 111.

ტერი IX საუკუნის 30-იანი წლებიდან, 861 წლამდე უნდა დაარსებულიყო, ანუ ბაგრატ I-ის მეფობა-კურაპალატობისას (829-876 წწ.), სანამ გრიგოლ ხანცთელი ცოცხალი იყო. სავარაუდოდ მონასტერში, თავდაპირველად მცირე ეკლესია არსებობდა (შესაძლოა ხისაც), რომელიც ან ჩვენთვის უცნობმა რაიმე მიზეზმა შეინირა, ან მასზევე მოხდა ჯვართგუმბათოვანი ეკლესიის დაშენება X საუკუნის I ნახევარში.

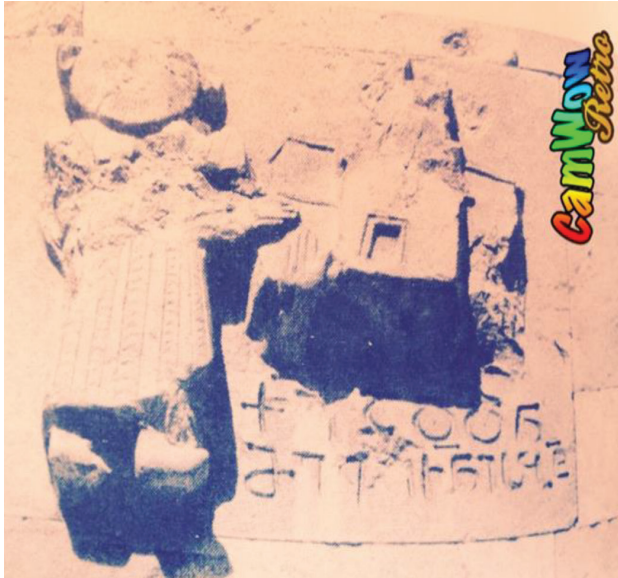
დოლისყანა მდებარეობს კლარჯეთში, არტანუჯისწყლისა და იმერხევის შესართავთან. სოფლის ახლანდელი თურქული სახელწოდებაა ჰამამლი ქოი და ის შეფენილია მაღალი მთის ფერდობზე. დოლისყანის ეკლესია დგას სოფლის სამხრეთ ნაწილში, წყაროს წყლის დასავლეთით და მის გარდა, ყველა სამონასტრო ნაგებობა უკვე 1888 წელს იყო განადგურებული, როცა ის ა. პავლინოვმა ინახულა, ეკლესია უკვე ჯამედ გადაკეთებული დაუხვდა.⁶² ეკლესიაში ჯამე 1999 წლამდე მოქმედებდა, მართალია ჯამედ გადაკეთებამ ძეგლზე რამდენიმე უხეში ჩარევა გამოიწვია, თუმცა ადგილობრივ მუსლიმთა მხრიდან ჯამეზე ზრუნვამ, მთლიანად ეკლესია შედარებით სრული სახით შემოგვინახა. მაგალითად ვ. ჯობაძის ცნობით, XX საუკუნის მიწურულს ძეგლზე განსაკუთრებული მზრუნველობა გამოუჩენია ადგილობრივ იმამს - ილკერ დემირის, რომელიც წარმოშობით ქართველი და კარგი მოქართველც ყოფილა.⁶³

დოლისყანის ეკლესიის აგების დასათარიღებლად მნიშვნელოვანი საყრდენი იყო მის წარწერებში: „ქ(რისტ)ე ად(ი)დ(ე)ნ მეფე ჩ(უ)ენი ს(უ)მბ(ა)ტ“ და „ქ(რისტ)ე ადიდე მეფე ჩ(უ)ენი ს(უ)მბ(ა)ტ მზ(ე)გრძ(ე)ლობ(ით)“ - ნახსენები სუმბატ მეფე, რომელიც ჯერ კიდევ დ. ბაქრაძემ და ა. პავლინოვმა სწორად გააიგივეს მეფე ადარნასეს (მეფე 881 წლიდან; ქართველთა მეფე 885-923 წწ.; კურაპალატი 891 წლიდან) უმცროს ვაჟთან სუმბატ ქართველთა მეფე-კურაპალატთან (954-958 წწ.) და ტაძრის აგება მისი მეფობით განსაზღვრეს.⁶⁴

62 А. Павлинов. Экспедиция на Кавказ 1888 года. Материалы по Археологии Кавказа. вып. III. Москва, 1893, гв. 67-69.

63 ვ. ჯობაძე. ადრეული შუა საუკუნეების ქართული მონასტრები..., გვ. 74

64 Д. Бакрадзе. Об археологической поездке совершенной в 1879 году по поручению Академии Наук в Чорохский бассейн, Батум, Артвин и Артанудж. Записки Императорской Академии Наук. т. 37. кн. 1. С.-Петербург, 1880, гв. 79; А. Павлинов. Экспедиция на Кавказ 1888 года. гв. 68.

მათი მოსაზრება საკამათო არ გამხდარა საუკუნის მანძილზე, მაგრამ ნ. შოშიაშვილის აზრით, დოლისყანის სამხრეთ-დასავლეთ სათავის აღმოსავლეთ კედლის წარწერა, თავის დაკარგული ნაწილით ასე უნდა აღდგეს: „**ი(ეს)უ ქ(რის)ტე, წ(მი)და)დ ესე ეკლესი(ა)დ წე(?) დღესა [ალაშენეს] მეფეთა ჩ(უ)ენთა [ს(უ)მბ(ა)ტ და პ(ა)გრ(ა)ტ] ქ(რის)ტე შ(ე)იწყალე**“. ვინაიდან სუმბატის უფროსი ძმა ბაგრატე (მაგისტროსი: 923-937 წწ.; კურაპალატი: 937-945 წწ.) 945 წელს გარდაიცვალა ნ. შოშიაშვილმა დოლისყანის ეკლესია X საუკუნის I ნახევარით დაათარილა.⁶⁵ ეკლესიის რელიეფების არაერთგვაროვნებისა და საფასადო მოპირკეთების სხვადასხვაგვარობის გამო, ასეთ აღდგენას მიემხრო ვ. ჯობაძე და გამოთქვა მოსაზრება, რომ დოლისყანა ძირითადად ბაგრატს უნდა აეგო, ხოლო სუმბატს განეახლებინა ეკლესია. წარწერის მისეული იკითხვისი ამგვარია: „**ი(ეს)ო)უ ქ(რის)ტე, წ(მი)და)დ ესე ეკლესი)დ წე(?) დღესა [ალაშენეს] მეფეთა ჩ(უ)ენთა [ს(უ)მბატ და ბაგრატ] ქ(რის)ტე შ(ე)იწყალე**“.⁶⁶ ამავე მოსაზრებას მიემხრო დ. ხოშტარია და შენიშნა, რომ პატრონივე არ იყო ეკლესიის თანამედროვე და მოგვიანებით უნდა მიეშენებინათ, თუმცა წარწერის მისეული იკითხვისი ასეთია: „**ი(ეს)უ ქ(რის)ტე, წ(მი)და)დ ესე ეკლესი(ა)დ წ(ინა)შე დღესა ... მეფეთა ჩ(უ)ენთა ... ქ(რის)ტე შ(ე)იწყალე**“.⁶⁷

65 ლაპიდარული წარწერები. აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V-X სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა. ტ. I. თბ., 1980, გვ. 293-294.

66 ვ. ჯობაძე. ადრეული შუა საუკუნეების ქართული მონასტრები..., გვ. 84-89.

67 დ. ხოშტარია. კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები. გვ. 122-123.

ბოლო დროს, პროფესორმა ბუბა კუდავამაც გაიზიარა მოსაზრება, რომ სუმბატი არა ქტიტორი, არამედ ეკლესიის განმაახლებელია მხოლოდ და ტაძრის თავდაპირველი აღმშენებელი შესაძლოა მისი ძმა ბაგრატი იყოსო. თუმცა მან აღნიშნა, რომ ბაგრატის სახელი დოლისყანაში არსად იხსენიება და მკვლევარნი ამ სახელს აღადგენენ, მხოლოდ იმიტომ რომ დოლისყანის ზემოგანხილულ წარწერაში მრავლობით რიცხვშია ნახმარი „მეფეთა ჩვენთა“. მკვლევარი იქვე შენიშნავს: რატომ მაინცდამაინც ბაგრატი?, ეგება და აქ სუმბატამდელი სხვა მმართველი იგულისხმებაო?, თეორიულად უშვებს აგრეთვე, რომ სხვა მმართველისა და სუმბატის, ან კიდევ - სუმბატამდელი ორი სხვა მეფისო.⁶⁸ ჩვენ ვთვლით, რომ სავსებით სწორია საკითხის ამგვარი დასმა და დოლისყანის სამხრეთ-დასავლეთ სათავსის აღმოსავლეთ კედლის წარწერა, თავის დაკარგული ნაწილით ასე უნდა აღდგეს: **ი(ეს)უ ქ(რისტ)ე წ(მიდა)დ ესე ეკლესი(ა)დ წ(ელსა) ე(მეხუთესა), დღესა [აღვსებასა, აღდგომასა და ა.შ.] [ალაშენეს, განასრულეს და ა.შ.] მეფეთა ჩ(უენთა) აშოტ და ბაგრატ ქ(რისტ)ე შ(ეინყალ)ე.** ანუ ჩვენ დოლისყანის ეკლესიის ქტიტორებად მოვიაზრებთ სუმბატის უფროს ძმებს: აშოტ (923-954 წწ.) და ბაგრატ კურაპალატებს, ხოლო აგების თარიღი 937 წლიდან (ბაგრატი გახდა კურაპალატი - გ. ლ.) 950 წლამდე (ბაგრატი გარდაიცვალა 945 წელს და მისი სიცოცხლის უკანასკნელ ხანსაც, რომ დანყებულყო ტაძრის მშენებლობა, ის მხოლოდ 5 წელს უნდა გაეგრძელებინა აშოტს - გ. ლ.) უნდა განისაზღვროს. თუ რატომ ვთვლით ასე, ამაზე ვრცლად ქვემოთ ვიმსჯელებთ.

ჩვენ გვსურს, ახლა დაწვრილებით შევეხოთ პროფ. ბუბა კუდავას სტატიის მთავარ თემას: დოლისყანაში გამოვლენილ ახალ ეპიგრაფიკულ მასალას, რომლებიც მდებარეობს ტიმპანის ქვაზე და გუმბათის ყელის თაღებზე. ტიმპანის ქვის წარწერა, შესრულებიდან მალევე ვილაცას საგანგებოდ გადაუღესავს და შემდეგ მოუხატავს. ჩამოცვენილი შელესილობის ქვეშ წარწერის ნაწილი ბ. კუდავას პირველად 2003 წელს შეუნიშნავს და 2013 წელს გადმოუღია პალეოგრაფიული პირი. მისეული ნაკითხვა ამგვარია:

1. ... მ(ა)ნ დაწწერე ვინ დოლ[ისყანას]...
2. ... [ეკლე]სიას მ...
3. ...
4. [მამ]ული აქ[ა] ...
5. ...ი მ...ა შ(ემდგომა)დ(?) ელ(ო)ცვ(ე)ბდე[თ] ... წ(ინასწარ)თმ[მეტყუელ...]
6. ... ა.⁶⁹

68 ბ. კუდავა. ახალი ეპიგრაფიკული ძეგლები დოლისყანიდან. გვ. 23, 28-29.

69 იქვე: გვ. 21-22.

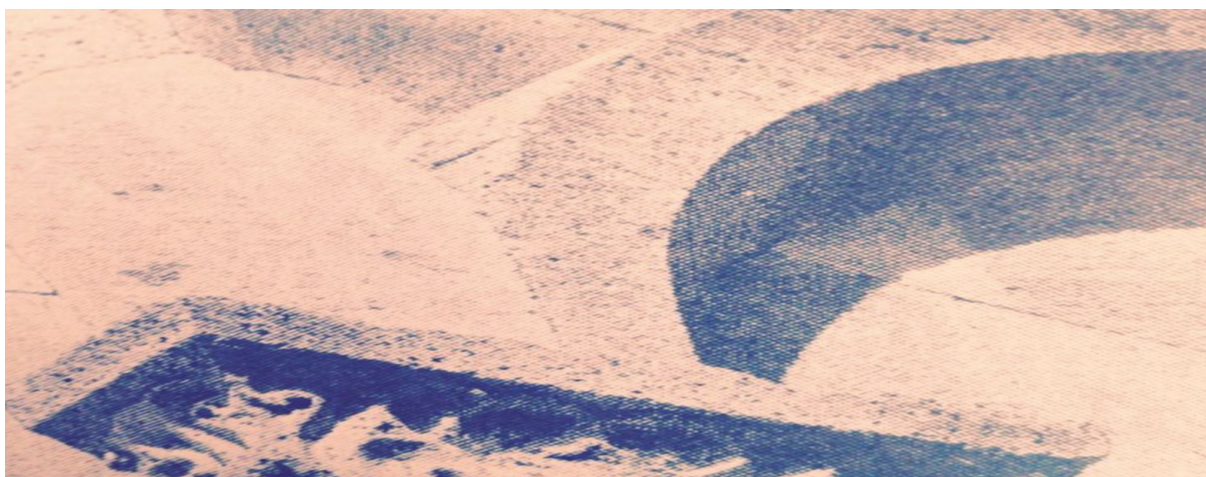

ჩვენ ეს წარწერა პირველად 2010 წლის 22 ნოემბერს ვნახეთ, მეორედ 2014 წლის დეკემბერში, თუმცა პალეოგრაფიული პირის გადმოღება არ გვიცდია, ამიტომ ვეყრდნობით პროფ. ბუბა კუდავას წაკითხვას, მაგრამ რამდენიმე ადგილას განსხვავებული იკითხვისი გვაქვს:

1. ... [აშოტ ან ბაგრატ] მ(ეფემ)ან⁷⁰ დავწერე ვინ დოლ[ისყანას]...
2. ... [ეკლე]სიას მ...
3. ...
4. [მამ]ული აქ[ა] ...
5. ...ი მ(ისტ)ა შ(ემდგომა)დ ელ(ო)ცვ(ე)ბ(ო)დ[ეთ] მ... წ(ინაშე)თ მ...
6. ... ა[მენ]⁷¹

რაც შეეხება, გუმბათის ყელის თაღების წარწერებს (უფრო სწორედ ერთი მთლიანი წარწერა არის დანაწევრებული) ისინიც ეკლესიის აგების თანადროული ჩანს, მაგრამ ეს წარწერიანი ქვები, ასევე ვილაცას საგანგებოდ დაუცალკევებია, დაუთხელებია და გუმბათის ყელის შესამკობად გამოუყენებია. ჩვენ, ისინი შორიდან შევნიშნეთ და პროფ. ბუბა კუდავას განსხვავებით ახლოდან არ გვინახავს, ამიტომ აქაც მისეულ წაკითხვას ვეყრდნობით სრულად: [ლ]ირს ყ[ავ] და ქ(რისტ)ე შ(ე)იწყ(ალ)ე.⁷² მაგრამ თითქოს, ამ წარწერიანი თაღების მარცხნივ მდებარე სხვა თაღებზეც, შევნიშნეთ (ჩვენ პირადად) წარწერიანი ქვები, რომლებიც ამავე წარწერის ცალკეული ნაწილები უნდა იყოს და იმედს ვიტოვებთ, რომ სამომავლოდ ძეგლის დეტალური შესწავლა მოგვცემს სრულ სურათს.

70 IX-X საუკუნეების ქართულისათვის სრულიად შეუფერებელია „მან დავწერე“ ან თუნდაც „აშოტმან დავწერე“, უნდა იყოს: აშოტ მეფემან დავწერე ან ბაგრატ მეფემან დავწერე და თუ მეფე არაა, მაგალითად: გაბრიელ დეკანოზმან დავწერე ან მურვან კავკასიძემან აღვაშენე და ა. შ.

71 წარწერის სრული პალეოგრაფიული პირი სანამ არ გვექნება, რასაკვირველია ყოველგვარი წაკითხვა პირობითია - გ. ლ.

72 ბ. კუდავა. ახალი ეპიგრაფიკული ძეგლები დოლისყანიდან. გვ. 24-26.

პროფ. ბ. კუდავა ასკვნის, რომ ტიმპანისა და გუმბათის ყელის წარწერები საქტიტორო ხასიათის უნდა ყოფილიყო და სუმბატ მეფე-კურაპალატს განსაკუთრებული მონდომება გამოუჩინია მათ დასამალად. მაგრამ ის, ვერ ხსნის სუმბატი, საგანგებოდ რატომ შეეცადა წაეშალა მისი წინამორბედი ქტიტორის თუ ქტიტორების კვალი და წარმოეჩინა ისე თითქოს თავად იყო ტაძრის ამგები. მკვლევარი უშვებს, რომ შიდადინასტიურ დაპირისპირებას უნდა ჰქონოდა ადგილი ძმებს: ბაგრატსა და სუმბატს შორის.⁷³ წყაროთა ანალიზის საფუძველზე შევეცდებით გავარკვიოთ ამ დაპირისპირების მიზეზები და ცოტა ვრცლად მიმოვიხილოთ ეპოქას.

მეფე ადარნასე ბაგრატიონს ბედმა არგუნა მთელი ცხოვრება ბიზანტიის იმპერიული პოლიტიკის წინააღმდეგ ებრძოლა, როცა ნასრა გუარამ მამფლის ძემ, მამამისი მეფე-კურაპალატი დავითი (876-881წწ.) ლაღატი მოკლა, მცირეწლოვანი ადარნასე კი გახდა მამის მაგიერ მეფე, მაგრამ იმპერატორმა ბასილი I (867-886 წწ.) მაკედონელმა კურაპალატის ტიტული გურგენ არტანუჯელს (881-891 წწ.) უბოძა.⁷⁴ მცირეწლოვან ადარნასეს მეურვეობას როგორც ჩანს ბიძამისი აშოტ ბაგრატის ძე უწევდა, რომელიც შეებრძოლა ნასრას და გააქცია საბერძნეთში. ალბათ ამიტომ გონია კონსტანტინე პორფიროგენეტს, რომ აშოტ ბაგრატის ძე მამა არის ადარნასე კურაპალატისა.⁷⁵ 885 წელს როცა აშოტი გარდაიცვალა ნასრა საბერძნეთიდან დაბრუნდა და დისქმრის ბაგრატ აფხაზთა მეფის (ბიზანტიელების დახმარებით ტახტი დაიბრუნა 881-885 წლებს შუა და 12 წელი მეფობდა) შემწეობით სცადა გუარამ მამფლისეული მამულების დაბრუნება. თუმცა ბიძაშვილის მკვლელს სრულიად ბაგრატიონები დაუპირისპირდნენ, მათ შორის გურგენ კურაპალატიც. ნასრასა და მის მოკავშირეებზე გამარჯვების შემდეგ ტაო-კლარჯეთის რეგიონის დიდგვაროვნებმა „ქართველთა მეფის“ უზენაესი ტიტული მიანიჭეს მოკლული კურაპალატის ვაჟს - ადარნასეს, რაც გამოხატულება იყო იმის, რომ მის ლიდერობას აღიარებდა თვით იბერიის კურაპალატი გურგენიც.⁷⁶ ეს იყო მიზანმიმართული პროტესტი ბიზანტიის იმპერიული პოლიტიკის წინააღმდეგ, რომელიც ცდილობდა ჩარეულიყო დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შიდაპოლიტიკურ საქმეებში.

მართალია, 891 წელს როცა გურგენ კურაპალატი გარდაიცვალა, ადარნასემ იმპერატორ ლეონ ბრძენისგან (886-912 წწ.) მიიღო კურაპალატობაც, თუმცა იმპერიული პოლიტიკის მეხოტბე ნამდვილად არ გამხდარა და პირიქით, მისი პოლიტიკური აქტიურობა მთელს კავკასიაში წინააღმდეგობაში მოდიოდა ბიზანტიის იმპერიისა და მისი მოკავშირეების ინტერესებთან.⁷⁷ ამიტომ როცა 923 წელს ადარნასე ქართველთა მეფე-კურაპალატი გარდაიცვალა უზურპატორმა რომანოზ ლაკაპინემ (920-944 წწ.) კურაპალატობა დავით ქართველთა მეფეს (923-937 წწ.) კი არ უბოძა, არამედ მის უმცროს ძმას აშოტს, ხოლო დავითს უფრო დაბალი ნოდება - მაგისტროსობა მიუგდო, რითაც დაამცრო მისი ავტორიტეტი ტაო-კლარჯეთის რეგიონის ბაგრატიონ მფლობელთა და სხვა დიდგვაროვან მოხელეთა შორის და აღამაღლა კურაპალატის სტატუსის მქონე აშოტი.⁷⁸ მოგვიანებით, იმპერიამ დავითს კიდევ ერთი ძმა, ბაგრატი დაუპირისპირა და მასაც მაგისტროსობა უბოძა (ალბათ 928 წლის წინარე ახლო პერიოდში).⁷⁹ ამიტომაც არის რომ ოქრობაგეთის ეკლესიის ქტიტორი მამალაისძენი 934

73 იქვე: გვ. 28-29.

74 სუმბატ დავითის ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ., 1955, გვ. 378-379.

75 კონსტანტინე პორფიროგენეტი. De administrando imperio. ტ. I. თბ., 1952, გვ. 259.

76 მათიანე ქართლისაჲ. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 258-261.

77 ზ. პაპასქირი. ქართული პოლიტიკური სამყარო „ბიზანტიურ თანამეგობრობაში“ X ს. I ნახევარი. საქართველო, ისტორიული წარსული და თანამედროვეობა. თბ., 2016, გვ. 212-240.

78 კონსტანტინე პორფიროგენეტი. De administrando imperio. გვ. 280-287.

79 სანამ თეოდოსიუპოლისი აიღეს ბიზანტიელებმა 928 წელს, მათ აშოტ კურაპალატთან და მის ძმებთან კამათი მოუხდათ კეჯეს ციხის გამო, ვინაიდან სურდათ ამ ციხის ხელში ჩაგდებით პლაცდარმი ჰქონოდათ თეოდოსიუპოლისის წინააღმდეგ. ამიტომ ქართველების გადაბირებას ყველანაირად ცდილობდნენ და ვთვლით, რომ ბაგრატ ადარნასეს ძეს ამ ვითარებაში ებოძა მაგისტროსობა და სწორედ მან უსარდლა ლაშქრობას თეოდოსიუპოლისის

წელს მეფე დავითის სიცოცხლეში მას საერთოდ არ ახსენებენ და შენიშნავენ: „მეფობასა კურაპალატისასა, უფლებასა ბაგრატიისაო“.⁸⁰ ალბათ ბაგრატს რომ მაგისტროსობა ებოძა, დავითს კიდევ ჩამოერთვა ეს ტიტული და საერთოდ დაეცა მისი ავტორიტეტი რეგიონის მფლობელ დიდგვაროვანთა თვალში. სწორედ ამიტომ, „ქართველთა მეფეს“ ბაგრატ მესამედ (ქართლის მეფე 975 წლიდან, აფხაზთა მეფე 978 წლიდან და ქართველთა მეფე 1008-1014 წწ.) აღარ ჰქონია ის მაღალი ავტორიტეტი, რაც ადარნასეს დროს გააჩნდა.

დავითის გარდაცვალების შემდეგ, რომელსაც ვაჟი არ ჰყავდა, ქართველთა მეფობა ბაგრატს რომ არ მიეღო, იმპერიამ მასაც კურაპალატობა უბოძა. ამიტომ აღნიშნავს სუმბატ დავითის ძე, რომ მხოლოდ ძმების: ბაგრატიისა და აშოტის გარდაცვალების შემდეგ გახდა მათი უმცროსი ძმა ერისთავთა-ანთიპატრიკიოსი სუმბატი ქართველთა მეფე და კურაპალატიო.⁸¹ როგორც ჩანს სუმბატს სურდა უფროსი ძმის დავითისაგან ქართველთა მეფობა მას მიეღო, მაგრამ აშოტმა და ბაგრატმა არ დაანებეს. ხოლო, ბაგრატ და აშოტ კურაპალატები ერთობლივად მოქმედებენ, ემსახურებიან ბიზანტიურ პოლიტიკას და მშვიდად ინანილებენ პატრიკიოს აშოტ კისკასისა და გურგენ ერისთავთა-ანთაგანის მამულებს.⁸² მაგრამ 954 წელს გარდაიცვალა აშოტ კურაპალატი და სუმბატი დაჯდა, როგორც ქართველთა მეფედ, ასევე კურაპალატის ტიტულიც მან მიიღო. თუმცა ამის სურვილი მის ძმიშვილ მაგისტროს ადარნასე ბაგრატიის ძესაც უნდა ჰქონოდა, რომელიც მხოლოდ ბიძის სუმბატის სიკვდილის (958 წ.) შემდეგ გახდა კურაპალატი.⁸³ სუმბატი კი, ძალზედ ენერგიული მართველი ჩანს და ძმისწულ ადარნასე მაგისტროსთან ერთად აქტიურად ითხოვს იმპერატორ კონსტანტინე VII (912-959 წწ.) პორფიროგენეტიისაგან იმ დაპირებების შესრულებას, რაც მის ძმებს ჰქონდათ უზურპატორ რომანოზ (იმპერატორის მეურვე და სიმამრი) ლაკაპინესაგან, რომლის ხელმოწერილ ოქრობეჭდიანი წყალობის სიგელების ასლები, როგორც დოკუმენტაცია, პროტოსპათარ ზურვან ჩორდვანელის ხელით გააგზავნა კონსტანტინეპოლში.⁸⁴ მართალია, იმპერატორი თვლიდა რომ ყველა მინა მას ეკუთვნოდა, მაგრამ სუმბატ კურაპალატს მაინც დაუთმო დანაპირები მიწები.

ამ ყოველივედან გამომდინარე, ჩვენ ვთვლით, რომ დოლისყანის ეკლესია სწორედ ბაგრატ და აშოტ კურაპალატებმა ააგეს სავარაუდოდ 937-950 წლებს შუა, ხოლო მათზე განაწყენებული უმცროსმა ძმამ სუმბატმა, როცა ქართველთა მეფის ტიტული აღადგინა, საგანგებოდ იზრუნა იმაზე, რომ წაეშალათ მისი უფროსი ძმების ქტიტორული ღვანლი და წარმოეჩინა ისე თითქოს დოლისყანის ეკლესიის ამგები თავად იყო.

წინააღმდეგ, შემდეგ კი იმპერიისაგან მამულები მიიღო. იქვე: გვ. 263-266, 270-271.

80 ლაპიდარული წარწერები. გვ. 307-308.

81 სუმბატ დავითის ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გვ. 380. მატინე ქართლისად. გვ. 266.

82 კონსტანტინე პორფიროგენეტი. De administrando imporio. გვ. 277.

83 სუმბატ დავითის ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გვ. 381.

84 კონსტანტინე პორფიროგენეტი. De administrando imporio. გვ. 267-269.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა

1. **გიორგი მერჩულე.** შრომად და მოღვაწეობად ღირსადცხოვრებისად წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლისი არქიმანდრიტისად, ხანცთისა და შატბერდისა აღმაშენებლისად, და მისთანა ხსენებად მრავალთა მამათა ნეტართად. ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები. ორიგინ-ალური ტექსტები და თარგმანები ახალქართულად. მეორე გამოცემა. თბ., 2011.
2. **კონსტანტინე პორფიროგენეტი.** Dje ადმინისტრანდო იმპორიო. გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. ტ. IV, ნაკვეთი II. თბ., 1952.
3. **ლაპიდარული წარწერები.** აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V-X სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა **ნუკრი შოშიაშვილმა.** ტ. I. თბ., 1980
4. **მატიანე ქართლისად.** ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით **სიმონ ყაუხჩიშვილის** მიერ. ტ. I. თბ. 1955.
5. **იოანე დრასხანაკერტეცი.** სომხეთის ისტორია. საქართველო VII-X საუკუნეების სომხურ საისტორიო წყაროებში. თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები **ელენე ცაგარეიშვილისა.** არტანუჯის წყაროები 11. თბ., 2012.
6. **სუმბატ დავითის ძე.** ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით **სიმონ ყაუხჩიშვილის** მიერ. ტ. I. თბ., 1955.
7. **აბდალაძე ალექსანდრე.** ამიერკავკასიის პოლიტიკურ ერთეულთა ურთიერთობა IX-XI საუკუნეებში. თბ., 1988.
8. **ბადრიძე შოთა.** საქართველოს ურთიერთობები ბიზანტიასა და დასავლეთ ევროპასთან (X-XIII სს.). თბ., 1984.
9. **კუდავა ბუბა.** ახალი ეპიგრაფიკული ძეგლები დოლისყანიდან (საქტიტორო დოკუმენტაციის ნაშლის მცდელობა). გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ყურნალი. № 3-4. თბ., 2016.
10. **ლორთქიფანიძე მარიამ.** ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება (IX-X სს.). თბ., 1963.
11. **პაპასქირი ზურაბ.** ქართული პოლიტიკური სამყარო „ბიზანტიურ თანამეგობრობაში“ X ს. I ნახევარი. საქართველო, ისტორიული წარსული და თანამედროვეობა. თბ., 2016.
12. **ჯობაძე ვახტანგ.** ადრეული შუა საუკუნეების ქართული მონასტრები ისტორიულ ტაოში, კლარჯეთსა და შავშეთში. თბ., 2007.
13. **ხოშტარია დავით.** კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები. თბ., 2009.
14. **Бакрадзе Димитрий.** Об археологической поездке совершенной в 1879 году по поручению Академии Наук в Чорохский бассейн, Батум, Артвин и Артанудж. Записки Императорской Академии Наук. т. 37. кн. 1. С.-Петербург, 1880.
15. **Павлинов Андрэй.** Экспедиция на Кавказ 1888 года. Материалы по Археологии Кавказа. вып. III. Москва, 1893.

For identifying the ktetor of the Doliskana Church

Summary

The article deals with historical references to newly discovered epigraphic monuments in the Doliskana (in historical Klarjeti, Village – Hamamli koy, Turkey) church. We also discuss some of the already known epigraphic monuments of the Doliskana Church and propose a different reading and new interpretation. Reconciling the information of the new inscriptions with references to Georgian and Byzantine sources, we have concluded that not Sumbat king-Kouropalates (954-958) regarded as ktetor (i.e. donor) , but his elder brothers Ashot Kouropalates (923-954) and Bagrat Magistros (928-945) are the builders of the church. The estimated date of construction of the Doliskana church is 937-950.

Андрис Тергатс (Andris Tertats)
латышский цыган,
квалифицированный психолог,
квалифицированный работник здравоохранения, квалифицированный социальный педагог

Ромы (цыгане). Психологический обзор экспедиции в Грузии (Тбилиси)

Введение: Несколько лет тому назад, я заинтересовался цыганами из разных стран и хотел положить начало сотрудничеству. Я посетил Грузию 2 раза, это было в 2015 и 2018 году. Главная цель моих визитов было познакомиться с грузинскими цыганами и сделать психологические сравнения между цыганами из Грузии и Латвии.

Латвия и Грузия - Рома (Цыгане).

Цыгане - это нация, которая проживает на территории многих стран, объединенная цыганским языком и общими традициями. Отношения Латвии с Кавказом восходят к временам СССР. В статье рассматриваются страны Кавказского региона - Армения, Азербайджан, Грузия и Россия, которые расположены на границе Европы и Азии, между Черным и Каспийским морями. На Кавказе, в различных регионах, проживающих цыган называют по-разному: русские бош, армянские боша, грузинские боша, и азербайджанские боша. В данном случае я рассматриваю грузинских цыган (боша), а из стран Балтии - только латышских рома (цыгане).

Прошло более 20 лет, и в Латвии, и в Грузии, на основе национальных и древних культурных традиций, по-новому развивалась самобытность этих народов (латышских рома и грузинских боша). Не менее важными являются их экономические и политические связи, а также их отношение с другими менее крупными и более крупными странами Европы и мира.

Между Латвией и Грузией идет интенсивный политический диалог. Латвия поддерживает Грузию в процессе реформ. Грузия является одной из приоритетных стран для Латвии в Европейской политике соседства и в Восточном партнерстве, а также в контексте политики сотрудничества в области развития. Президент Грузии, Георгий Маргвелашвили, посетил Латвию 16 апреля 2015 году. 28 декабря 2015 года, в рамках ООН, состоялась встреча Президента Латвии Р. Вейониса с Президентом Грузии Г. Маргвелашвили. Как известно, в настоящее время в Латвии проживает 5388 цыган. На всей территории Грузии, как утверждают местные активисты-цыгане, проживает до 2000 цыган(боша). В 2008 году, Европейским центром по делам меньшинств, официально цитируется около 1500 боша, на основе паспортных данных (идентификационной карты). Цыгане Латвии существуют уже около 500 лет. Однако цыгане-ломи из этнической группы боша (грузинский ზომბ) упоминаются с 19-го века. Боша (отдельная этническая группа грузинских цыган, Ром и Дом, более тесно связанных с этническим происхождением в Индии). Однако кавказские цыгане (не упоминается Армения) помечены в негативном контексте термином – «Лом». У «Лома» есть и другие общие негативные характерные признаки отличающих от других боша: постоянное попрошайничество, наглость и бесстыдство.

Расстояние между Латвией (Рига) и Грузией (Тбилиси) составляет 2893 км. Латвия - это западная сторона, а Грузия - это Кавказ. Практически нет общедоступной местной и международной информации для установления контакта. Благодаря Валерию Новосельскому, (Link Roma Virtual Network), который связался со мной и с представителями грузинской неправительственной организации «Разоружение и Ненасилие» - Риммой Геленава и Ирмой Геленава, нам удалось встретиться с грузинскими цыганами и провести с ними три дня. Мы побывали в селе Гачиани, (муниципалитет Гардабани) и в Тбилиси, в районе Самгори (улицы Гударехи и Богдана

Хмельницкого). Я встретился с Венерой Марткопишвили, которая является единственным грузинским цыганским лидером, она общественно активна, является руководителем цыганской организаций и принимает участие в работе над разными проектами. Очевидно, что грузинские цыгане нуждаются в государственной помощи и поддержке. Во время исследования я обращался к государственным организациям как в Грузии, так и в Латвии, но они не смогли отреагировать на мои усилия по поиску грузинских цыган. Надо отметить что, интернет содержит устаревшую информацию и больше относится к общей академической информации. У меня же было огромное желание встретиться и окружить заботой грузинских цыган, установить связь и поделиться своей информацией.

Я надеюсь, что правительства Грузии и Латвии приложат все усилия для улучшения состояния цыган. Будут разработаны специальные государственные программы, которые будут направлены на вовлечение цыган в общественно-политическую жизнь. Создание для цыган возможностей и условий, чтобы цыгане стали активными членами своих общин, посредством вовлеченности в жизнь сообществ, как на местном, так и на международном уровне.

В общем, было много сходств и различий:

Грузинские рома тесно связаны друг с другом, как одна большая семья; Латышские рома и грузинские рома предоставляют пространство и аксессуары для религиозных тем и верований; Роли мужчин и женщин четко разделены в обеих странах. Цыгане-тильси находятся в более социально и психологически беспомощной ситуации, тогда как в Латвии эти возможности шире как в национальном, так и в европейском контексте.

«Georgia Today» в Интернете, выпуск № 767.

ანდრის ტერტატსი
ლატვიელი ბოშა,
კვალიფიციური ფსიქოლოგი,
ჯანდაცვის კვალიფიციური მუშაკი, კვალიფიციური
სოციალური პედაგოგი

**რომა (ბოშები). ექსპედიციის ფსიქოლოგიური მიმოხილვა
საქართველოში (თბილისი)**

რეზიუმე

ნაშრომში განხილულია კავკასიის რეგიონი - საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი და რუსეთი, რომლებიც განთავსებულია ევროპისა და აზიის საზღვარზე, შავ და კასპიის ზღვებს შორის. მთავარი მიზანი იყო ქართველი ბოშების გაცნობა და ფსიქოლოგიური შედარების გაკეთება ქართველ და ლატვიელ ბოშებს შორის.

Andris Tertats
Latvian Roma,
Qualified psychologist, Qualified healthcare worker,
Qualified social teacher

Psychological review of Roma (gypsies) expedition in Georgia, Tbilisi

Resume

The work is related to the Caucasus region –Georgia, Armenia, Azerbaijan and Russia, which are situated in the middle of Europe and Asia, between the Black and Caspian seas. The main purpose of it is to get acquainted with Roma people and make psychological comparison between Georgian and Latvian gypsies.

НЕФТЕДОБЫЧА - ИНДУСТРИАЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Азербайджан является одним из древнейших нефтедобывающих регионов мира. Заложённый на Апшеронском полуострове, омываемом с востока волнами Каспия и примыкающем на западе к плодородным склонам Кавказского горного хребта, Баку с его благодатными природно-климатическими условиями, садами, виноградниками и цветами мог бы оставаться на века городом романтики, поэзии и любви. Но со времен Александра Македонского и ныне земля, на которой он стоит, привлекает к себе, прежде всего богатыми нефтяными месторождениями. Естественные выходы нефти и газа на Апшероне и морской поверхности Каспия – известны с древнейших времён.

Как известно, в Бинагадах, около Баку, была обнаружена древнейшая на земле нефтяная скважина. Известный английский учёный и путешественник Чарлз Марвий, автор книги «Баку – нефть Европы» в 1883 г. писал: «Мы располагаем неопровержимым историческим фактом, который доказывает, что ещё 2500 лет назад с Апшеронского полуострова вывозилась нефть» [Baku: the petroliа of Eurора. – CHARLES Marvin. 1883]. Нефть из этой скважины добывалась до середины XIX в. В изданном в 1863 г. «Словаре российской империи» местечко Бинагади отмечается как село на берегу одноименного солёного озера. Далее указывается: «На расстоянии в одну версту от села на запад есть солёные родники, которые пахнут сероводородным газом. Эти родники выбиваются из песчаника. Жители просачивают серу сквозь поры камня-песчаника. Есть в селе пять нефтяных скважин. Глубина скважин составляет 1-3 сажени» [Словарь Российской империи. Т. II, 1863 г.]. Ещё тысячелетия назад в этих местах образовалось озеро с чёрной нефтью. Животные, приходившие на водопой, пытались добраться до места, где была чиста вода, и очень часто их затягивало и затапливало густой нефтью. Сведения о выходе нефти на поверхность суши и морской воды Каспия встречается в работах средневековых авторов.

Арабский историк и путешественник Масуди, посетивший Баку в первой половине X в., отмечал, что население Баку в IX-X вв. составляло 100-150 тыс. человек. Большинство жителей, по его сведениям, занимались добычей нефти из шахт, её перевозкой и продажей. Он писал: «На берегах Каспийского моря есть города, откуда отправляют груженные нефтью суда в город Амол и на Волгу. Все эти города имеют оживленные торговые отношения с Баку, особенно прославившимся поставками на судах минералов и нефти» [Сара Ашурбейли, 2009 г.].

Баку превратился в центр экспорта нефти, поставлявший товар на рынки от Центральной Азии до Ирана, на Ближний Восток и в ближние страны Европы. Следует заметить, что в более поздних источниках сведения о бакинской нефти носят уже не только описательный, но и оценивающий характер. Авторы рассказывают о способах её добычи, количестве скважин на нефтяных участках, стоимости, транспортировке и регионах сбыта.

27 июля 1723 г. русским войскам удалось добиться цели. Они захватили Баку. Петра I особенно интересовала так называемая «белая нефть», которая добывалась в окрестностях Баку. Поэтому поводу он писал генералу Матюшкину: «Выслать тысячу пуд, или сколько возможно белой нефти». Таким образом, эксплуатация нефтепромыслов Баку и доходы от них перешли в распоряжение российской казны. Однако мелкие нефтяные скважины сдавались при этом местным феодалам.

В 1725 г. в окрестностях Баку было 48 действующих нефтяных скважин чёрной нефти. Все они, вместе взятые, за один год выдавали 1.718.150 батманов продукции. Кроме того, были ещё и

скважины белой нефти [Сара Ашурбейли, 2009 г.].

С 1723 по 1735 гг. в период захвата Азербайджана русскими войсками, все нефтяные скважины на Апшероне, принадлежавшие до этого времени иранскому шаху, перешли в ведение учрежденного здесь военного правительства [История Азербайджана. Т. I, Баку, 1954 г.].

В 1735 г., после смерти Петра I, при императрице Анне Иоанновне, Баку и Дербент вновь отошли к Азербайджанскому Сефевидскому государству. Правительство императрицы Екатерины II продолжало политику, направленную на включение Северного Азербайджана в состав России. Только при Павле I этим планам был положен конец. Однако к ним вернулись после его скоропостижной смерти.

Начало промышленного этапа развития нефтяной отрасли Северного Азербайджана можно датировать 1821 г. С этого времени бакинской нефтью заинтересовалось царское правительство, и было разрешено отдавать апшеронские нефтяные участки на откуп, как называли сдачу земли в аренду на определённый срок. В данном случае казна сдавала земли в аренду сроком на 4 года. При этом откупщики были на них полновластными хозяевами.

С 1 января 1825 г. бакинские промыслы перешли в непосредственное управление царской казны.

Промышленный способ бурения скважин в Баку на Биби-Эйбате связан с именем члена Совета Главного управления Кавказом, горным инженером Ф.Н.Семеновым. По его инициативе в Баку, на Биби-Эйбате была пробурена первая в мире скважина глубиной 21 м. для разведки нефти, то есть, в первые в мире было осуществлено бурение на нефть промышленным способом. Работа была осуществлена под руководством инженера Алексева. Документальное подтверждение окончания бурения первой в мире нефтяной скважины имеется в докладной записке на Кавказе князя М.С.Воронцова статс-секретарю Вронченко от 8-14 июля 1847 г.: «Я разрешил... произвести новые разведки на нефть в Бакинском уезде на берегу Каспийского моря в урочище Бейбад посредством земляных буров...» [АКАК, т. X, 1885 г.].

Первое же сообщение о попытке нефтедобычи со дня моря относится к первой четверти XIX в. Рукопись, утверждающая этот факт под названием «Ведомости нефтяных колодез» датированная в 1825 г. хранятся в Государственном Архиве Азербайджанской Республики. В ней о морской добыче говорится следующее: «Нефтяной колодез, принадлежащий Гаджи Касумбеку, находится в море в 9 саженьях (около 20 м – Дж.Б.) от берега и состоит из плотно сколоченных досок, хотя море, где находится колодез, не более трёх четвертей аршина (53 см) глубиной, но во время бурения делает большое повреждение сторонам около. В 15 саженьях (32 м) от того колодца находится в море нефтяной колодез, принадлежащий также Касумбеку: он лежит в 10 саженьях (21 м.) от берега. В сентябре месяце прошлого года (т.е. 1824 г. – Дж.Б.) он разбит волнами» [ГААР, ф. 10, д. 5. Ведомость нефтяных колодез. Баку, 1825 г.].

В 1859 г. В.А.Кокорев для получения керосина из кира построил первый завод в Сураханах, недалеко от храма огнепоклонников, который просуществовал до 1897 г. Однако при всей славе этого предприятия как «собственно первого керосинового завода в Баку», многие дореволюционные источники (впрочем, и более поздние) называют в числе первых организаторов нефтеперегонного производства в Баку имя талантливого бакинского инженера-самоучки Джавада Меликова. Его завод был открыт в 1863 г. Применяв холодильники для перегонки нефти, он достиг значительного увеличения производительности установки и повышения качества выпускаемого керосина. За 50 лет (1821-1872 гг.) в госказну от аренды нефтяных залежей Северного Азербайджана поступило 5.743.112 руб. – весьма незначительная сумма. За 40 лет практики арендной системы было добыто всего 17 млн. пудов нефти [Л.А.Мурадвердиева. Баку, 2006 г.]. С 1860 г. нефтяная промышленность США, где предпочтение было отдано свободному предпринимательству, догнала Азербайджан и, вырвавшись далеко вперед, заняла на мировом нефтяном рынке доминирующее положение. Всё это вынудило царские власти принять меры общегосударственного значения и ликвидировать арендную систему с целью привлечения крупных предпринимателей и их капиталов в разработку

нефтяных запасов Апшерона.

Если в 1883 г. в Бакинском районе действовала лишь одна компания по выработке нефти, то в 1891 г. таких компаний было уже 10, и на их долю приходилось 63% всей выработки нефти.

Возраставший экспорт нефтепродуктов очень скоро выявил нерентабельность их транспортировки до Чёрного моря железной дорогой и актуализировал вопрос прокладки нефтепровода между Баку и Батуми.

С тех пор как в современном мире был сделан акцент на военно-политическом значении нефти, нефтяные районы, которые по иронии истории находятся в бедных капиталами странах, превратились в арену ожесточенной борьбы крупных международных финансовых интересов.

В истории бакинской нефтяной промышленности, с точки зрения внедрения в неё иностранного капитала, можно отметить три момента: появление «Товарищества нефтяного производства бр.Нобель», позже – французского «Каспийско-Черноморского нефтепромышленного и торгового общества» во главе с А.Ротшильдом, и наконец – английских финансов. Каждый этих моментов означал новый этап в развитии нефтяного дела. С приходом, Л.Э.Нобеля, который соединял в одном лице смелого и ловкого предпринимателя, подлинного капиталиста, коммерсанта и инженера-производственника, связан технический переворот в бакинской нефтяной промышленности. С этого момента нефтяное хозяйство начало быстро модернизоваться под него подводился научный фундамент и вместо архаичного примитивного производства создавалась капиталистическая промышленность, вооружённая всеми достижениями передовой техники. Отметим, что Нобель воплощал в себе пионерский период бакинской нефтяной промышленности. Толчок, данный предприятием бр.Нобель развитию бакинской нефти, был не финансовый, а технико-производственный.

Наиболее влиятельная французская группа, вложившая капиталы в бакинскую нефтяную промышленность, возглавлялась парижским банкирским домом Ротшильдов, который купил предприятие Батумского нефтяного торгового общества (БНИТО) и преобразовал его в 1885 г. в «Каспийско-Черноморское нефтепромышленное и торговое общество» с первоначальным капиталом в 1,5 млн. руб., доведённым в 1895 г. до 6 млн. руб. Но основную роль в успехе и процветании Ротшильда играл товарный кредит, с помощью которого он получил монопольные права на продукцию зависимых от него фирм на много лет вперёд. Начиная с 1890 г. Ротшильд, пользуясь своим финансовым могуществом, сплотил вокруг себя значительную часть бакинских нефтепромышленников (135 мелких и средних предприятий) и распределил совместно с группой Нобеля «сферы влияния» на иностранных рынках [История Азербайджана. Т. II, 1960 г.].

Ротшильд скупал керосин для отправки на внутренние рынки России и в другие страны. Вся вырабатываемая бакинскими заводами «белая нефть», согласно обязательствам зависимых от него заводоладельцев, сдавалась для реализации на внешних рынках только ему. Такое положение дел ставило заводоладельцев во все большую зависимость, заставляя их безоговорочно выполнять все требования Ротшильда.

Нобели и Ротшильд заключили двусторонний договор об условиях вывоза бакинской нефти на мировой рынок. Этот договор явился важным элементом альянса двух монополистов, заставивших бакинского нефтепромышленника Г.З.Тагиева продать за 5 млн. руб. свою нефтяную фирму английскому тресту «Олеум».

Бакинские картели и синдикаты возникали в пользующихся особым покровительством государства отраслях промышленности, вокруг чрезвычайных и значительных по объёму государственных заказов.

В конце XIX – начале XX вв. нефтяные земли Баку стали предметом бешеных спекуляций.

Характерной особенностью социально-экономического развития Азербайджана во второй половине XIX в. являлось вхождение национального капитала в сферу производства. В начале XX в. позиции национальных владельцев заметно укрепились. Так, по данным на 1914 г., из 83

фирм 58 принадлежали азербайджанским собственникам.

В то же время в начале XX в. число азербайджанских собственников в нефтеперерабатывающей промышленности было невелико. Так, из 19 нефтеперерабатывающих предприятий, принадлежавших азербайджанцам, 11 были сданы в аренду представителям других национальностей, а 4 не функционировали в течение года. Лишь 4 действовавших завода принадлежали владельцам крупного азербайджанского капитала – Ш.Асадуллаеву, М.Нагиеву, Г.Вези-рову и И.Гаджинскому [Л.А.Мурадвердиева. Баку, 2006 г.]

Национальные промышленники Г.З.Тагиев, М.Нагиев, Ш.Асадуллаев, Х.Дадашев, Х.Ашумов и некоторые другие являлись владельцами не предприятий и морских судов, но и торговых домов, что ещё более укрепляло их позиции, а также свидетельствовало о наличии у них крупных капиталов.

Первая мировая война нанесла нефтяной отрасли Азербайджана огромный ущерб и способствовала значительному падению уровня добычи сырья.

А Октябрьский переворот в России поставил бакинскую нефтяную промышленность перед ещё более серьёзными проблемами.

Спустя девять дней после окончания Первой мировой войны в Лондоне британское правительство давало обед для участников конференции союзников по нефти. Именно на ней её председатель – министр иностранных дел Великобритании, знаменитый лорд Керзон громко заявил: «Дело союзников приплыло к победе на гребне нефтяной волны» [Л.А.Мурадвердиева. Баку, 2009 г.].

Как известно, в 1922 г. в Женеве проходила Международная экономическая конференция европейских государств, посвящённая судьбе бакинской нефти. Советская, в том числе и азербайджанская, делегация, впервые представленная на форуме такого масштаба, сразу же оказалась в центре внимания.

Спустя месяц после Генуэзской конференции в Париже состоялась встреча представителей западных нефтяных монополий под председательством сэра Г.Детердинга. На этой встрече было принято решение бойкотировать советскую нефть. Однако решение о бойкоте осталось только на бумаге [Л.А.Мурадвердиева. Баку, 2009 г.].

После установления советской власти бакинские нефтяники приступили к восстановлению и техническому перевооружению почти полностью разрушенных и выведенных из строя нефтяных промыслов.

В Баку в 1927-1928 гг. сформировался крупный комплекс машиностроения, призванный обеспечить нефтяную промышленность основными видами оборудования и инструментов.

Отметим, что темпы роста нефтедобычи и нефтепереработки в Азербайджане относились к числу наиболее интенсивно растущих экономических показателей в СССР в этот период успешного развития ряда отраслей (особенно тяжёлой промышленности).

В годы Второй мировой войны, ставшей решающим испытанием для всего социалистического уклада жизни в Советском Союзе, система мобилизационной экономики, конечно же, оправдала себя. В период с 1941 по 1945 гг. страна испытала ни с чем несравнимые трудности, как на фронте, так и в тылу. Для этого периода характерны не только впечатляющие бедствия, но и серьёзные провалы. Последствия негативных явлений, вызван войной, в той или иной форме ощущались также в течение последующих десятилетий, обусловив, в конечном счете, и распад СССР.

Как явствует из исторических источников, немцы ещё в период летней кампании 1941 г. планировали захватить Баку с двух сторон. Одна армия должна была продвинуться к нефтяной столице с Северного Кавказа, а другая – пройти через северные порты Суэцкого канала, завладеть нефтепромыслами Среднего Востока и дальше направиться к Баку [Ч.А.Султанов. Баку, 2011 г.].

После Второй мировой войны усилия бакинских нефтяников были направлены в первую очередь на укрепление материальнотехнической отрасли и расширение буровых и поисково-разведочных работ. Их задача заключалась в достижении довоенного уровня нефтедобычи.

Открытие новых многопластовых месторождений нефти способствовало проведению более

углубленных геологических исследований, по изучению нефтегазоносности региона, условий формирования и мерностей размещения залежей нефти и газа в зависимости от палеотектоники пластов.

В конце 1970-х гг. руководство Министерства нефтяной промышленности открыто заявило о нецелесообразности дальнейшего развития морской нефтедобычи в Азербайджане ввиду его малоэффективности. Это немедленно сказалось на величине капитальных вложений, выделяемых азербайджанской нефтяной отрасли и ещё более усугубило её нелегкое финансовое положение.

Тем не менее, в 1971-1991 гг. в республике шло создание специализированной нефтяной флотилии, строительство завода глубоководных оснований, судоремонтных заводов и верфей, системы научно-исследовательских институтов для проектирования морских нефтяных и газовых месторождений [М.А.Мирзоев. Баку, 1995 г.].

В 1980 г. было сдано в эксплуатацию промышленным способом морское месторождение «Гюнешли», в разработке и освоении которого огромная заслуга принадлежит корифею нефтяной промышленности Азербайджана Алекперу Сулейманову. Являясь руководителем Всесоюзного промышленного объединения «Каспморнефтегазпром», он, несмотря на мнение союзных министерств о нецелесообразности освоения месторождения «Гюнешли», упорно настаивал на своём. В 1976 г. были, наконец разрешены проектные работы и за этим последовало создание базы для сооружения первой платформы с плавающими грянями.

Обустройство месторождения «Гюнешли» способствовало росту объёмов добычи на море. В 1990 г. за эту чрезвычайно важную работу группе специалистов во главе с А.Сулеймановым была присуждена Государственная премия Азербайджанской Республики. В настоящее время в месторождение «Гюнешли» обеспечивает 60-70% всей добычи нефти в республике. С его открытием была создана мощная научно-производственная база для интенсификации освоения глубоководных акваторий моря, что привело в дальнейшем к ускорению поисков и открытию крупных нефтегазовых месторождений на глубинах моря в 100-300 м – «Чираг», «Азери» и «Кяпас» с запасами в сотни миллионов тонн нефти и в десятки миллиардов кубометров газа [М.А.Мирзоев. Баку, 1995].

В 1985 г. на морском глубоководье было открыто месторождение «Чираг» с сильными промышленными потоками нефти (в настоящее время разрабатывается АМОК), которое по своим технологическим характеристикам аналогичен структуре «Гюнешли».

Через два года после открытия месторождения «Чираг» на юго-востоке в границах Апшеронно-Прибалаханской зоны было обнаружено ещё одно нефтегазовое месторождение – «Азери» [1987 г.].

На протяжении семидесятилетнего периода существования Советского Государства условия для развития азербайджанской нефтяной промышленности были в целом теми же, которым подчинялась вся плановая экономика СССР.

Во главе всей экономической системы страны находился Госплан. Управление отдельными отраслями промышленности осуществлялось отраслевыми министерствами. Материальные и денежные ресурсы страны распределялись в централизованном порядке между отраслями и далее, вплоть до отдельных предприятий. Продавец нефти не имел никакого касательства к её производителю, а производитель не имел прямых контактов с её потребителями.

Восстановление в 1991 г. независимости Азербайджана открыло новый этап в развитии нефтяной и газовой промышленности республики.

Азербайджан, как, впрочем, и другие республики, обретшие и национальную независимость, оказался в сложной ситуации: нестабильность в общественно-политической жизни, хаос и неразбериха в отношениях между государственными структурами, отсутствие надёжно функционирующей законодательной базы – все это не могло не привести к срыву переговоров с зарубежными компаниями. Успешному завершению переговоров по «Контракту века» способствовало распоряжение Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева от 4 февраля 1994 г. о передаче ГНКАР всех полномочий по ведению переговоров и заключению

договоров [Heydər Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. – Bakı, 1997-ci il].

20 сентября 1994 г. в Баку, во дворце «Гюлистан», при непосредственном участии Гейдара Алиева руководители крупнейших нефтяных компаний мира в торжественной обстановке подписали «Контракт века» – соглашение о разработке нефтяных месторождений на глубоководном шельфе азербайджанского сектора Каспийского моря: «Азери», «Чираг» и глубоководной части «Гюнешли» [Heydər Əliyev. Bakı, 1997-ci il].

В настоящее время заключены 26 контракта примерно с 40 компаниями мира по принципу совместного производства и раздела продукции. Взаимоотношения сторон, подписавших контракты, регулируются соответствующими законами Азербайджанской Республики и условиями, оговоренными в контрактах. Государственное поручительство стало неотъемлемой частью соглашений.

Для решения проблемы строительства новых нефтегазовых магистралей в районе Каспия были предложены многовариантные маршруты. Однако осуществление большинства предложенных проектов было непосредственно связано с политической обстановкой на территории пролегания нефтепроводов.

Ещё во второй половине 90-х гг. XX в. была выдвинута идея нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан в качестве основного экспортного трубопровода (ОЭТ) для азербайджанской нефти. Эта идея обсуждалась Президентом Азербайджанской Республики Гейдаром Алиевым и нашла поддержку участников консорциума АМОК, а также руководителей таких стран, как США, Турция, Грузия и Казахстан, являющихся стратегическими партнёрами Азербайджана по региону. Турецкое правительство изъявило желание закупать около 30% всего объёма экспорта нефти через Джейхан, что уже можно считать гарантированным спросом. Поступающую в этот порт нефть могут также закупать Кипр (обе его части), Греция и другие страны Средиземно-морского бассейна.

По проекту ОЭТ протяженность трассы составляет 1760 км. Этот путь был выбран исходя из проектной производительности, которая основывается на прогнозируемых объёмах добычи нефти в Азербайджане и позволяет рассчитывать на транспортировку по ОЭТ до 20 млн. т. нефти к 2005 г. и до 50 млн. т к 2010 г. В конце 2001 г. серьёзный интерес к ЛЭТ начали проявлять компании, контролирующие значительные запасы углеводородов в северной части Каспия. Согласно одному из предлагаемых ими вариантов, предусматривается транспортировка казахстанской нефти танкерами до Баку с её последующей закачкой в ОЭТ [Caspian Energy-1999, №2(1)].

По предварительным расценкам строительных фирм, удельная стоимость строительства нефтепровода составляла около 12 тыс. долл./дюйм-км, а вместе с компрессорными станциями и глубоководным терминалом в Джейхан – от 2,5 до 3 млрд. долл.

Предварительная проработка проекта была завершена к III кварталу 2002 г. с прогнозом окончания строительства и отгрузки первой нефти в Джейхане в конце 2005 г.

При выборе маршрута ОЭТ были уточнены направления поставок каспийских углеводородов в течение ближайших десяти лет. Было установлено, что с 2002 по 2010 гг. Каспий останется ресурсной кладовой для всего Западного полушария.

Проект строительства ОЭТ обсуждался в течение восьми лет. Наконец, 18 сентября 2002 г. в присутствии президентов Азербайджана, Грузии и Турции на терминале в посёлке Сангачал в 40 км от Баку состоялась закладка фундамента экспортного трубопровода Баку-Тбилиси-Джейхан.

Целенаправленно решалась и проблема транспортировки азербайджанского газа. Так, в октябре 2001 г. было подписано межправительственное азербайджано-грузинское соглашение относительно транзита и реализации природного газа (с месторождения «Шахдениз») на мировой рынок по трубопроводу Баку-Тбилиси-Эрзурум.

Начало регулярных поставок азербайджанского газа на мировой рынок было предусмотрено на 2005 г. Объёмы поставок на первом этапе прогнозировались в пределах 6-8 млрд. м³ в год.

На данном этапе в качестве основных потребителей газа предусматриваются Турция и страны Средиземноморья. При этом учитывались и внутренние потребности Азербайджана [Azərbaycan nefti. – Bakı, 2010-cu il].

Каспийский регион является, по традиции, местом конкуренции между Турцией, Ираном, Россией и Великобританией.

Азербайджан строит дружественные связи со всеми прикаспийскими соседями. Современная каспийская дипломатия Азербайджана содержит западный прагматизм в сочетании с восточной гибкостью и настойчивостью в достижении своих целей, что уже даёт позитивные результаты.

В завершение будет уместным привести мудрое высказывание Гейдара Алиева: «Мы создаём новую историю использования возможностей Каспийского моря, связанных с нефтью и газом, мы являемся одними из тех, кто создаёт эту историю. У нашей работы большое будущее. Эта история будет писаться, продолжаться и после нас» [Л.А.Мурадвердиева. Баку, 2006 г.].

Источники и литература

1. Баку: the petroliа of Eurора. – CHARLES Marvin. London, 1883, p. 8.
2. Сара Ашурбейли. История города Баку. Баку, 2009, с. 69.
3. Словарь Российской империи. Т. II, 1883, с. 258.
4. История Азербайджана. Баку, т. I, 1954, с. 158.
5. Сара Ашурбейли. История города Баку. Баку, 2009, с. 208.
6. АКАК. Тифлис, т. X, 1885, с. 112.
7. ГААР, ф. 10, д. 5; Ведомость нефтяных колодцев. Баку, 1825.
8. Л.А.Мурадвердиева. Баку, 2006, с. 10.
9. История Азербайджана. Баку, т. II, 1960, с. 210.
10. Л.А.Мурадвердиева. Бакинская нефть: уроки истории. Баку, 2006, с. 14.
11. Л.А.Мурадвердиева. 2006, с. 16.
12. Л.А.Мурадвердиева. 2006.
13. Ч.А.Султанов. История не любит сослагательного наклонения, и всё же ... Баку, 2011, с. 139.
14. М.А.Мирзоев. На шельфе Каспия. Баку, 1995, с. 118-119.
15. М.А.Мирзоев. На шельфе Каспия. Баку, 1995, с. 118-119.
16. 1987 г.
17. Heydər Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. Bakı – 1997.
18. Heydər Əliyev. Azərbaycan neft dünya siyasəsətində. Bakı, 1997.
19. Caspian Enerjy-1999, №2(1).
20. Azərbaycan nefti. Bakı – 2010.
21. Л.А.Мурадвердиева. Бакинская нефть: уроки истории. Баку, 2006, с. 30.

ჯაბი ბახრამოვი

დირექტორის მოადგილე, ისტორიის დოქტორი,
აზერბაიჯანის ა.ა ბაკიხანოვის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტი

ნავთობის მოპოვება - აზერბაიჯანის ინდუსტრიული მემკვიდრეობა

აზერბაიჯანი მსოფლიოში ერთიერთი უძველესი ნავთობის მომპოვებელი ქვეყანაა, რომელიც განლაგებულია კასპიის ზღვასა და კავკასიონის ქედს შორის. ბაქო თავისი საუცხოო კლიმატით, ბაღებითა და ყვავილებით ყოველთვის იზიდავდა პოეტებს და რომანტიკოსებს, ეს უნდა ყოფილიყო შეყვარებულთა ქალაქი. დღემდე ეს მიწები იზიდავს მრავალ შეძლებულ ადამიანს, როგორც ნავთობით მდიდარ ადგილს. ბაქოსთან ახლოს ბინაგადახში აღმოჩნდა მსოფლიოში უძველესი ნავთობის საბადო. ინტენსიური ათვისება ამ ადგილების იწყება XIX საუკუნიდან და გრძელდება დღემდე.

Djabi Bakhramov

Doctor of philosophy of history,
Deputy Director of science direction
of the Institute of history of A.Bakikhanov
NAN Azerbaijan

Oil production-industrial heritage of Azerbaijan

Summary

Azerbaijan is one of the oldest oil-producing countries in the world. Located on Absheron Peninsula, it is bounded by the Caspian Sea to the east, the Caucasus Mountains to the west, Baku with its good climate, gardens, vineyards and flowers could remain as the city of romance, poetry and love forever. But since the time of Alexander the Great the place has become interesting for its rich oil fields. Natural resources of oil and gas on Absheron semi-island and in the Caspian sea has been known for centuries.

ОБ ИСТОРИОГРАФИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ НЕФТИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX И НАЧАЛА XX ВВ.

В данной статье рассматривается вопрос историографии истории азербайджанской нефтяной промышленности. Ряд авторов пишет, что нефть и нефтяная промышленность, а также доходы здесь были монополизированы царизмом, что отрицается некоторыми авторами, о чем и повествуется в данной статье.

Несмотря на то, что историография истории азербайджанской нефти во второй половине XIX - начала XX вв. не являлась предметом отдельного исследования в отечественной историографии, в исторической литературе в некоторой степени затронуты интересующие нас определенные сюжеты, в частности, существует резкий контраст между историографией истории нефтяной промышленности и именно историей, которая часто затрагивается нефтяной политикой царизма. В связи с этим мы можем смело утверждать, что ни одна проблема в истории Азербайджана XIX – начала XX вв. не была так широко изучена как нефтяная проблема. Но в нашей историографии до настоящего времени нет полностью и систематически фундаментального исследования, имеющее непосредственное отношение к историографии нефтяной политики царизма. Возможно это явление связано с тем, что к середине XIX века, в то время как бакинская нефть приобрела промышленное значение, регион, в котором эта нефть добывалась стала объектом мировой политики, а эта ситуация в свою очередь оставила в тени нефтяную политику царского самодержавия. Историки, в основном, сосредоточив свое внимание на самих событиях, связали эти события с политикой царизма. Фактологические материалы были взяты из исторической литературы, чтобы проанализировать причины и последствия того или иного шага царской администрации в нефтяном вопросе. В XIX – начале XX веков российская историография уделяла достаточно широкое внимание отдельным сюжетам и вопросам нефтяной промышленности и ее истории.

В произведениях российской историографии того времени [18; 12; 28; 11; 25 и др.] много фактологического материала и эти произведения были написаны непосредственно по горячим следам, для них характерен «взгляд изнутри» на события, проблемы и их отдельные проявления. В большинстве этих работ чувствуются великие амбиции государственности [25; 28], а в других рассмотрены отдельные стороны проблем по всему Кавказу (опять же в русле общекавказских интересов империи) [17]. Ясно как божий день, что представителей российской историографии не интересовал ни дикий характер использования бакинских нефтяных месторождений, ни страшный ущерб ресурсу, здоровью и окружающей среде азербайджанского народа. Эти авторы очень редко могли подняться выше простого описания фактов. В этих работах все вопросы решались только в интересах российского казначейства (без учета будущих перспектив). Некоторые из этих авторов не побоялись опровергнуть исторические факты. Например, В.И.Рагозин и В.И.Симонович утверждали, что до 1820 года царское казначейство не получало дохода от нефтяных скважин, облагаемых каким-либо налогом. Это утверждение совершенно необоснованно, и как показывают исследования, нефтяные скважины уже с 1806 года, с момента перехода нефтеносных земель Апшерона в собственность России, т.е. с периода оккупации Баку русскими войсками стали источником доходов царского казначейства. Такое положение является абсолютно бесспорным, что царизм, оккупировавший азербайджанские земли с первого же дня здесь своего господства за счет дикого ограбления ресурсов этого края в качестве основной задачи поставил цель заполнения царской казны. Различные вопросы развития бакинской нефтяной промышленности изучались в

русскими авторами, посвятившим свои произведения нефтяной промышленности.

Примером этого служат произведения В.А.Притулаева [26], В.А.Нардовой [24], А.А.Фурсенко [32], Б.В.Ананьича [6], В.И.Фролова [31], Л.Эвентова [33] и других. Из этих авторов А.А.Фурсенко тщательно исследовал организационные особенности первых объединений нефтяных монополий созданных в конце XIX в., которые активно поддержало государство. В книге Я.И.Лившина [16] также имеются интересные сведения о монополиях, действующих в России. Однако автор, акцентируя внимание на политике нефтяных монополий, их различных институтах, держал в тени нефтяную политику царизма, а также свою позицию относительно нефтяных монополий.

Как мы уже отмечали, в русской историографии XIX – начала XX веков были рассмотрены различные аспекты проблемы развития нефтедобычи. Несмотря на то, что в рассматриваемых произведениях упоминается о нефтяной политике царизма, это как правило носит чисто эпизодический характер. Ни в одной из этих работ авторы даже не ставили перед собой цель комплексного изучения нефтяной политики царизма в исследуемой ими области. Кроме того, объективное изучение противоречивой, неполной и недальновидной политики царизма неизбежно привело бы к тому, что эта политика носила корыстный характер. Единственная цель царизма состояла в том, чтобы получить немедленные и чрезвычайные доходы (любыми средствами), эти доходы не всегда предназначались для казны; очень часто эту политику определяли и реализовывали должностные лица, погрязшие в коррупции и в первую очередь думавшие о своих собственных доходах.

Таким образом, «присутствие» российской империи на южном регионе не соответствовало выводам советских историков якобы о «положительных», «важных» результатах нефтяной промышленности царизма в Азербайджане, и в целом, на Южном Кавказе. Авторы советской эпохи, которым приходилось иметь дело с идеологическими требованиями этого времени, редко могли выйти за рамки простого напоминания фактов и подняться до уровня этих фактов.

Отдельные сюжеты исследуемой проблемы были затронуты также в азербайджанской историографии. Издания наших предшественников сыграли очень позитивную роль в изучении истории нефтяной политики, которую проводил царизм в Северном Азербайджане.

В середине XX века покойный академик А.С.Сумбатзаде [29] внес значительный вклад в изучение нефтедобычи, переработки, технологий добычи, транспортировки и многих других вопросов истории нефтяной промышленности Северного Азербайджана в XIX веке. С этой точки зрения стоит упомянуть в частности произведения члена-корреспондента НАНА, покойного М.А.Исмаилова. В этих произведениях [2; 14; 15], написанных на основе богатых архивных материалов, собранных в Баку, Тифлисе, Санкт-Петербурге и других архивных источниках, М.А.Исмаилов всесторонне освещает откупную систему в нефтяной промышленности Северного Азербайджана, ее сущность и упразднение, огромную роль азербайджанской нефти, как в социально-экономической структуре региона, так и в целом Российской империи. Нами были использованы материалы, освещенные в монографии С.С.Алиярова «Нефтяные монополии в Азербайджане в годы Первой Мировой войны» [5], сыгравшие важную роль в изучении этой темы, особенно в изучении отношения царского правительства к нефтяным монополиям. Автор, являвшийся одним из выдающихся исследователей и знатоков истории Азербайджана в этом произведении подробно изучил влияние Первой Мировой войны на нефтяную промышленность, деятельность крупных монопольных объединений, их дочерних объединений, отношения между этими организациями и царизмом. Особенно ценны материалы, представленные автором в данной работе о политической консолидации монопольных объединений, сплетении монопольных институтов и государственных структур, о происходящих процессах слияния.

В процессе исследования была использована также монография доктора исторических наук М.Дж.Ибрагимова «Нефтяная промышленность Азербайджана в период империализма» [13]. В этом смысле немаловажное значение имеет монография доктора исторических наук, профессора Э.Б.Мурадалиевой «Кровь земная нефть Азербайджана и история» [21]. В опубликованной еще в 1997 году в монументальной монографии Президента Азербайджанской Республики, уважаемого

И.Г.Алиева [1] всесторонне освещалась роль азербайджанской нефти в мировой политике.

Также в целом ряде работ азербайджанской историографии [4; 27; 22; 23; 3 и др.] есть некоторая информация о нефтяной политике царизма на Северном Азербайджане. Однако в этих произведениях, где основная тема и цели были различны, нефтяная политика царизма, конечно, не играла и не могла играть роль частного объекта исследования, так как эти работы близки к нашей теме, но посвящены изучению других вопросов.

В азербайджанской историографии существует также целая серия статей [17; 10; 7; 8; 30; 9; 19; 20; 23], в которой в той или иной степени затронута интересующая нас проблема. В этих исследованиях содержится много фактологических материалов, связанных со многими аспектами развития нефтяной промышленности (с техникой добычи и переработки нефти, развитием средств транспортировки нефти, происхождения и составе капитала в нефтяной промышленности и т. д.). С этой точки зрения особенно интересны статьи, посвященные потоку иностранного капитала в нефтяную промышленность, монополизации этого капитала.

Таким образом, вышеупомянутые историографические выводы еще раз доказывают, что нефтяной вопрос был и находится в центре внимания потомков многих исследователей как царской России, так и Советской империи. Тем не менее, и сегодня еще рано говорить о том, что изучение этой проблемы завершено. Есть ряд вопросов, связанных с историей нефтедобычи, которые все еще ждут своих исследований.

Список использованной литературы:

1. Əliyev İ.N. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. B., Azərbaycan, 1997, 262 s.
2. İsmayılov M. A., İbrahimov M.C. Azərbaycan neft sənayesinin inqilaba qədərki tarixi. Elm, B 1991, 284 s.
3. Mehdiyev Ə. Azərbaycan neft sənayesi XIX yüzilliyin son rübündə. B. "Altay", 2000. 127 s.
4. Vəliyev T.T. Azərbaycanın sənayesi və proletariati imperializm dövründə. B.: Elm 1987, 251s.
5. Алияров С.С. Нефтяные монополии в Азербайджане в период первой мировой войны. Баку: Изд. АГУ, 1974, 232 с.
6. Ананьич Б.В. Русское самодержавие и внешние займы - В кн: Из истории империализма России М-Л: 1959, сс. 183-219.
7. Ахундов Б.Ю. К вопросу об иностранном капитале в дореволюционной Бакинской нефтяной промышленности. // Известия АН Азерб. 1953, № 4, сс. 77- 99.
8. Ахундов Б. Ю. Развитие бакинской нефтяной промышленности после отмены откупной системы.- Известия АН Азербайджанской ССР, 1949, №10, сс. 70- 78.
9. Бовыкин. В. И. Российская нефть и Ротшильды // Вопросы истории, 1978, №4; сс. 27- 41 .
10. Волобуев П. В. Из истории монополизации нефтяной промышленности дореволюционной России (1903-1904 гг.) // Исторические записки Института Истории АН СССР. Отв. Ред. А. Л. Сидоров. М.; Наука, 1955, № 52, сс. 80- 111.
11. Глушков И.Н. Земельный вопрос на Апшеронском полуострове. Санкт-Петербург, 1912, 98 с.
12. Гулишамбаров С. Обзор фабрик и заводов Бакинской губернии. Тифлис, Типография Канцелярии Главногоначальствующаго гражданскою частью на Кавказе, 1890, 278 с.
13. Ибрагимов М. Дж. Нефтяная промышленность Азербайджана в период империализма. Баку, Элм 1984, 240 с.
14. Исмаилов. М.А. К вопросу о ликвидации откупной системы в Азербайджанской нефтяной промышленности // Труды Института истории и философии АН Азербайджанской ССР, Т-2 Баку: издательство АН Аз ССР, 1952, сс. 100-104.
15. Исмаилов. М. А. Социально-экономическая структура Азербайджана в эпоху империализма. Б., Изд.- во « Элм», 1982, 163 с.
16. Лившин Я. И. Монополии в экономике России. (Экономические организации и политика монополистического капитала). М. Соцэкгиз, 1961, 448 с.
17. Мамедов А. Азербайджанское нефтяное хозяйство до отмены откупной системы (1800-

1872) // Историк- марксист, кн. 4, 1936, Изд-во «Правда»; сс. 98- 112.

18. Менделеев Д.И. Нефтяная промышленность в Североамериканском штате Пенсильвания и на Кавказе. СПб, Тип. Т- ва «Обществ. польза», 1877, 304 с.

19. Мехтиев А.Б. Отечественный капитал в нефтяной промышленности Бакинского района в 70- нач. 80-х годов XIX в.- Вестник Московского Университета, сер. истории, 1990, № 6, сс. 121-123.

20. Мир-Бабаев М.Ф., Фукс И.Г. Братья Нобели и Азербайджанская нефть (к 120-летию основания фирмы) // Химия и технология топлив и масел, 1999, № 4, с. 51-58.

21. Мурадалиева Э. Б. Кровь земная – нефть Азербайджана и история. Баку, «Мутарджим», 2005 г, 253 с.

22. Мурадалиева Э. Б. Монополистический капитал в Северном Азербайджане (Сб. документов). Баку. Изд. АГУ, 1989, 80 с.

23. Мурадалиева Э. Б. «Обзор бакинской нефтяной промышленности» как массовый источник о монополизации // «Azərbaycan arxivі», Баку, 1980, № 1, сс. 141- 149.

24. Нардова В.А. Начало монополизации Бакинской нефтяной промышленности. Очерки по истории экономики и классовых отношений в России кон. XIX- нач. XX вв. М.-Л, Наука, 1964, 272 с.

25. Першке Л.Л, Першке С.Л. Русская нефтяная промышленность, ее развитие и современное в статистических данных. Тифлис, 1913.

26. Притула В.А. Транспорт нефти и газа. Москва, 1948, Гостехиздат.

27. Самедов В. Нефть и экономика России 80-90-х гг. XIX в. Баку, Элм, 1988, 168 с.

28. Симонович В. Нефть и нефтяная промышленность в России. СПб, тип. Ю. Н. Эрлих, 1909, 240 с.

29. Сумбатзаде А. С. Промышленность Азербайджана в XIX в. Баку, Изд-во Акад. Наук Аз. ССР, 1964 г, 501 с.

30. Тагиев Ф.А. О развитии средств связи и транспорта г. Баку в первой половине XIX в. // Известия НАНА, серия: истории, философии и права, 1998, № 1; сс. 97-104.

31. Фролов. В.И. Экономика нефтяного хозяйства, М-Л, изд-во, Совета нефтяной промышленности, 1928, 392 с.

32. Фурсенко А. А. Нефтяные тресты и мировая политика 1880-1918 гг.. М-Л., Наука, 1965, 496 с.

33. Эвентов Л. Иностраный капитал в нефтяной промышленности России (1874 - 1917). М-Л., Изд-во «Плановое хозяйство», 1925, 128 с.

ტალიბოვ აკიფ რაუფ იგლუ
აზერბაიჯანის ისტორიის ინსტიტუტის დოქტორანტი
ტალიბოვა რუგია რაუფ გიზი
აზერბაიჯანის ისტორიის ინსტიტუტის დოქტორი

აზერბაიჯანული ნავთობის ისტორიოგრაფია XIX ს. II ნახევ. და XXს. დასაწ.

რეზიუმე

მიუხედავად იმისა რომ აზერბაიჯანული ნავთობის ისტორიოგრაფია იწყება XIX ნახ. და XXსდასაწ. ის ვერ გახდა ცალკე კვლევის საგანი ადგილობრივ ისტორიოგრაფიაში მიუხედავად იმისა რომ ეს საკითხი ყველაზე აქტუალური იყო ყოველთვის და დღესაც არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა.

Talibov Akif-dissertator of the Institute of History (NANA)
Talibov Rugia –junior scientist of the Institute of History (NANA)

Regarding historiography of Azerbaijan oil in the second half of the 19th and at the beginning of the 20 th centuries.

Summary

This article refers to the historiography of Azerbaijan oil production. According to many authors, oil production and incomes were monopolized by Tsarism, which is denied by several authors. This topic is the subject of review of this article.

Historiographic conclusions prove that, the theme of oil was always important for researchers of Tsarism and the Soviet Union. Today, the research of the problem is continuing. There are issues connected with oil production, which deserve attention.

Гасанов Г.Н.
Зав. отделом Института истории НАН Азербайджана,
Кандидат исторических наук, доцент
Гасанов Дж.Г.
диссертант Института истории НАН Азербайджана

ИЗ ИСТОРИИ РАЗДЕЛЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ЗЕМЕЛЬ В НАЧАЛЕ XIX ВЕКА

Как известно, за прошедшие почти два века немало написано о российско-каджарских войнах начала XIX столетия, а также Туркменчайском договоре от 10 февраля 1828 года – договоре, завершившего раздел азербайджанских земель между Петербургом и Тегераном [9; 10; 11].

Подписанный этот договор стал началом новой исторической веки, когда в истории нашей Родины и народа произошли значительные военно-политические, социально-экономические и др. процессы. Во-первых, в Северном Азербайджане в 1844 году ликвидацией Иллисултанского султанства завершилось уничтожение местной государственности. Во-вторых, массовыми христианскими переселениями из Каджарского Ирана на территориях исторически азербайджанских землях – на территориях бывшего Иреванского, Карабахских ханств аборигены – азербайджанские турки постепенно теряли численное большинство. В-третьих, после аннексии североазербайджанских земель Российской империей этот край постепенно был вовлечен во всероссийский рынок и через него вышел на европейский и всемирный рынок. В-четвертых, начиная с 30-х годов XIX века в Северном Азербайджане стало распространяться российско-европейское образование и т.д.

Сколько бы ни были изучены причины, ход и последствия этих войн, в т.ч. история заключения вышеназванного договора в источниках до сих пор есть сведения, которые имеют немалое значение для достоверного и всестороннего изучения событий тех военных лет.

В данной статье постараемся затронуть лишь несколько из этих сведений. Так, источники доказывают, что уже через несколько месяцев начала военных баталий войны 1826-1828 гг. не только каджарская, но и российская сторона искала пути к миру. Уже 19 апреля 1827 года министр иностранных дел граф Нессельроде в своем предписании д.с.с. Обрезкову (чья подпись вместе с Паскевичем потом будет поставлена под текстом Туркменчайского договора со стороны России – Г.Г., Дж.Г.) отмечал, что, «... Государь Император ... соизволил назначить вас одним из полномоченных для заключения мирного трактата с Персией, когда настанет тому время ... Министерство персидское обратилось ко мне с предложением вступить в переговоры о мире...» [2, с. 540].

Эти переговоры особенно стали интенсивными после падения Аббасабадской (в начале июля 1827 г.) и Иреванской (в начале октября 1827 г.) крепостей [1, сс. 550-553].

На этом этапе переговоров стороны представляли в основном надворный советник А.С.Грибоедов и наследник каджарского трона – правитель Южного Азербайджана и главнокомандующий каджарскими войсками Аббас Мирза Каджар [1, с. 553].

А переговоры шли трудно; даже после тяжелых военных поражений гордый наследник никак не хотел принимать очень тяжелые условия российской стороны. Вот, что он говорил Грибоедову во время их исторической встречи 21 июля 1827 года: «Так вот ваши условия! Вы их предписываете шаху, как своему подданному! Уступка двух областей (имеются ввиду Иреванское и Нахичеванское ханства – Г.Г., Дж.Г.), дань деньгами?... Но когда вы слышали, чтобы шах сделался подданным другого государя? Он сам раздавал короны ...» [1, с. 554].

После этой встречи Грибоедов сообщал, что Аббас Мирза хотел, чтобы российские войска «... отступили к Карабаху, а он в Тавриз (Тебриз – Г.Г., Дж.Г.); Нахичеванскую область считать

нейтральной» [1, с. 556].

Естественно, владеющая полной инициативой российская сторона не приняла последние предложения. Очень скоро – 13 октября 1827 года российские войска вступили в центр Южного Азербайджана – в Тебриз, где им достались многочисленные трофеи – 31 пушка, 9 мортир, 2 фальконета, 1016 ружей, 10250 ядер, литейный завод, 6 тыс. четвертей хлеба и др. [3, сс. 568-569].

Даже за месяц до заключения Туркменчайского трактата переговоры шли очень тяжело. Вот, что писал Паскевич Николаю 15 января 1828 года: «Переговоры с персиянами становятся час от часу сомнительнее...» [7, с. 580].

Когда упорство каджарских переговорщиков надоело российской делегации, то в ход были пущены российские войска и скоро стратегически важные пункты были захвачены российской армией и путь в столицу каджаров – в Тегеран был уже открыт войскам неприятеля. Аббас Мирза вынужден был почти под российской канонадой паскевичевских орудий подписать договор. Уже через 2 дня главнокомандующий Паскевич рапортовал графу Нессельроду: «Чсть имею поздравить Ваше сиятельство с миром, благополучно заключенным в Туркменчае 10 февраля текущего года. Никому это событие не может быть так приятно, как тому государственному человеку, в управлении которого внешними делами Империи оно, наконец, так счастливо и с такой славою завершилось.

Из официальной депеши ... в.с. изволите усмотреть плоды трудов наших; но сколько стоило терпения и настойчивости, чтобы склонить персиян к безвыходному принятию наших условий, известно только тем, которые с ними в делах обращались ...» [8, с. 594].

В конце письма Паскевич просил министра наградить А.С.Грибоедова за свой вклад в заключение этого договора премией аж в 4000 червонцев [8, с. 595].

Такую радость главнокомандующего понять не трудно: преемник самого А.П.Ермолова сумел завершить победоносно войну, так скверно начавшейся для российской империи: как известно всемусульманские восстания по всему Северному Азербайджану почти повсеместно чуть не перечеркнули достижения предыдущей войны. А в Гяндже (в Елизаветполе) повстанцам удалось полностью очистить город от российских войск и даже восстановить (правда, на очень короткий срок) ханскую власть [см.: 10].

Поспешность российской стороны была понятна и объяснима: во-первых, Аббас Мирза был единственным противником заключения этого договора. Даже в самом конце военных баталий – 27 декабря 1827 года Нессельроде в своем отношении к Паскевичу под №10 из Тегерана отмечал, что «... Хасан-Али Мирза (один из каджаровских царевичей – Г.Г., Дж.Г.) решительно желает войны; он прислал самое настоятельное письмо, чтобы не отправляли отсюда (из Тегерана – Г.Г., Дж.Г.) денег». [6, с. 580]. Под словом «денег» имеется в виду контрибуция. Вопреки существующему мнению, выплата контрибуции российской стороной началась уже в декабре 1827 года, до заключения Туркменчайского договора. Это доказывают также донесения капитана Волховского, который был специально командирован в Тегеран для ускорения начала контрибуции. Он самолично видел в 2-х агачах (примерно в 14-15 километрах – Г.Г., Дж.Г.) от Тегерана «первый денежный транспорт (золотою монетою) из 3-х куруров (прибл. 6 млн. руб. сер.) без 6-ти тыс. туманов» [5].

С другой стороны, российское военно-дипломатическое руководство хорошо понимало, что очередная война с более серьезным противником – с Османской империей не за горами. Еще 5 января 1828 года Паскевич в своем рапорте Николаю I уведомлял царя, что «... прибыли к персиянам ободрительныя уведомления из Турции, народная молва всюду провозглашает войну с нами. От Эрзурумского серескера тайно передаются сведения в прилежащие персидские области, что ожидается в скором времени 15 тыс. делиев (особые войска, носящие название дели, т.е. сумасшедшие)» [7, с. 580].

Следует отметить, что Паскевич говоря «склонить персиян к безоговорочному принятию наших условий», – мягко говоря, лукавил. Конечно же, понятное дело, то, что дипломатическая практика

как каджарского двора во главе с Фатали шахом и его окружением, так и у престолонаследника Аббаса Мирзы была скудной. Но южноазербайджанский правитель, который с 15 летнего возраста командовал каджаровскими войсками в войне с неприятельскими армиями, которыми командовали такие маститые полководцы как Цицианов, Торماسов, Ртищев, Ермолов, Паскевич и др. был незаурядным полководцем, патриотом своей Родины и яростно защищал интересы той державы, которую представлял. Никак нельзя сказать то, что его все усилия накануне, и во время мирных переговоров, перед заключением Туркменчайского договора, пропали даром. Совсем наоборот: дело в том, что на начальном этапе (даже и в последующих переговорах) российская сторона старалась заполучить аж 20 куруров туманов, т.е. 40 млн. руб. сер. контрибуции. Еще в апреле 1827 года министр иностранных дел романовского двора в своем предписании Обрезкову отмечал, что «... а уплату 40 млн. руб. определено требовать в вознаграждение чрезвычайных наших издержек, происшедших от начатой персиянами войны, сделает наших соседей более осмотрительными на предыбудущее время» [2, с. 540].

Но уже в конце осени 1827 года Паскевич предписал Обрезкову требовать у каджаров 15 куруров туманов, т.е. 30 млн. руб. сер. [4, с. 571]. Хотя сам всероссийский монарх все еще настаивал на 40 миллионной контрибуции даже в конце ноября 1827 года [1, с. 573], дипломатическая миссия каджаров во главе с Аббас Мирзой добилась уменьшения этой грабительской суммы в 2 раза до 10 куруров туманов – 20 млн. руб. сер. Российская сторона была рада и этой сумме.

Недаром ген. Паскевич в своем рапорте от февраля 1828 года просил графа Дибича выделить 15 тыс. червонцев для «награждения» представителей ... каджарской стороны, которые способствовали заключению Туркменчайского трактата: «выделить ... 15500 червонцев, коими получив значительную сумму, каковая уплачивается нам правительством персидского, пожертвовать было можно...» [1, с. 590]. К сожалению, в этом позорном списке каджарских чиновников, которых хотел «премировать» Паскевич, числился и сам персидский монарх, кому предусматривались 5000 руб. сер....[1, с. 590].

Тем не менее, приведенные материалы доказывают, что народ всеми силами сопротивлялся оккупантам, просто силы были совершенно неравными.

Список использованных источников и литературы

1. Акты, собранные Кавказской Археографической Комиссией, т.VII, Тифлис, Типография Главного Управления Наместника Кавказского. Под ред. А.Берже. – 1878. Документ 516. Донесение А.С.Грибоедова ген. Паскевичу от июля 1827 года.

2. Там же, документ №502. Предписание гр. Нессельроде д.с.с. Обрезкову от 19 апреля 1827 года, за №521.

3. Там же, документ 526. Всеподданнейший рапорт ген. Паскевича от 16 октября 1827 года.

4. Там же, документ 528. Всеподданнейший рапорт ген. Паскевича от 29 октября 1827 года.

5. Там же, документ 531. Рапорт кап. Волховского ген. Паскевичу от 20 декабря 1827 года, №5.

6. Там же, документ 535. Отношение Нессельроде к Паскевичу от 27 декабря 1827 года, №10.

7. Там же, документ 538. Всеподданнейший рапорт ген. Паскевича от 5 января 1828 года.

8. Там же, документ 551. Письмо Паскевича Нессельроде от 12 февраля 1828 года за №172.

9. Azərbaycan tarixi, 7 cildə. 4-cü cild. Bakı: Elm, 2000.

10. Qurbanov R.M. XIX əsrin I yarısında Şimali Azərbaycanda azadlıq hərəkatı. – Bakı: 2006.

11. Ибрагимбейли Г.М. Россия и Азербайджан в первой трети XIX века. – Москва: 1969.

გასანოვ გ. ნ.
აზერბაიჯანის ისტორიის ინსტიტუტის დოქტორი
გასანოვ ჯ. გ.
აზერბაიჯანის ისტორიის ინსტიტუტის დოქტორანტი

აზერბაიჯანული მიწების გადანაწილების ისტორიიდან XIX საუკუნის დასაწყისში

ბოლო ორი საუკუნის განმავლობაში ბევრი დაინერა რუსეთ-ხაჯარების ომზე, თურქმენ-ჩაის ხელშეკრულებაზე /1828წლის 10 თებერვალი/ რომლითაც დასრულდა აზერბაიჯანული მიწების განაწილება პეტერბურგსა და თეირანს შორის. ზემოხსენებული ხელშეკრულებით დაიწყო ახალი ისტორიული ხანა: პირველი ჩრდ. აზერბაიჯანში ილისუის სასულთნოს ლიკვიდაცია, მეორე ყადჯარის ირანიდან ქრისტიანთა მასობრივი ჩამოსახლება ირევანისა და ყარაბახის სახანოებში, რამაც შეცვალა დემოგრაფიული სურათი, მესამე რუსეთის ანექსიის შემდეგ ჩრდ. აზერბაიჯანი გავიდა ევროპულ და მსოფლიო ბაზარზე, მეოთხე ამავე დროს აქ მკვიდრდება რუსულ-ევროპული განათლება და ა.შ. ადგილობრივი მოსახლეობა ყოველ მხრივ წინააღმდეგობას უწევდა ოკუპანტებს, მაგრამ მათი დამარცხება განაპირობა ძალთა არათანაფარდობამ.

Gasanov.G
Head of department of the Institute of History (NAN) Azerbaijan
Candidate of historical sciences, Baku, Azerbaijan
Gasanov J.
Dissertator of the Institute of History of Azerbaijan(NAN), Baku, Azerbaijan

From the history of the division of lands of Azerbaijan at the beginning of the 19th century **Summary**

It is well know, that for the last two centuries much has been written about Russian- Kadjarian wars at the beginning of the 19-th century, also about Turkmen agreement of the 10 th February, 1828 which completed the division of lands of Azerbaijan between St. Petersburg and Tehran.[9;10;11].

The agreement became the foundation of the new historic era, when important military- political, social-economic and other processes took place in our country .

ბედიის მონასტერი, წარსული და თანამედროვეობა

დოკუმენტური ფილმი საქართველოს ისტორიულ მხარეში-აფხაზეთში, ქართული კულტურული მემკვიდრეობის გამორჩეული ძეგლის ბედიის სამონასტრო კომპლექსის X ს-ის მდიდარი წარსულის და რუსული ოკუპაციის შედეგად განადგურების პირას მყოფი ძეგლის ტრაგიკულ ისტორიაზე მოგვითხრობს.

ფილმი დაფუძნებულია აფხაზეთში 2019 წელს ბედიის მონასტრის ამსახველ ექსკლუზიურ კადრებზე, რომლის ფონზეც მიმდინარეობს თხრობა აღნიშნული ძეგლის დაფუძნების და მხატვრული-არქიტექტურული ანალიზის შესახებ. ფილმში ვრცელდება შეფასებული ბედიის მონასტრის არტეფაქტები (ბედიის ბარძიმი 999 წ.) და წერილობითი ძეგლი (ბედიის გულანი - XVII-XVIII სს.).

ფილმის დასკვნით ნაწილში აღწერილია ბედიის მონასტრის რამდენიმე საუკუნოვანი ისტორია ფოტო-გრაფიურებით და ეთნოგრაფიული მასალით თანამედროვეობის ჩათვლით. დოკუმენტური ფილმი შეიცავს ექსკლუზიური მასალებს რომელიც ბედიის მონასტრის როგორც ძეგლის ფიზიკური განადგურების უტყუარ ნიშნებს შეიცავს. ფილმი ერთგვარი მესიჯია რათა საზოგადოების ფართო წრეებს, კულტურული მემკვიდრეობის დამცველ საერთაშორისო ორგანიზაციებს კიდევ ერთხელ შეახსენოს აფხაზეთში რუსული ოკუპაციის პირობებში ქართული სახელმწიფოებრიობის სიმბოლოდ ქცეული ბედიის მონასტრის სავალალო მდგომარეობა.

Giorgi Kobakhidze, Giorgi Kvatsabaia
Organisation “Abkhazetis Moambe”

Bedia Cathedral, past and present

Documental movie tells about the rich past and tragic history of the distinguished monument of Georgian cultural heritage of Georgia’s historical region of Abkhazia - Bedia Cathedral complex of the 10th century being on the verge of destruction due to the Russian occupation.

The movie is based on exclusive materials about Bedia Cathedral of 2019 in Abkhazia, the background of which is the narration of the creation of the monument and the feature -architectural analysis. Bedia Cathedral artefacts (Bedia Bardzimi 999year) and scripted monument (Bedia Gulani- 17-18 cc) are estimated in the movie.

In the conclusion of the movie is described the history of Bedia Cathedral with photo- engravings and ethnographic materials including contemporarity. Documentary movie contains exclusive materials ,with signs of physical destruction of Bedia Cathedral . The movie gives a message for wide audience, international organizations protecting cultural heritage to remind the tragical condition of a symbol of Georgia Bedia Cathedral under Russian occupation.

გიორგი კობახიძე, გიორგი კვაცაბაია
"Организация Абхазетис моамбе"

Бедийский монастырь, прошлое и настоящее

Документальный фильм повествует о трагической истории памятника грузинского культурного наследия - Бедийском монастырском комплексе 10 века, расположенном в историческом уголке Грузии – Абхазии. Фильм рассказывает о его богатом прошлом и нынешнем плачевном состоянии, в котором он находится после российской оккупации Абхазии.

Фильм основан на эксклюзивных кадрах, снятых в Абхазии в 2019 году. На фоне Бедийского монастыря ведется повествование об истории создания памятника и его художественно-архитектурных достоинствах. В фильме дается оценка артефактам Бедийского монастыря (Бедийской чаше- 999в.) и письменному памятнику (Бедийскому гулану - 17- 18 вв.).

В заключительной части фильма дана вековая история Бедийского монастыря, с использованием фотогравюр и этнографических материалов, включая современные. Документальный фильм основан на эксклюзивных материалах, которые содержат неопровержимые признаки физического уничтожения Бедийского монастыря. Фильм является своеобразным месседжем для широкой общественности и Международных организаций защиты культурного наследия, дабы еще раз напомнить о Бедийском монастыре, символе грузинской государственности, и о ее бедственном положении в условиях российской оккупации Абхазии.

გარეკანზე:

წინა გვერდზე - **მოქვის ოთხთავის მინიატურა** (შუა საუკუნეების ქართული ხელნაწერი სახარება. გადაწერილია 1300 წელს აფხაზეთში, ღვთისმშობლის სახელობის მოქვის ეკლესიაში).
უკანა გვერდზე - რელიეფი ანკოფიის ციხის ეკლესიიდან.

On the cover:

On the front cover- **The Mokvi Gate miniatures**

(Georgian manuscript Gospel of the middle ages. It is rewritten in 1300 in Abkhazia, in the Mokvi Cathedral of the Virgin Mary).

On the back cover – The landscape from Anacopia Fortress.

გამომცემლობა „მერიდიანი“,
თბილისი, ალ. ყაზბეგის გამზ., №47
☎ 239-15-22
E-mail: meridiani777@gmail.com